

Қоғам & Дәуір

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Алмас Арзықұлов,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің жетекші
ғылыми қызметкері

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/2788-5860

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

Қоғам &
Дәуір

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

Мұрат Насимов Мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктері: отандық ғалымдар тұжырымдары мысалында	7
Дәмелі Нысанкуатова, Нұргүл Исматуллаева, Бота Нуралина Ақпараттық қауіпсіздікті басқару: медиа кеңістіктегі киберқауіпсіздік саясаты	24
Талғатбек Әминов, Нұржан Қоңырбаев, Алена Ғабдушева Қазақстандағы парламент институтының қалыптасуы – қоғамды демократияландырудың нақты көрінісі	35
Амина Урпекова, Данагүл Копежанова, Бибиғүл Бюлегенова Креативті индустрия саласындағы мемлекеттік саясат: стратегиялар мен тәжірибелер	50
Башир Алию Якасай Нигерияның мемлекеттік басқару жүйесіндегі тайпалардың әсері	67
Жапсарбай Қуанышев, Нұрбек Пұсырманов, Еркебұлан Аманғосов Саяси реформалардың контекстіндегі қазақстандық партиялық жүйенің дамуы	81
Бауыржан Шериязданов, Теңгеш Қаленова, Қуандық Какимов, Динара Әмірзақова Қазақстандағы билікті орталықсыздандыру: қазіргі жағдайы және даму перспективалары	99
Гүлнар Насимова, Гульмира Илеуова, Жұлдыз Басығариева, Айгерім Жунусова Қазақстандықтардың саяси қатысу әлеуеті: төмендеуі немесе қайта форматталуы	116
Майра Дюсембекова, Елдос Жұмағұлов, Ержан Ибраев Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі әлемдік тәжірибе	129
Айгүл Забиров, Наталья Сейтахметова Постнормальды кезеңде: исламның рухани және әлеуметтік феномен ретінде интерпретациялары	143

СОДЕРЖАНИЕ

Мурат Насимов Генезис и особенности культурной идентичности: на примере выводов отечественных ученых	7
Дамели Нысанкуатова, Нургуль Исматуллаева, Бота Нуралина Управление информационной безопасностью: политика кибербезопасности в медиа пространстве	24
Талғатбек Аминов, Нуржан Конрбаев, Алена Ғабдушева Становление института парламента в Казахстане – конкретное проявление демократизации общества	35
Амина Урпекова, Копежанова Данагүл, Бибиғүл Бюлегенова Государственная политика в сфере креативных индустрий: стратегии и практики	50

Қоғам & Дәуір

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

Башир Алию Якасай
Влияние племен в системе государственного
управления Нигерии 67

**Жапсарбай Куанышев, Нурбек Пусырманов,
Еркебулан Амангосов**
Развитие партийной системы Казахстана
в контексте политических реформ 81

**Бауржан Шериязданов Тенгеш Каленова,
Қуандық Какимов, Динара Омирзакова**
Децентрализация власти в Казахстане:
современное состояние и перспективы развития. 99

**Гульнар Насимова, Гульмира Илеуова,
Жұлдыз Басығариева, Айгерим Жунусова**
Потенциал политического участия казахстанцев:
снижение или переструктурирование 116

**Майра Дюсембекова, Елдос Жумагулов,
Ержан Ибраев**
Обеспечение информационной безопасности:
мировой опыт. 129

Айгүл Забиров, Наталья Сейтахметова
Интерпретации ислама как духовного и
социального феномена в пост-нормальные времена . . . 143

CONTENTS

Murat Nassimov
Genesis and Features of Cultural Identity: Based on
The Example of the Findings of Domestic Scientists 7

**Dameli Nyssankuatova, Nurgul Istmatullaeva,
Bota Nuralina**
Information Security Management:
Cybersecurity Policy in the Media Space 24

**Talgatbek Aminov, Nurzhan Konrbaev,
Alena Gabdusheva**
The Establishment of the Institution of Parliament
in Kazakhstan is a Concrete Manifestation
of the Democratization of Society 35

**Amina Urpekova, Danagul Kopezhanova,
Bibigul Byulegenova**
Public Policy in the Creative Industries:
Strategies and Practices 50

Bashir Aliyu Yakasai
The Impact of Tribes in the Public Administration
system of Nigeria 67

**Zhapsarbai Kuanyshev, Nurbek Pusyrmanov,
Erkebulan Amangosov**
Development of the Party System of Kazakhstan
in the Context of Political Reforms 81

**Baurzhan Sheriyazdanov, Tengesh Kalenova,
Kuandyk Kakimov, Dinara Omirzakova**
Decentralization of Power in Kazakhstan:
Current State and Development Prospects 99

**Gulnar Nassimova, Gulmira Ileuova,
Bassygariyeva Zhuldyz, Aigerim Zhunussova**
Political of participation potential in Kazakhstan:
decrease or adjustment. 116

Қоғам & Дәуір

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

*2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді*

Бас редактор
Алмас Арзықұлов,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің жетекші
ғылыми қызметкері

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/2788-5860

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

**Maira Dyussebekova, Eldos Zhumagulov,
Yerzhan Ibraev**

Ensuring Information Security: Global Experience 129

Aigul Zabirova, Natalya Seitakhmetova

Views on Islam as a Spiritual and
Social Phenomen in Post-Normal Time 143

Редакциялық кеңес

Ерлан ҚАРИН

– редакция алқасының төрағасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кеңесшісі, саяси ғылымдарының кандидаты

Уямо ТОМОХИКО

– Хоккайдо университеті жанындағы Славян зерттеулер орталығының профессоры (Жапония), Ph.D

Уильям ФИЕРМАН

– Индиана университетінің профессоры (АҚШ), Ph.D

Сон ЮНХУН

– Ханкук университетінің профессоры (Оңтүстік Корея), Ph.D

Нұрлан СЕЙДІН

– ҚР БҒМ ҒК «Ғылым ордасы» РМК бас директорының ғылыми жұмыстар және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, тарих ғылымдарының кандидаты

Ғани ҚАРАСАЕВ

– ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының бөлім басшысы – бас ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының докторы

Ботагөз РАҚЫШЕВА

– «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты

Айгүл САДУАҚАСОВА

– Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары, әлеуметтану ғылымдарының докторы

Редакциялық ұжым

Алмас АРЗЫҚҰЛОВ

– Бас редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының жетекші ғылыми қызметкері, тарих магистр

Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА

– ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Ph.D

Салтанат ЕРМАХАНОВА

– Қоғамдық пікірді зерттеу бөлімінің басшысы, әлеуметтанулар ғылымының кандидаты

Айдар ҚҰРМАШЕВ

– Азиялық зерттеулер бөлімінің басшысы, «Халықаралық қатынастар» мамандығы бойынша Ph.D

Жанар САНХАЕВА

– Саяси зерттеулер бөлімінің басшысы, саясаттану ғылымдарының магистрі

Редакционный совет

- Ерлан КАРИН** – Председатель Редакционного совета, Государственный советник Республики Казахстан, кандидат политических наук
- Уямо ТОМОХИКО** – Профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
- Уильям ФИЕРМАН** – Профессор университета Индиана, Ph.D (США)
- Сон ЮНХУН** – Профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
- Нурлан СЕЙДИН** – Заместитель генерального директора по научным инновациям и международным связям РГП «Ғылым ордасы» КН МОН РК, кандидат исторических наук
- Гани КАРАСАЕВ** – Главный научный сотрудник–начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
- Ботагоз РАКИШЕВА** – Научный консультант, директор проектов в Исследовательском институте «Общественное мнение», кандидат социологических наук
- Айгуль САДВОКАСОВА** – Заместитель директора ТОО «Институт прикладных этнополитических исследований», доктор социологических наук

Редакционная коллегия

- Алмас АРЗИКУЛОВ** – Шеф-редактор, заместитель руководителя отдела медиапроектов Казахстанского института стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – Заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Салтанат ЕРМАХАНОВА** – Руководитель Отдела мониторинга общественного мнения, кандидат социологических наук
- Айдар КУРМАШЕВ** – Руководитель Отдела азиатских исследований, PhD по специальности «Международные отношения»
- Жанар САНХАЕВА** – Руководитель Отдела политических исследований, магистр социальных наук по специальности «политология»

The Editorial board

- Yerlan KARIN** – Chairman of Editorial Board, The State Counsellor of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), PhD, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D. Professor
- Song YONGHONG** – Professor at the University of Hankuk, Ph.D (South Korea)
- Nurlan SEYDIN** – Deputy General Director for Scientific Innovation and International Relations of RSE "Gylym Ordasy" CS MES RK, Candidate of Historical Sciences
- Gani KARASSAEV** – Chief Researcher - Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
- Botagoz RAKISHEVA** – Projects Director, "Public opinion" Research Institute, Candidate of Sociology
- Aygul SADVOKASSOVA** – Deputy Director of LLP "Institute of Applied Ethnopolitical Research", Doctor of Sociology

Editorial team

- Almas ARZIKULOV** – Chief Editor, Deputy head of the Deputy Head of Media Projects Department, Master of History
- Alua ZHOLDYBALINA** – Deputy Director, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
- Saltanat ERMAKHANOVA** – Head of the Public Opinion Monitoring Department, Candidate of Sociological Sciences
- Aidar KURMASHEV** – Head of the Department of Asian Studies, PhD in International Relations
- Zhanar SANKHAEVA** – Head of the Department of Political Studies, Master of Social Sciences, Master of political science

Мұрат Насимов

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің
қауымдастырылған профессоры, саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: nasimov_m@mail.ru
Orcid ID: 0000-0001-8209-8707
(Қызылорда, Қазақстан)*

МӘДЕНИ БІРЕГЕЙЛІК ГЕНЕЗИСІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ОТАНДЫҚ ҒАЛЫМДАР ТҰЖЫРЫМДАРЫ МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа. Бұл мақалада отандық ғалымдардың тұжырымдарын ескере отырып, мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктері теориялық негізде талданды. Мәдени бірегейлікті анықтаудың түрлі теориялық тәсілдері, оның қалыптасуының негізгі кезеңдері, сондай-ақ мәдени бірегейліктің қалыптасуы мен өзгеруіне саяси, тарихи және әлеуметтік-мәдени процестердің әсері айқындалды. Отандық ғалымдардың зерттеулері мысалында қазіргі қоғам ахуалында мәдени бірегейлік туралы идеялардың ерекшеліктері талданды. Мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы этномәдени білімнің рөлін көрсете отырып, әралуандылық пен интеграцияның мәдени бірегейлікке төрт негізгі ықпалы анықталып, талқыланды. Мақалада көркемдік сана мен мәдени бірегейлік арасындағы айырмашылықтар қарастырылып, әрқайсысына тән белгілер ұсынылды. Диаспоралардың мәдени бірегейлікті сақтау қабілетіне назар аударылды. Сонымен қатар, зерттеуде діни бірегейлік, исламтану, ұлттық асхана, этникалық стереотиптер және ғылыми жүйе секілді мәдени бірегейлікке әсер ететін түрлі аспектілер қарастырылды. Scopus деректер базасында «cultural identity» кілт сөзімен индекстелген 13 ғылыми жұмыстың деректерін пайдалана отырып, мақала мәдени бірегейлікті қалыптастыруға және мәдени мұраны түсінуге әсер ететін негізгі факторларды анықтайды. Мақала қорытындысында мәдени бірегейлік ұғымына авторлық анықтама беріледі. Зерттеу мәдени бірегейліктің саясаттану, мәдениеттану және әлеуметтану аспектілерін анықтайды және оны осы салада әрі қарай зерттеу үшін пайдалануға болады.

Түйін сөздер: мәдени бірегейлік, әралуандылық, интеграция, тиесілілік, болмыс.

Мурат Насимов

**ГЕНЕЗИС И ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ:
НА ПРИМЕРЕ ВЫВОДОВ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЕНЫХ**

Аннотация. В данной статье на теоретической основе проведен анализ генезиса и особенностей культурной идентичности с учетом выводов отечественных ученых. Рассмотрены различные теоретические подходы к определению культурной идентичности, основные этапы ее становления, а также влияние политических, исторических и социокультурных процессов на формирование и изменение культурной идентичности. На примере исследований отечественных ученых проанализированы особенности представлений о культурной идентичности в контексте современного общества. Выявляются и обсуждаются четыре ключевых фактора влияния разнообразия и интеграции на культурную идентичность, при этом подчеркивается роль этнокультурного образования в формировании культурной идентичности. В статье также рассматриваются различия между художественным сознанием и культурной идентичностью, предлагая характерные черты для каждого из них. Особое внимание уделяется способности диаспор сохранять культурную самобытность. Кроме того, в исследовании рассматриваются различные аспекты, влияющие на культурную идентичность, такие как религиозная идентичность, исламоведение, национальная кухня, этнические стереотипы и научная система. Используя данные 13 научных работ, индексируемых по ключевому слову «cultural identity» в базе данных Scopus, в статье определяются ключевые факторы, влияющие на формирование культурной идентичности и понимание культурного наследия. В заключении статьи дается авторское определение понятия культурной идентичности. Исследование представляет собой важный вклад в изучение политологических, культурологических и социологических аспектов культурной идентичности и может быть использована для дальнейших исследований в данной области.

Ключевые слова: культурная идентичность, разнообразие, интеграция, принадлежность, бытие.

Murat Nassimov

GENESIS AND FEATURES OF CULTURAL IDENTITY: BASED ON THE EXAMPLE OF THE FINDINGS OF DOMESTIC SCIENTISTS

Abstract. In this article, on a theoretical basis, an analysis of the genesis and features of cultural identity is carried out, taking into account the conclusions of domestic scientists. Various theoretical approaches to the definition of cultural identity, the main stages of its formation, and the influence of political, historical, and sociocultural processes on the formation and change of cultural identity are considered. Using the example of research by domestic scientists, the features of ideas about cultural identity in the context of modern society are analyzed. Four key influences of diversity and integration on cultural identity are identified and discussed, emphasizing the role of ethnocultural education in shaping cultural identity. The article also delves into the distinctions between artistic consciousness and cultural identity, proposing characteristic features

for each. A particular focus is placed on the ability of diasporas to maintain cultural identity. Additionally, the study addresses various facets influencing cultural identity, such as religious identity, Islamic studies, national cuisine, ethnic stereotypes, and the scientific system. Utilizing data from 13 scientific papers indexed by the by the keyword “cultural identity” in the Scopus database, the article identifies key factors that influence cultural identity formation and understanding of cultural heritage. The article concludes with the author’s definition of the concept of cultural identity. The study represents an important contribution to the study of political science and cultural and sociological aspects of cultural identity and can be used for further research in this area.

Keywords: *cultural identity, diversity, integration, affiliation, existence.*

Кіріспе

Мәдени бірегейлік дербес түсініктерді қабылдау, мінез-құлық және ұжымдық байланысты қалыптастыратын адамзат қоғамын түсінудің негізіне жатады [1, 1-17-бб.]. Мәдени бірегейлік топтың бірегей мұрасы мен дүниетанымын анықтайтын нанымдар, әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, тілдер және рәміздердің күрделі желісі [2]. Мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктері саяси, тарихи, психологиялық және антропологиялық салаларға тереңірек енетін көп өлшемді зерттеулерге сай жүргізіледі. Мәдени бірегейліктің күрделілігін айқындау қоғамның әралуандылық құрылымын дәйектеп қана қоймай, әлеуметтік келісім, топаралық байланыс және бірегейлікті қалыптастыру тетіктерін де белгілейді. Пәнаралық зерттеулердің саяси ғылымдардағы өзектілігіне байланысты берілген тақырыбыз да сұранысқа ие.

Мәдени бірегейлік генезисі мыңдаған жылдар бойы адамзат өркениеттерін қалыптастырған тарихи деректер, көші-қон және өзара әрекеттесулерде терең тамыр жайған [3]. Қоғам дамыған сайын мәдени бірегейлік жаулап алу, отарлау, жаһандану және технологиялық прогресс факторларына сәйкес өзгеріске ұшырап отырады. Мәдени бірегейліктің тарихи траекторияларын түсіну оның әлеуметтік-саяси күйзелістерге қарсы бейімделу сипаты мен тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

Мәдени бірегейлік бір топты екінші топтан ерекшелейтін көптеген белгілерден танылады. Тіл, дін, тағамдар, өнер, фольклор және салт-дәстүрлер мәдени бірегейлікті айқындайтын және ұрпақтан-ұрпаққа берілетін бағыттаушы қызметін жасайды [4, 182-223-бб.]. Бұл ерекшеліктер тиесілілік белгісі ғана емес, қауымдастық мүшелері арасындағы сабақтастық пен ынтымақтастық сезімін тудырады. Осы ерекшеліктерді зерттеу мәдени алмасудың қарқындылығы, гибридтілік пен саяси тұрақтылық арасындағы түсінік береді және қоғамның мәдени әралуандылығының бейнесін ашады.

Отандық саяси ғылымдарда саяси бірегейлік [5] секілді мәдени бірегейлікті жүйелі және жан-жақты зерттеген ғылыми жұмыстар аз. Отандық ғалымдар ұлттық бірегейлік, этникалық бірегейлік, мәдени бірегейлік сынды т.б. түсініктерге көбірек мән береді. Дегенмен, осы түсініктемелер арасында нақты тұжырымдардың жоқтығы зерттеп

отырған түсініктің генезисі және ерекшеліктерін айқындауда алуан түрлі қиындықтар туғызады. Жалпы «Scopus» базасындағы «Article title, Abstract, Keywords» тетігі көмегімен «national identity», «ethnic identity», «spiritual identity», «political identity» және «cultural identity» кілт сөздерінің отандық ғалымдардың жарияланған еңбектер санын анықтауға болады (№1-кесте). Бұл отандық ғалымдардың аталмыш түсініктерге қаншалықты мән беретіндігін және осы мәселелердің зерттелу деңгейін көрсетеді.

1-кесте. «Сіз біздің университеттің логотипі бар сыйлар мен заттарды қолданасыз ба?» деген сұраққа жауаптар (%)

№	Кілт сөз	Жалпы жарияланым саны	Отандық ғалымдар жарияланымдарының саны
1	National identity	25 847	124
2	Ethnic identity	11 222	52
3	Spiritual identity	334	3
4	Political identity	3 597	1
5	Cultural identity	19 933	52

Бұл мақаланың мақсатына саясаттану, тарих, әлеуметтану, психология, антропология және мәдениеттану ғылымдарына сүйене отырып, пәнаралық байланыстар шеңберінде мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктерін зерттеу жатады. Қолданыстағы ғылыми білімдер мен эмпирикалық дәлелдемелерді синтездеу түрлі контексттердегі мәдени бірегейліктің қалыптасуы, сақталуы және өзгеруінің негізінде жатқан күрделі процестерді түсіндіру міндеттерін көрсетеді. Осы талпыныс адамзаттың мәдени әралуандылығына тән күрделіліктер және оның заманауи қоғам үшін салдарын тереңірек түсінуге үлес қосатындығына үміттенеміз.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі, мақсаты мен міндеттеріне байланысты мақалада келесі сұрақтарға жауап іздейміз: (1) мәдени бірегейлікті зерттеуде қандай ерекшеліктер бар? (2) мәдени бірегейлікті зерттеуде отандық ғалымдар қандай тұжырымдар ұсынады?

Бұл зерттеу саяси ғылымдардағы жаңа ізденістерді дамытуда бірнеше маңызды теориялық және тәжірибелік серпіліс тудыруы ықтимал:

1) көпсалалы интеграция және теориялық жаңа бастамалар: мәдени бірегейлік генезисі мен ерекшеліктерін зерттеу саяси ғылымдар мен мәдениеттану тоғысындағы қазіргі заманғы саяси процестерді түсінуге жаңа теориялық көкжиектер мен әдіснамалар ұсынады. Осы идея негізінде ұлттық бірегейлік, саяси бірегейлік, мәдени-идеологиялық негіздер мен қоғамдық келісімді қалыптастыратын ортақ тетіктерді анықтауға болады;

2) отандық ғалымдар қалыптастырған тұжырымдамалар өзектілігі: қазақстандық ғалымдар ұсыныстары жаһандық, ұлттық және аймақтық деңгейдегі мәселелерді ұғындырады. Іс жүзіндегі теориялар мен

әдіснамалардың саяси ерекшеліктерін айқындау жаңа зерттеулер үшін негіз болады;

3) саяси субъектілік пен қоғамдық келісім: мәдени бірегейлік тұжырымдарының дамуы саяси субъектілік концепцияларын қайта қарауды талап етеді. Мақалада ұсынылған тұжырымдар елдің саяси мәдениеті, халықтың саяси қатысуы мен қоғамдық келісімді қалыптастырудың негізі ретінде қызмет ете алады;

4) жаңа ізденістер мен әдістер: қазіргі саясаттағы жаһандану, көші-қон, цифрлық трансформация және ақпараттық қоғам шарттарында кез келген бірегейлік түрінің өзіндік қасиеттері бар. Осы тұрғыда мақаладан алынған нәтижелер саяси бағыттағы ұлттық мәдени факторларды талдауға мүмкіндік береді. Мәдени бірегейлік пен саяси процестер арасындағы байланыстарды анықтайтын жаңа әдістерді белгілейді;

5) идеологиялық-саяси үйлесімділік: мәдени генезис ерекшеліктерін зерттеу саяси идеология құрылымы, қалыптасу тетіктері және заманауи идеологиялық коммуникацияны нақтылайды. Біздің бастама саяси ғылымдарда таныла бастаған жаңа парадигмалар мен модельдер негізін қалайды, қазіргі заманғы постмодерндік саясаттағы өзгерістер, жаһандану мен бірегейлік трансформациясын түсінуге негіз болады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының бастапқы деректері «Scopus» базасындағы «Article title, Abstract, Keywords» тетігі көмегімен алынды. «Cultural identity» кілт сөзін талдау нәтижесінде отандық ғалымдардың 52 жарияланған зерттеулерінің бар екенін анықтадық. Осы зерттеулерді жүйелей келе, «Scopus» базасында индекстелуі тоқтатылған, конференция материалдарында жарияланған және тақырыпқа қатысы жоқ бейтарап зерттеулерді анықтадық (№2-кесте). Нәтижесінде осы зерттеуде 13 ғылыми жұмысқа мән бердік.

2-кесте. Бастапқы деректерді іріктеу процесі

I кезең - іздеу	Базадан кілт сөз бойынша анықталған зерттеулер (n = 52)	Анықталған зерттеулер бойынша пайдаланылмаған материалдар (n = 0)
II кезең – жүйелеу	Анықталған және талданған зерттеулер (n = 52)	Анықталған зерттеулер бойынша пайдаланылмаған материалдар (n = 39) «Scopus» базасында индекстелуі тоқтатылған журналдардағы зерттеулер (n = 23); конференция материалдарында жарияланған зерттеулер (n = 2); тақырыпқа қатысы жоқ бейтарап зерттеулер (n = 14)
III кезең -талдау	Зерттеуде пайдаланылған материалдар (n = 13)	Пайдаланылмаған зерттеулер (n = 39)

Бастапқы деректерді іріктеу процесінде табылған зерттеулерді талдау және мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктері туралы мағыналы түсінік алу үшін синтез, индукция, дедукция және салыстырмалы талдауды қамтитын бірнеше аналитикалық әдістер қолданылды. Синтез мәдени бірегейлікке қатысты ғылыми әдебиеттердегі идеяларды үйлесімді түрде біріктірді. Әдіс түрлі зерттеулер нәтижелерін біріктіріп, мәдени бірегейлікті қалыптастыратын ортақ тақырыптар анықталды. Индукция мәдени бірегейлікке қатысты нақты бақылаулар, деректерден нақты қағидалар мен теорияларды дәйектеуге көмегін берді. Мәдени бірегейлікке қатысты нақты саяси ахуалдар мен құбылыстарды талдау оның генезисі және ерекшеліктерін түсінуге көмектесетін үрдістерді айқындады. Дедукция мәдени бірегейлікке қатысы бар теориялар, гипотезалар мен концептуалды негіздерді тексеру, растау және нақтылау үшін қолданылды. Белгілі бір жағдайларға сәйкес жүйеленген теориялар, модельдер мен қағидаларды қолдану мәдени бірегейлікті түсінудің өзектілігін бағалады. Салыстырмалы әдіс мәдениет, қоғам және мәдени бірегейлікпен байланысты уақыт кезеңдері арасындағы ұқсастықтар, айырмашылықтар және заңдылықтарды анықтады. Мәдени тәжірибелер, нанымдар, құндылықтар және сәйкестікке сай жасалған салыстырмалар мәдени бірегейлік түсіндірмелерін дәйектеді. Жоғарыда аталған аналитикалық әдістерді пайдалану мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктерін талдауға сенімді және көп өлшемді көзқарасты қамтамасыз етеді. Түрлі көзқарастар, идеялар және әдістемелерді біріктіре отырып, мәдени бірегейліктің күрделі табиғатын мазмұнды және жан-жақты түсінуге, оның түрлі қоғамдағы даму көріністері туралы тұжырымдарды қалыптастыра алады.

Зерттеу нәтижелері және нәтижелерді талқылау

Қазақстанда қызмет атқарған, ЕҚЫҰ-ның Аз ұлттар жөніндегі жоғарғы комиссары К. Vollebaek [6] өз зерттеуінде әралуандылықтың интеграциямен байланыстылығына қатысты өз тұжырымдарын жасайды. Оның пайымдауынша, кейбіреулер үшін интеграция этникалық, мәдени, тілдік және діни әралуандылықты ілгерілетуді және бейімдеуді білдіреді, кейбіреулер түсінікті ассимиляцияның синонимі тұрғысында қарастырады. Осы пікіріне сәйкес, кейбір ғылыми еңбектерде интеграция мәдени айырмашылықтарды қабылдау мен бейімдеуді білдіру үшін пайдаланатындығы, өзге еңбектерде мүлдем қарама-қарсы мағынаны білдіретіндігін және айырмашылықтарды емес, жалпылықты атап көрсету үшін қолданылатындығын айтады. Жоғарғы комиссар әралуандылық мәселе емес екенін және қақтығыспен байланысты емес екенін де баяндайды. Оның пікірінше, біз тек туындайтын ахуалдар туралы естиміз, бірақ ешқашан талқыға шықпайтын бейбіт және үйлесімді өмір сүріп жатқан түрлі ұлттардың сансыз жағдайларын айтпаймыз. Мектептер, бұқаралық акпарат құралдары және мәдени алмасу беретін білім айырмашылықтарды тануға үйретеді. Әралуандылық өтпелі кезең,

қиыншылық пен экономикалық дағдарыс кезінде күрделі мәселелер туыратынын мойындау керек.

Әралуандылық пен интеграция қоғамдағы жеке және ұжымдық қабылдау, мінез-құлық және тиесілілікті қалыптастырады. Әралуандылық пен интеграция мәдени бірегейлікке қысым жасайтынын да айтқымыз келеді. Әралуандылық белгілі бір қауымдастықта түрлі мәдени, этникалық, тілдік, діни және әлеуметтік топтардың болуын көрсетсе, интеграция осы түрлі топтардың өзара әрекеттесетін, бірге өмір сүретін және әлеуметтік құрылымға үлес қосатын саяси процестерін білдіреді. Әралуандылық пен интеграция арасындағы өзара әрекеттестік мәдени бірегейліктің пайда болуы, эволюциясы және көрінісіне бірнеше жолмен ықпал жасайды:

1. Сапаландыру және гибридтеу: әралуандылық мәдени алмасудың шапшандатқышы қызметін атқарады, мәдени бірегейлік сапасын арттырады және гибридтейді. Түрлі топтармен өзара әрекеттестік азаматтардың жаңашылдығы мен креативтілігін дамытады, жаңа идеялар, тәжірибелер мен басымдықтарын мәдени болмысына сіңіреді. Интеграция осы процесті мәдениетаралық ынтымақтастық, диалог және өзара байланыстар жәрдемімен дамыған көпмәдениетті бірегейліктің пайда болуына әкеледі.

2. Мәдени біркелкілік: әралуандылық мәдени біркелкілік ұғымына қарсы тұрады, қоғамдағы бірегейліктің көптігін мойындайды. Түрлі мәдени топтар бірге өмір сүріп, өзара әрекеттесетіндіктен, біртұтас, үстем мәдениетті енгізу әрекеттеріне қарсы тұрады, мәдени айырмашылықтарды тануды қолдайды. Интеграция аясындағы теңдік пен әлеуметтік бірліктің ықпалдастығы әралуандылықты қабылдау және қоғамның барлық мүшелері арасындағы тиесілілік сезімін дамытуға мән береді.

3. Келіссөздер және бірегейлікті бейімдеу: әралуандылық шарттарында азаматтар елеулі мәдени қысымдармен кездеседі, бірегейлікке қатысты келіссөздер мен бейімделу процестерімен ұшырасады. Процесс адамның мәдени болмысының қарама-қайшы аспектілерімен келісу, түрлі мәдени орталар арасындағы шиеленістермен келіссөздер жүргізу және түрлі мәдени ортаның элементтерін қамтитын гибридті бірегейлікті қабылдайды. Интеграция мәдени алмасу, мәдениетаралық диалог және топаралық ынтымақтастықты ынталандыратын процестердің түрлі мәдени бірегейлікті қабылдау және түсінуге бейімделу процесін жеңілдетеді.

4. Әлеуметтік келісім және қақтығыстарды шешу: әралуандылық мәдениетаралық қарым-қатынас, көпмәдениетті білім мен басқару құрылымдарында эффектісі бар саясат пен бастамалардың мәдени айырмашылықтарды жеңу, әлеуметтік құрылым мен ұжымдық бірегейлікті нығайту аясында әлеуметтік келісім мен ынтымақтастықты арттырады. Интеграция түрлі мәдени топтардың тиімді әлеуметтік келісімін ілгерілету және қоғамдағы топтар арасындағы қақтығыстарды шешу үшін маңызды. Мәдениетаралық түсіністік және ынтымақтастық интеграциялық мәдени айырмашылықтардан туындайтын шиеленісті жеңілдетеді және түрлі қауымдастықтар арасындағы бейбіт өмір сүруді қалыптастырады.

Еліміздің ұлттық саясатының айқын стратегиясы саналатын полиэтникалық қоғамды шоғырландыру мәселесі зерттелген жұмыста авторлар Қазақстанда тұратын азаматтардың мәдени бірегейлігін сақтауда этномәдени білім үлкен рөл атқаратындығын баяндайды. Ғалымдар этномәдени бірегейлендіруге қол жеткізетін этномәдени білімнің негізгі міндеттері мен сипаттамаларын талдайды. Авторлар ұлттық бірлікті қамтамасыз ету демократиялық, құқықтық мемлекет қалыптастырудың түсінікті шарты деген қорытындыға келеді [7]. Бізде ғалымдар ойларымен келісе отырып, этномәдени білім саяси танымды тәрбиелеу және өзінің мәдени мұрасы үшін мақтаныш сезімін оятудағы шешуші қабілетін айтқымыз келеді. Этномәдени білім азаматтардың қоғамдағы өзге этникалық және мәдени топтармен қатар, өздерінің мәдени дәстүрлерін, тілін, әдет-ғұрыптары мен құндылықтарын терең түсінуге түрткі бола алады. Бұл тиесілілік сезімін оятып, азаматтарды өзге мәдени қауымдастықтармен байланыстарын нығайтады.

Мәдени бірегейлікке қол жеткізудің құралы саналатын этномәдени білімнің негізгі міндеттеріне мыналар жатады: мәдени хабардарлық пен бағалау: этномәдени білім қоғамдағы мәдениеттердің әралуандылығы туралы хабардарлықты арттырады және түрлі саяси тәжірибелер, нанымдар мен дүниетанымдарды түсіндіреді; мәдени мұраны сақтау: этномәдени білім дәстүрлі білім, рәсімдер мен әдет-ғұрыптардың сақталуын және өзгеріссіз берілуін қамтамасыз ететін мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге бағытталады; мәдениетаралық түсіністік: өз мәдениетін зерттеу және басқа мәдениеттермен өзара әрекеттесу азаматтардың мәдениетаралық құзыреттілік пен мәдени айырмашылықтарды құрметтеу, көпмәдениетті қоғамдағы үйлесімділік пен ынтымақтастықты дамытады; бірегейлікті қалыптастыру мүмкіндіктерін кеңейту: этномәдени білім азаматтарға мәдени маргиналдану мен кемсітушілік ахуалында өзін-өзі бағалау мен тұрақтылықты арттыру жолымен олардың мәдени мұраларына негізделген әлеуетті бірегейлік сезімін дамытуға көмектеседі. Сондықтан азаматтардың мәдени мұраларға қатысты білім, дағдылар мен құндылықтарын қалыптастыратын этномәдени білімнің мәдени бірегейлікті сақтау, бейімдеу және өзгертуде беделі зор. Этномәдени білім қауымдастықтарға жаһандану, жаңғыру және мәдени біртектілеу мәселелерін шешуге көмектеседі, мәдени болмысты анықтайтын бірегей сипаттарды сақтайды. Сонымен қатар, этномәдени білім қоғамның мәдени мұраға мақтаныш сезімі мен тиесілілігін арттырады, мәдени қауымдастықтар арасындағы ынтымақтастық байланыстарын нығайтады және қоғамның мәдени түсініктерін байытады.

Трансшекаралық жоғары білім беруге маманданған кейбір білім беру орталықтары ортақ мәдени бірегейлік пен құндылықтарға назар аудару салдарынан мәдени мұра мен отаршылдық мұраны «жұмсақ күш» құралы түрінде пайдаланады [8]. Жұмсақ күш мәжбүрлеу мен күштеу емес, қоғам мүшелерін мәдени дипломатия тәсілдеріне сендіре білу қабілетін білдіреді. Ортақ мәдени мұра мен құндылықтар осы білім беру

орталықтарының дипломатиялық байланыстарын нығайтып, жаһандық беделін арттырады. Осы тұста бай мәдени мұраны көрсететін мәдени алмасу бағдарламаларын ұйымдастыру бірегейліктің кез келген түрін өзгертуге әлеуетті күші бар екенін айтқымыз келеді. Бұл бағдарламаларда тіл курстары, дәстүрлі өнер қойылымдары, тарихи жады мен аспаздық тәжірибе сынды іс-шараларды қамту жергілікті мәдениет пен мұраны түсінуге көмектеседі. Осы шарттарда мәдени мұраны сақтау мен насихаттау пайымды процесс екені күмәнсіз. Ұлттық бірегейлік пен мақтаныш сезімдерін қалыптастыру мәдени мұра нысандары мен жәдігерлерін сақтау және насихаттауға байланысты. Мәдени мұра нысандарының тарихи маңыздылығын көрсету мәдени туризм негізіндегі танымдық экскурсиялардың жаһандық аренадағы «жұмсақ күшті» көрсетуіне болады. Бітімгершілік, диалог пен әлеуметтік әділеттілікке негізделген білім беру бастамалары отаршылдық мұраны жояды. Тарихи әділетсіздіктермен күресу және көпмәдениетті білім беруді ілгерілету түрлі қауымдастықтармен татуластырады.

Қазақ қоғамының қазіргі өмір салты, таңдалған саяси және экономикалық векторлары өзіндік түсініктерді талап ететін этномәдени бірегейлік арасындағы шеңберді анықтап, азаматтардың көркемдік санасын көрсетеді [9]. Көркемдік сана мен мәдени бірегейлік арасында симбиозды қарым-қатынас орнаған секілді. Бұл мәселе контекстіне сай мәдени бірегейлік формаларын құруға да, түсіндіруге де болады. Дегенмен, көркемдік сана әлемді көркем құралдармен тану, қабылдау және түсіндіруді көздесе, мәдени бірегейлік мәдени топты анықтайтын нанымдар, әдет-ғұрыптар, дәстүрлер және құндылықтарды қамтиды. Осы екі ұғымның өзара әрекеттесуі көркем шығармалардың мазмұны, формасы және мағынасын қалыптастырады, қоғамдағы мәдени бірегейлікті құрады. Сипаттамалық белгілерін төмендегідей түсініктермен дәйектеуге болады:

1. Бейнелеу белгілері: көркемдік сана қоғамның саяси дүниетанымы, мәдени ерекшелігі, құндылықтары, ұмтылыстары мен ұжымдық тәжірибесін бейнелейді. Шығармашылық өкілдері өз мәдени мұралары, тарихи көзқарастары және әлеуметтік түсініктеріне сүйене отырып, өз қауымдастығының мәдени болмысымен сәйкес келетін туынды жасайды. Кейде отандық киноиндустрияда табыс табуға көзделген «жеңіл» фильмдер көбейіп кетті деп ренжиміз, бірақ бұл қоғам сұранысы екенін ұмытпау қажет.

2. Жаңашылдық пен гибридтілік: көркемдік сана инновация мен гибридтіліктің шапшаңдатқышы саналғандықтан түрлі мәдени дәстүрлер арасындағы мәдени бірегейлік эволюциясына қозғау сала алады. Шығармашылық өкілдері саяси шынайылық пен тазалықтың дәстүрлі түсініктеріне қарсы тұратын жаңа туынды жасау үшін түрлі мәдени көздерден шабыт ала отырып, шығармашылық эксперименттер, синтез және интерпретациялауға қатысады. Мәдени гибридтіліктің осы

процесі қазіргі көпмәдениетті қоғам күрделілігін көрсететін жаңа мәдени формалар мен бірегейліктің пайда болуына әкеледі.

3. Мәдени жады мен мұра: көркемдік сана мәдени жады мен мұраны сақтау, білім, тарих пен дәстүрді ұрпақтан ұрпаққа жеткізудегі орны ерекше. Көркем шығармалар уақыт өте келе мәдени бірегейліктің сабақтастығы мен өміршеңдігін мәңгілікке айналдырады.

4. Бірегейлікті қалыптастыру мен таныту: көркемдік сана азаматтардың мәдени ерекшеліктерін танытады. Шығармашылық өкілдері өз туындыларынан мәдени байланыстың жеке және ұжымдық тәжірибесін білдіретін қоғамда қалыптасқан көзқарастарды нақтылайды. Өнер азаматтардың дербес ерік-жігерін бекітеді, мәдени бірегейлікті құруға бағытталған құқығын қорғайды. Мәселен, отандық әзіл-сықақ театрлары қоғам көңілінен шығатын мәселелерді сахналауға мән береді.

Батыс Моңғолия территориясында өмір сүретін қазақтардың этникалық бірегейлігі зерттелген еңбекте бірлескен этностық диаспора ғана бірегейлікті сақтауда қабілетті екендігі дәйектеледі. Диаспорадағы мәдени бірегейлікті қалыптастырудың түрлі шарттары мен тетіктері оның құрылымындағы басым элементтер айырмашылықтарын алдын ала анықтайды. Сонымен қатар, авторлар дәстүрлі материалдық мәдениет нысандары, этникалық, рулық және діни бірегейлік ұстанымдары мәдени бірегейлікті сақтау процесіне ықпал етеді деген қорытындыға келеді [10]. Біз бұл мәселені де тұжырымдағымыз келеді. Біріншіден, дәстүрлі материалдық мәдениет нысандары этникалық белгілер санатына жатады. Көне жәдігерлер, ұлттық киім, сәулет және қолөнер туындылары мәдени бірегейліктің қызметін атқарады. Бұл нысандар этникалық, рулық және діни топтың қайталанбас мұрасын, құндылықтары мен дәстүрлерін білдіретін мәдени мағынаға ие. Екіншіден, қоғамдық кеңістікте этникалық, рулық және діни бірегейлікті белгілеу мәселенің мәнін ашады. Қоғамдық кеңістікте этникалық, рулық және діни бірегейлікті көпшілік алдында көрсетудің мәдени бірегейліктің ұжымдық түсініктерін қалыптастырудағы шешуші қызметі жоғары деп білеміз. Үшіншіден, мәдени бірегейлікті сақтауға үлес қосу түсінікті әрекет. Дәстүрлі материалдық мәдениет нысандарымен өзара әрекеттестік этникалық, рулық және діни бірегейлікті қоғамдық кеңістікте көрсететін мәдени бірегейлікті сақтау процесіне араласады. Өз мәдени мұрасын құрметтеу қауымдастықтардың мәдени ассимиляция, жаһандану және әлеуметтік өзгерістер шарттарындағы болмысын көрсетеді.

Е.А. Ефремовтың [11] диаспоралық және этникалық бірегейлікке қатысты пікірлері қызығушылық тудырады. Оның пікірінше, диаспора өкілдері этникалық көпшілікке қатысты өздерінің этномәдени бірегейлігі мен «бөтендігін» сақтауға тырысады. Ал жаңа әлеуметтік-мәдени ахуалдарға бейімделу диаспоралардың әлеуметтену және Қазақстан Республикасының азаматтық бірегейлігін қалыптастырудың даму процесін анықтайды. Расында да, кез келген диаспора өкілдері этникалық көпшілікке қатысты «бөтендік» сезімін сақтап, өздерінің этникалық және

мәдени бірегейлігін сақтауға ұмтылады. Бұл өз қауымдастығы ішінде тілі, дәстүрлері мен діни әдет-ғұрыптарын сақтаумен тығыз байланысты. Әр диаспора өзге елде тұратынына қарамастан, өз мұраларымен байланыста болады, ата-баба тамырына тиесілілік пен сабақтастық сезімін жалғастырады. Екінші жағынан, диаспоралардың өзге елде ұзақ уақыт тұруы және олардың жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайларға бейімделуі әлеуметтену мен азаматтық бірегейліктің қалыптасуына әкеледі. Мәселен, елімізде тұратын өзге ұлт өкілдері қазақ мәдениеті, тілі мен азаматтық құндылықтары аспектілерін өздерінің болмысына біріктіреді. Осы бейімделу процесіне білім беру, жұмыс орны, көршілер, этносаралық қатынастар және қоғамдық өмірге қатысу жатады.

Отандық ғалымдар исламтануды заманауи адамның мәдени бірегейлігі және діни мәдениет пен дәстүрлерге көзқарасын қалыптастыратын ислам мен батыс әлемі арасындағы диалог шеңберінде қарастырады [12]. Исламтанудың саясаттану, тарих, теология, философия, әдебиет, өнер және әлеуметтануды қамтитын пәнаралық салада ислам және батыс өркениеттері арасындағы өзара әрекеттесулер мен алмасуларды зерттеуде басымдық жетерлік. Мәдениетаралық алмасулар, шиеленістер мен ынтымақтастықтар траекторияларын бақылайтын осы ғылым саласы екі қоғамның мәдени бірегейлігін қалыптастырған идеялар, құндылықтар және дүниетанымын тереңірек түсіндіреді. Исламтану діни плюрализм, зайырлылық, жаһандану және мультикультурализмді қоса алғанда, мәдени бірегейліктің орталық бөлігін құрайтын заманауи мәселелер мен пікірталастармен де айналысады. Осы мәселелерді сыни тұрғыдан талдай отырып, исламтану әлемдегі саясат, сенім, мәдениет және қоғамның тоғысуы туралы диалог құрады. Диалог пен мәдениетаралық өзара әрекеттестік исламтанудағы түсіністік пен түрлі діни мәдениет және дәстүрлерді бағалайды. Ислам мен батыс әлемі өркениетінің бай мұраларын зерделеу әр қоғамның күрделілігі мен алуан түрлілігі туралы түсінік береді, стереотиптер мен қате пікірлерден арылып, өзара құрмет пен ынтымақтастықты қалыптастырады.

Ұлттық асхана мен тағамдар халықтардың мәдени бірегейлігінде өзіндік орны бар [13]. Тағамдар тек күнкөріс үшін ғана емес, тарих, география, климат, ауыл шаруашылығы, дәстүрлер мен құндылықтардың көрінісі. Ұлттық тағамдардың саяси құндылығы мына себептермен байланысты: мәдени мұра: ұлттық тағамдардың тарихи және мәдени мәні зор. Ұлттық тағамдардың пайда болуы ертеден келе жатқан салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптардан бастау алады, өткенге дәнекер және болашақ ұрпақ үшін мәдени мұраны сақтау құралы қызметін атқарады; бірегейлік сезімі: тағам жеке және ұжымдық бірегейлікті дамытады. Адамдар белгілі бір тағамды өз Отанымен, отбасымен және қауымдастығымен байланыстырады; әлеуметтік-саяси келісім: бірге ас ішу әлеуметтік-саяси өзара әрекеттесу, байланыс пен бірліктің әмбебап тәжірибесі саналады. Бұл қоғамдық байланыстарды нығайтады және азаматтар арасындағы ынтымақтастық сезімін оятады; аспаздық әралуандылық: ұлттық тағамдар әр аймақ

пен елге тән ингредиенттер, дәмдер және дайындау әдістерінің алуан түрлілігін көрсетеді. Ұлттық тағамдар жергілікті өнімдердің байлығы, аспаздық дәстүрлер және мәдени алмасуларды көрсетеді, ұлттың аспаздық мұрасының жасампаздығы мен тапқырлығын танытады; туризм және саяси-мәдени дипломатия: ұлттық тағамдар туристерді тартуда және әлемдік аренада мәдени алмасуды ілгерілетуге үлес қосады. Қонақтар жергілікті мәдениет пен дәстүрге ену үшін шынайы аспаздық тәжірибені іздейді.

Этникалық стереотиптер қоғам, мәдениет және ұлтты мәдени тұрғыдан анықтаудың белгісі. Этникалық топтың кешенді дүниетанымы стереотиптердің қалыптасуына бейім және оны талдау этностың мәдени бірегейлігі мен ерекшеліктерін анықтайды [14]. Біздің ойымызша, этникалық стереотиптер этникалық топтың тарихи, әлеуметтік және мәдени күрделі дүниетанымын туындатады. Этникалық стереотиптердің қалыптасуын түсіне отырып біз мәдени бірегейліктің генезисі және ерекшеліктерін біле аламыз. Мәселен, тарихи оқиғалар, тәжірибелер және өзара әрекеттестік қоғамның мәдени бірегейлігін қалыптастыруымен қатар, этникалық стереотиптерді дамытады. Әлеуметтік құрылымдар, саяси институттар мен нормалар мәдени бірегейлікті қалыптастыруда және этникалық стереотиптерді дамытуда ауқымды рөлі бар. Отбасы, қауымдастық және білім беру жүйелеріндегі саяси әлеуметтену процестері стереотиптерді белгілейтін мәдени құндылықтар, нанымдар және тәжірибелерді күшейтеді. Тіл, әдебиет, өнер, дін және дәстүрден туындайтын мәдени көріністер де мәдени бірегейліктің негізгі құрамдас бөліктері. Осы мәдени көріністер топтың саяси құндылықтары, нанымдары және дүниетанымын көрсетіп, стереотиптердің қалыптасуына әкелетін қате түсіндірмелер көмегімен бұрмалануы мүмкін.

С.Қ. Жетпісбаев [15] зерттеуінің қорытындысында әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қоғамдық құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін және қазақ халқының ұлттық бірлігі мен мәдени бірегейлігінің негізінде жатқан әлеуметтік тетік екендігі баяндалады. Бұл көзқарас мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктеріне қатысты пікірталастарға сәйкес келеді. Саяси-мәдени тәжірибелер мен дәстүрлер ұжымдық бірегейлікті қалыптастырудағы және қауымдастыққа тиесілілік сезімін дамытудағы ұтқырлығын да көрсетеді. Біріншіден, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер ұрпақтан ұрпаққа әлеуметтік құндылықтар, наным-сенімдер және нормаларды жеткізудің әлеуетті құралы. Құндылықтардың осы сабақтастығы мәдени бірегейлікті қалыптастыру мен сақтау, тұрақтылығы мен өзгермелі әлеуметтік-мәдени контексттердегі өзектілігін бейнелейді. Екіншіден, ортақ салт-дәстүрді ұстану қазақ халқының аймақтық, тілдік және әлеуметтік ерекшеліктеріне сәйкес бірлік пен ынтымақтастық сезімін оятады. Мәдени мұраны қалыптастырудағы саяси қатысу қоғамдағы бірлік пен келісім саласындағы мәдени бірегейліктің ұлттық беріктігі мен тұрақтылығын жүйелендіреді. Үшіншіден, салт-дәстүрлер кез келген халықтың мәдени бірегейлігінің негізін құрайды, сабақтастық пен

тиесілілікке кепілдік береді. Мәдени элементтер кез келген ұлттың кім екенін, қайдан шыққанын және қандай құндылықтарды қадір тұтатынын анықтайды. Өзінің мәдени мұрасын сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін халық өзінің ерекше бірегейлігін әлемдік қауымдастық алдында мойындата алады.

Қарқынды әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді бастан өткеріп жатқан Қазақстанның нақты жағдайында ғылыми жүйе мәдени бірегейліктің түрлі аспектілерінің дамуына да үлес қосады [16]. Мәдени бірегейліктің генезисі және ерешеліктері аясында айтылған мәселені талдау қазақ қоғамындағы мәдениет, ғылым және дамудың күрделі өзара әрекеттестігі туралы түсінік береді:

1. Мәдени бірегейлік ғылымды қозғаушы күш: Қазақстанда мәдени бірегейліктің пайда болуы елдің бай саяси тарихы, дәстүрлері және көшпелілер мұрасымен тамырлас. Мәдени бірегейлік ғылыми ізденістер үшін түрткі саналатындықтан зерттеу бағдарламаларын, әдістемелерін және басымдықтарын қалыптастырады. Ғалымдар өздерінің мәдени мұралары мен жергілікті білім жүйелерін өзекті саяси, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін пайдаланады.

2. Мәдени әралуандылық пен пәнаралық байланыс: Қазақстанның мәдени бірегейлігі оның этникалық әралуандылығымен сипатталады: елімізде қазақтар, орыстар, өзбектер, украиндар және басқа да этникалық топтар қатар өмір сүреді. Осы әралуандылық пәнаралық байланыс пен түрлі ортадағы зерттеушілер арасындағы мәдениетаралық алмасуды жүзеге асырады. Мәдени әралуандылықты қабылдаған еліміз саяси ынтымақтастық пен креативтілікке негізделген белсенді ғылыми жүйені дамытады.

3. Мәдени бейімделу мен технологиялық инновациялар: Қазақстанның қарқынды саяси реформалары мен әлеуметтік-экономикалық өзгерістері барысындағы мәдени бірегейлігі жаңғыру, жаһандану және технологиялық прогреске жауап түрінде дамып келеді. Қоғамдық-гуманитарлық, ауыл шаруашылығы, денсаулық сақтау, энергетика және ақпараттық технология салаларындағы мәдени бірегейлік еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму траекториясын қалыптастыратын инновациялардың, қарапайым заттар туралы ғылымның шапшаңдатқышы қызметін атқарады.

Отандық ғалымдар соңғы жылдары зерттеушілердің посткеңестік кеңістікте адамның жеке басын, оның рухани дүниетанымын және әлеуметтік-мәдени, саяси бірегейлігін қалыптастырудағы исламның орны туралы мәселені көбірек көтеретіндігін жазады [17]. Мәдени бірегейлік генезисі және ерекшеліктері посткеңестік контекстің кеңестік атеизм мұрасы, саяси өзгерістер мен мәдени трансформацияларды ескеріп, исламдық бірегейлікті көрсету және дамыту үшін қиындықтар ұсынады. Посткеңестік кеңістіктегі исламдық бірегейліктің генезисіне тарихи мұралар мен мәдени жаңғырудың әлеуетті әсері мол. Діни әдет-ғұрыптар шектелген және басылып отырған Кеңес өкіметі басқаруынан кейін мәдени мұра, рухани жетекшілік және әлеуметтік

ынтымақтастықтың қайнар көзі исламға қызығушылықты қайта дамытты. Бұл жаңғыру ата-баба тамырымен қайта қосылу, мәдени бірегейлікті қалпына келтіру және тарихи қуғын-сүргін жағдайында діни еркіндікке қол жеткізуге ұмтылысты көрсетеді. Посткеңестік кеңістікте исламның мәдени бірегейлікті қалыптастыруға ықпалының күшеюіне қарамастан, ислам ілімдері мен жергілікті әдет-ғұрыптар, дәстүрлер мен заңдардың өзара әрекеттесуінен туындайтын мәселелер мен шиеленістер де бар. Азаматтар қазіргі заманның, жаһанданудың және мәдени плюрализмнің күрделілігін жеңсе де, бірегейлік, саяси қатысу, тиесілілік және интеграция мәселелерімен бетпе-бет келеді. Діни ұстанымдар мен әлеуметтік нормалар, жеке ұмтылыстар мен мәдени мұраны теңестіру бейімделу, диалог және қазіргі әлемдегі исламдық бірегейлікті қалыптастыратын түрлі элементтерді терең түсінуді талап етеді.

А. Укенов [18] зерттеуінің нәтижелері көрсеткендей, хиджабтың секуляризация жағдайындағы түрлі түсіндірмелері мен пікірлері даулы мәселе болып қала береді. Әлеуметтанулық зерттеулер көрсеткендей, кейбіреулер хиджабты діни және мәдени бірегейліктің символы деп мәлімдесе, басқалары зайырлы құндылықтарға қарсы және интеграцияға кедергі келтіретін қадамға ұқсатады. Бұл мәселені мәдени бірегейлік генезисі мен ерекшеліктері шеңберінде талдау хиджабқа қатысты түрлі түсіндірмелер мен пікірлер ұсынуымызға мүмкіндік береді:

1. Діни және мәдени бірегейлік: кейде хиджаб дінге берілгендік, рухани байланыс пен діни мұраның символы тұрғысында қызмет ететіндігін туралы айтылады. Қарапайымдылық, тақуалық және діни ілімдерді ұстануды білдіретін исламдық бірегейліктің құрамдасы да қарастырылады. Осы пікірлерге сәйкес, хиджаб жай ғана киім емес, діндарлар арасында тиесілілік, сабақтастық пен қауымдастық сезімін қалыптастыратын мәдени бірегейліктің елеулі аспектісі секілді.

2. Зайырлы құндылықтар мен саяси интеграция: дін мен мемлекеттің бөлінуіне назар аударатын зайырлы қоғамда хиджаб зайырлы саяси құндылықтар, гендерлік теңдік және әлеуметтік келісімге қарсылық форматында қабылданады. Сыншылар хиджаб патриархалдық нормаларды нығайтады, әйелдердің бостандығы мен дербестігін шектейді және зайырлы қоғамға интеграциялануға жол бермейді деп санайды.

3. Түсіндірмелер мен пікірлердің әртүрлілігі: хиджабтың қайшылықты сипаты мәдени бірегейлік, діни сенім бостандығы және жеке адамның құқықтарына қатысты қоғамдағы түсіндірмелер мен пікірлердің әртүрлілігін көрсетеді. Кейбір адамдар діни көзқарас пен мәдениетті сақтау құқығын жақтаса, басқалары зайырлылық, гендерлік теңдік пен қоғамдық келісімді бірінші орынға қояды.

4. Диалог және түсіністік: хиджаб мәселесін шешу үшін түрлі көзқарастары мен тәжірибесі бар азаматтар арасында ашық диалог, өзара құрмет пен түсіністік қажет. Хиджабтың мәдени, діни және тарихи маңыздылығы туралы сындарлы диалог пен білім қоғамдағы жанашырлық, төзімділік пен әралуандылықты қалыптастырады.

Мәселенің күрделілігін мойындап және түрлі көзқарастарды қабылдай отырып, қоғам хиджабқа қатысты мәселелерді жеке адамның құқықтарын құрметтейтін, қоғамдық келісімді қолдайтын және мәдени әралуандылықты бағалайтын жолмен шеше алады.

Зерттеу нәтижелерін талқылау барысында зерттеуде пайдаланылған материалдардың мазмұнын негізге ала отырып, өз көзқарастарымыз бен тұжырымдарымызды білдірдік. Отандық ғалымдардың халықаралық деңгейдегі зерттеулері пәнаралық сипатқа ие. Сапалық және сандық әдістерге сүйенген ғалымдар көбінесе сипаттамалық және салыстырмалы тәсілдерге көбірек сүйенген. Сонымен қатар, әлеуметтік конструктивизм, тарихнамалық, герменевтикалық және феноменологиялық редукция әдістеріне көңіл бөледі. Аталмыш әдістер арқылы алынған нәтижелер мәселе бойынша саяси ғылымдардың дамуына ықпал ететіні анық. Қолданылған әдіс-тәсілдер зерттеуіміздің сенімділігі мен объективтілігін қамтамасыз етеді және саяси ғылымдардың дамуына жаңаша үлгілер мен тұжырымдар енгізуге ұйытқы бола алады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, бұл мақалада отандық ғалымдар тұжырымдары мен эмпирикалық зерттеулерін синтездей отырып, мәдени бірегейліктің саяси мәселелерін жан-жақты зерттейміз. Зерттеу нәтижелері саяси, тарихи және әлеуметтік-мәдени факторлардың күрделі өзара әрекеттесуімен қалыптасқан мәдени бірегейліктің көп қырлы сипатын көрсетеді. Әралуандылық пен интеграцияның анықталған ықпалдары саяси тұрғыдағы мәдени бірегейліктің қарқындылық сипаты және өзгермелі әлеуметтік ахуалдарға бейімделгіштігі мен тұрақтылығын білдіреді. Мақалада этномәдени білім мәселесіне назар аударылуы оның саяси дүниетаным мен мәдени сананы дамыту, түсіну мен сақтаудағы жоғары дәрежесін дәйектейді. Көркемдік сана мен мәдени бірегейлік арасындағы айырмашылықтар мәдени көрініс пен шығармашылықты түсіндіре алады. Зерттеудің диаспораларға назар аударуы олардың ұрпақтар мен географиялық шекаралар шеңберіндегі мәдени бірегейлікті сақтаудағы құнды саяси қызметін айқындайды. Діни бірегейлік пен исламтанудан бастап ұлттық асхана мен этникалық стереотиптерге дейінгі кең ауқымды тақырыптарды қамтыған зерттеулер мәдени бірегейліктің саяси күрделілігіне қатысты көзқарасты ұсынады. Зерттеудің құнды ақпараттары қарқынды дамып келе жатқан ғылыми саладағы жаңа нәтижелердің негізін қалап, мәдени бірегейлікті саяси ғылымдарда алдағы уақытта жаңа зерттеулер ізденісін дамытуға үлес қосады.

Зерттеудің басты ғылыми үлесіне мәдени бірегейліктің саясат пен қоғам өміріндегі қызметін кешенді талдау негізінде отандық саяси ғылымдардың дамуын жаңа бағыттарға ұмтылдыруда жатыр. Саяси, тарихи және әлеуметтік-мәдени факторлардың өзара байланысы мәдени бірегейліктің көпқырлы сипатын анықтап, саладағы жаңа талдау әдістерін енгізуге негіз болады. Мәдени және саяси бірегейліктің бір-біріне бейімделу қабілеті,

интеграция процесі зерттеулерді саясаттың қарқынды және көпөлшемді сипатын анықтады. Этномәдени білімнің саяси дүниетаным мен мәдени сананың саяси көріністері мен процестерін терең түсіндіруге мүмкіндік берді. Мақаламызда ұсынылған тұжырымдар саяси ғылымдардағы мәдени бірегейлікті айқындайтын жаңа теориялық модельдер мен эмпирикалық зерттеулерге бастама бола алатынына сенеміз.

Мақалада алынған нәтижелерге сәйкес мәдени бірегейлікке төмендегідей анықтама ұсынамыз: Мәдени бірегейлік азаматтардың ортақ сенімдері мен құндылықтары арқылы ұлттық тиесілілік пен әлеуметтік тұрақтылықты қалыптастыратын болса, саяси көзқарастар осы негізге сүйене отырып, ұлттық мүдделерді қорғау және билік құрылымын нығайту стратегиялары ретінде көрініс табады.

Қаржыландыру: Берілген мақала «Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі этникалық азшылықтардың этникалық бірегейлену үдерістерін кросс-мәдени және аксиологиялық талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалып, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды. Грант AP19677146.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Hall S. (1996). Introduction: Who needs "identity"? In S. Hall & P.du Gay (Eds.), Questions of cultural identity (pp. 1-17). - SAGE Publications, 1996. - 198 p.
2. Barth F. (1998). Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference. - Waveland Press, 1998. - 153 p.
3. Smith A.D. National identity and the idea of European unity // International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 1992. - №68(1). - P. 55-76. doi: 10.2307/2620461
4. Kramer E.M. (2000). Cultural fusion and the defense of difference. In M.K. Asante, & E. Min (Eds.), Socio-cultural conflict between African and Korean Americans (pp. 182-223). - University Press of America, 2000. - 248 p.
5. Насимов М.Ө. Саяси бірегейліктің сипаттамалық белгілерін зерттеудің заманауи тәсілдері // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы. - 2022. - №2 (139). - 77-92 бб. doi: 10.32523/2616-6887/2022-139-2-77-92
6. Vollebaek K. The challenge of diversity: Is integration an answer? // Security and Human Rights, 2010. - №21(3). - P. 213-219. doi: 10.1163/187502310793529215
7. Kopzhassarova U.I., Beissenbaeva B.A., Kagazbaev Z.A., Akbaeva G.N., Eskazinova Z.A. Consolidation of polyethnic society as essential strategy of national policy of Kazakhstan Republic // European Journal of Science and Theology, 2015. - №11(3). - P. 167-174.
8. Lee J.T. Soft power and cultural diplomacy: emerging education hubs in Asia // Comparative Education, 2015. - №51(3). - P. 353-374. doi: 10.1080/03050068.2015.1037551
9. Sultanova M., Mikhailova N., Amanzholova D. Between the east and the west: Reflections on the contemporary art of Kazakhstan // Folklore (Estonia), 2016. - №63. - P. 45-64. doi: 10.7592/FEJF2016.63.art
10. Baigabatova N., Tolamisso A., Rakhipova S., Ashimova D., Khuangan O., Smagulov K. Ethnocultural identity of Kazakhs of Mongolia in everyday life // Codrul Cosminului, 2018. - №24(1). - P. 79-96.
11. Yefremov Ye.A. Influence of the multiethnic environment on the diasporic identity of Koreans in Kazakhstan // Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta Vostokovedeni i Afrikanistika, 2021. - №13(4). - P. 519-529. doi: 10.21638/spbu13.2021.404
12. Seitakhmetova N., Turganbayeva Z., Zhandossova S., Kusainov D., Nurov M. Islamic studies as dialogic project problems and prospects // European Journal of Science and Theology, 2021. - №17(3). - P. 171-180.
13. Kondybayev A., Loiseau G., Achir N., Mestres C., Konuspayeva G. Fermented mare milk product (Qymyz, Koumiss) // International Dairy Journal, 2021. - №119. - 105065. doi: 10.1016/j.idairyj.2021.105065
14. Issakova S.S., Kultanbayeva N.K., Tukhtarova A.S., Zhetessova Z.A., Kartzhan N.Ye. Linguocultural analysis of ethnic stereotypes in humorous discourse: A comparative

- analysis // Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023. - №9(3). - P. 33-47. doi: 10.32601/ejal.903004
15. Жетпысбаев С.К. Традиции и обычаи казахского народа: место и роль в модернизации общества // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология, 2023. - №22(8). - С. 9-19. doi: 10.25205/1818-7919-2023-22-8-9-19
16. Bisenbaev A., Bulatbayeva K., Orynbekov D., Zhumazhanova S., Azambayev S. Phenomenology of the scientific system of Kazakhstan: a study of social and economic effects through the Hofstede's five-dimensional model of cultural space and beyond // Economic Annals-XXI, 2023. - №201(1-2). - P. 4-14. doi: 10.21003/ea.V201-01
17. Sadvokassov S., Zhumashev R. Islamic revival in Kazakhstan from the historical perspective (1991-2020) // Journal of Al-Tamaddun, 2023. - №18(2). - P. 263-274. doi: 10.22452/JAT.vol18no2.18
18. Ukenov A. The issue of hijab in a secular Kazakhstan // Islamic Quarterly, 2023. - №67(3). - P. 365-382.

REFERENCES:

- Hall, S. (1996). Introduction: Who needs "identity"? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1-17). SAGE Publications, 1996.
- Barth, F. (1998). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Waveland Press, 1998.
- Smith, A. D. (1992). National identity and the idea of European unity. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 68(1), 55-76. doi: 10.2307/2620461
- Kramer, E. M. (2000). Cultural fusion and the defense of difference. In M.K. Asante, & E. Min (Eds.), *Socio-cultural conflict between African and Korean Americans* (pp. 182-223). University Press of America, 2000.
- Nassimov, M. O. (2022). Sajasi biregejlіktin sipattamalyq belgilerin zertteudіn zamaуaui tasilderі [Modern approaches to the study of the characteristics of political identity]. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*, 2(139), 77-92. doi: 10.32523/2616-6887/2022-139-2-77-92 (in Kazakh)
- Vollebaek, K. (2010). The challenge of diversity: Is integration an answer? *Security and Human Rights*, 21(3), 213-219. doi: 10.1163/187502310793529215
- Kopzhassarova, U. I., Beissenbaeva, B. A., Kagazbaev, Z. A., Akbaeva, G. N., & Eskazinova, Z. A. (2015). Consolidation of polyethnic society as essential strategy of national policy of Kazakhstan Republic. *European Journal of Science and Theology*, 11(3), 167-174.
- Lee, J. T. (2015). Soft power and cultural diplomacy: emerging education hubs in Asia. *Comparative Education*, 51(3), 353-374. doi: 10.1080/03050068.2015.1037551
- Sultanova, M., Mikhailova, N., & Amanzholova, D. (2016). Between the east and the west: Reflections on the contemporary art of Kazakhstan. *Folklore (Estonia)*, 63, 45-64. doi: 10.7592/FEJF2016.63.art
- Baigabatova, N., Tolamissov, A., Rakhipova, S., Ashimova, D., Khuangan, O., & Smagulov, K. (2018). Ethnocultural identity of Kazakhs of Mongolia in everyday life. *Codrul Cosminului*, 24(1), 79-96.
- Yefremov, Ye. A. (2021). Influence of the multiethnic environment on the diasporic identity of Koreans in Kazakhstan. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta Vostokovedeniya i Afrikanistika*, 13(4), 519-529. doi: 10.21638/spbu13.2021.404
- Seitakhmetova, N., Turganbayeva, Z., Zhandossova, S., Kusainov, D., & Nurov, M. (2021). Islamic studies as dialogic project problems and prospects. *European Journal of Science and Theology*, 17(3), 171-180.
- Kondybayev, A., Loiseau, G., Achir, N., Mestres, C., & Konuspayeva, G. (2021). Fermented mare milk product (Qymyz, Koumiss). *International Dairy Journal*, 119, 105065. doi: 10.1016/j.idairyj.2021.105065
- Issakova, S. S., Kultanbayeva, N. K., Tukhtarova, A. S., Zhetessova, Z. A., & Kartzhn, N. Ye. (2023). Linguocultural analysis of ethnic stereotypes in humorous discourse: A comparative analysis. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 9(3), 33-47. doi: 10.32601/ejal.903004
- Zhetpysbaev, S. K. (2023). Tradicii i obychai kazahskogo naroda: mesto i rol' v modernizacii obshhestva [Traditions and customs of the Kazakh people: place and role in the modernization of society]. *Vestnik Novosibirskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya: Istoriya, Filologiya*, 22(8), 9-19. doi: 10.25205/1818-7919-2023-22-8-9-19 (in Russian)
- Bisenbaev, A., Bulatbayeva, K., Orynbekov, D., Zhumazhanova, S., & Azambayev, S. (2023). Phenomenology of the scientific system of Kazakhstan: a study of social and economic effects through the Hofstede's five-dimensional model of cultural space and beyond. *Economic Annals-XXI*, 201(1-2), 4-14. doi: 10.21003/ea.V201-01
- Sadvokassov, S., & Zhumashev, R. (2023). Islamic revival in Kazakhstan from the historical perspective (1991-2020). *Journal of Al-Tamaddun*, 18(2), 263-274. doi: 10.22452/JAT.vol18no2.18
- Ukenov, A. (2023). The issue of hijab in a secular Kazakhstan. *Islamic Quarterly*, 67(3), 365-382.

Dameli Nyssankuatova¹, Nurgul Istmatullaeva², Boma Nuralina³

¹ Kazakh National Pedagogical university named after Abay

Orcid ID: 0009-0007-1392-5861

** e-mail: dameli-1983@mail.ru*

(Almaty, Kazakhstan)

² №231 secondary school KSU,

teacher of Russian language and literature,

Orcid ID: 0009-0002-3690-6376

(Aral, Kazakhstan)

³ International Educational Corporation, Associate Professor.

Orcid ID: 0000-0002-7634-522 X

(Almaty, Kazakhstan)

INFORMATION SECURITY MANAGEMENT: CYBERSECURITY POLICY IN THE MEDIA SPACE

Abstract. In the face of global challenges, Kazakhstan's key strategic resource – information and information technology – plays a crucial role in economic growth and national defense. However, weak information security poses serious risks, including potential leaks of political, economic, scientific, and military data. In today's digital era, strengthening cybersecurity is essential, especially in the media sector, where platforms often become channels for manipulation and misinformation.

This article examines Kazakhstan's cybersecurity policy in the media sphere, focusing on how media influence can generate cyber threats and how these threats might be mitigated. The study analyzes interactions between civil society and political discourse on social media, highlighting the need for accurate, reliable information to counter manipulation.

To address rising threats, the article recommends a multifaceted cybersecurity strategy that includes technical tools such as firewalls and artificial intelligence, staff training, incident response protocols, and stronger legal regulations. A robust regulatory framework is emphasized as a vital element in developing sustainable solutions and protecting national information assets in the digital age.

Key words: repatriation, migration, polish nationality, adaptation, pole's card, Poland.

Дәмелі Нысанкуатова, Нұргүл Исматуллаева, Бота Нуралина
АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ БАСҚАРУ: МЕДИА
КЕҢІСТІКТЕГІ КИБЕРҚАУІПСІЗДІК САЯСАТЫ

Аңдатпа. Жаһандық сын-қатерлер жағдайында Қазақстан үшін стратегиялық маңызды ресурс – ақпарат пен ақпараттық технологиялар. Олар елдің экономикалық дамуы мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Ақпараттық қауіпсіздіктің әлсіздігі саяси, экономикалық, ғылыми және әскери деректердің таралуына қауіп төндіреді. Цифрлық дәуірде, әсіресе медиа кеңістігінде, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету ерекше маңызға ие.

Мақалада Қазақстандағы медиа саласындағы киберқауіпсіздік саясаты талданады. Медиа ықпалының киберқауіптердің пайда болуына әсері және оларды болдырмау жолдары қарастырылады. Сондай-ақ азаматтық қоғам мен әлеуметтік желілердегі саяси дискурс арасындағы өзара әрекетке талдау жасалып, ақпараттың шынайылығы мен сапасының маңызы атап өтіледі.

Авторлар ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін техникалық құралдарды, мамандарды оқытуды, инциденттерге әрекет ету протоколдарын және құқықтық реттеуді күшейтуді ұсынады. Ұлттық ақпараттық ресурстарды қорғау үшін орнықты құқықтық база қалыптастырудың өзектілігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: ақпарат; қауіпсіздік; саясат; жаһандану; медиа; киберқауіпсіздік; басқару; ақпараттық технологиялар; цифрлық технологиялар.

Дамели Нысанкуатова, Нургуль Исматуллаева, Бота Нуралина УПРАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ: ПОЛИТИКА КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В МЕДИА ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация. В условиях глобальных вызовов ключевым стратегическим ресурсом Казахстана выступают информация и информационные технологии, играющие значимую роль в обеспечении экономической стабильности и национальной безопасности. Недостаточная информационная защищённость порождает риски утечки политически, экономически, научно и военно значимой информации. В цифровую эпоху особую актуальность приобретает развитие кибербезопасности, особенно в медийной сфере, где цифровые платформы становятся инструментами дезинформации и манипуляции общественным мнением.

Настоящая статья посвящена анализу политики Казахстана в области кибербезопасности в медиа-пространстве, с акцентом на источники киберугроз и возможные меры их преодоления. Рассматривается взаимодействие гражданского общества и политических дискурсов в социальных сетях, подчёркивается значимость достоверного информационного контента для предотвращения манипуляций.

Предлагаются адаптивные подходы к обеспечению информационной безопасности: использование технических средств, обучение персонала, протоколы реагирования и усиление нормативного регулирования. Подчёркивается необходимость устойчивой правовой базы для защиты национальных информационных ресурсов в условиях цифровизации.

Ключевые слова: информация; безопасность; политика; глобализация; сми; кибербезопасность; регулирование; информационные технологии; цифровые технологии.

Introduction.

In an age when information is predominant and the influence of the media is enormous, the protection of the social infosphere is becoming an important imperative. Realizing the importance of ensuring its national security in the digital age, the Republic of Kazakhstan has taken measures aimed at strengthening the integrity of its information space.

According to the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan on the Concept of Cybersecurity ("Cybersecurity Kazakhstan") dated June 30, 2017 No. 407, the strategy outlines key approaches to the development of a cybersecurity system that provides effective protection of electronic data resources, information systems and telecommunications networks of financial market entities. Compliance with this strategy makes it possible to respond promptly to both current and developing cyber threats, thereby contributing to the achievement of the goals set out in the Concept [1].

Currently, Kazakhstan is in the 31st place in Global Cybersecurity Index (GCI) being ahead of such countries as China, Denmark, Croatia, Slovakia, Israel and Switzerland [2]. According to statistics provided by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan, in 2023 the number of cyber attacks directed against state resources of Kazakhstan and objects of strategically important infrastructure of the country reached 83 million. These attacks were mainly carried out from the CIS and European countries, with the main impact coming from the public sector, which accounted for 62% of the total number of attacks [3]. This alarming trend highlights the vulnerability of government agencies and large industrial organizations to cyber threats, which requires immediate and reliable cybersecurity measures. Also, in addition to government data, there are significant threats to the information security of citizens.

Recognizing these problems, this study aims to understand the intricacies of Kazakhstan's information security system, evaluate existing regulatory measures and identify areas for improvement. The study, devoted to a thorough analysis of legislative provisions and their consequences, is designed to provide an idea of how to effectively confront the changing challenges of the digital era while protecting the interests and values of the country.

The cornerstone of Kazakhstan's defense strategy is based on several fundamental principles set out in the law, which impose specific responsibilities on government agencies. These include preventing the information isolation of key government bodies such as the President, Parliament, Government and national security forces to ensure the continuity and coherence of national decision-making processes. In addition, efforts are aimed at combating the deliberate dissemination of false information that endangers national security, as

well as at eliminating mechanisms that contribute to covert information influence on government decisions [4]. In addition, the legislation imposes restrictions on the distribution of certain content through printed materials and foreign media, recognizing their potential threat to national security. To strengthen these measures, restrictions on media ownership and control by foreign organizations will be introduced, which will serve as protection against external manipulation in the media sector of Kazakhstan.

However, while these rules apply to traditional channels of information dissemination, they may not take into account new platforms, leaving potential loopholes for propaganda. Moreover, data protection is closely linked to the social infosphere, which requires a careful approach. The provisions aimed at limiting information dependence and countering external influence emphasize the multifaceted nature of the problems that arise. However, ambiguity of interpretation makes it difficult to develop effective mitigation strategies.

It is noteworthy that the legislative framework prioritizes the protection of national interests, covering tasks ranging from strengthening social harmony and political stability to fostering Kazakhstani patriotism and unity. Special attention is paid to the preservation and enhancement of social values, educational and scientific potential, the protection of constitutional order, as well as the promotion of a positive international image of Kazakhstan [5]. Given the growth of cyber threats, the authors of the study advocate a comprehensive analysis and improvement of Kazakhstan's cybersecurity infrastructure. Focusing on technological progress, the Government emphasizes the importance of modern information technologies and the development of domestic industry to effectively counter emerging digital threats.

In addition, the study examines the transformative impact of social media on political behavior in Kazakhstan. While social media platforms provide unprecedented access to information and opportunities for self-expression, they also increase risks such as misinformation and manipulation. By exploring the relationship between civil society and political discourse on these platforms, the study aims to identify strategies for reducing risks and using social media to positively engage civil society.

In addition, the study provides an assessment of the regulatory framework governing information security in Kazakhstan, indicating its strengths and weaknesses. Assessing the effectiveness of current measures and identifying areas for improvement, the study aims to substantiate future policy decisions and increase the sustainability of Kazakhstan's information infrastructure.

Through a comprehensive study of these interrelated factors, this study aims to offer a holistic understanding of the complex interaction between media, politics and information security in Kazakhstan. By shedding light on the challenges and opportunities inherent in this dynamic landscape, the study aims to contribute to ongoing efforts to protect national interests and promote the good faith participation of civil society in the digital age.

Materials and methods

The research methodology used in this article is aimed at conducting a comprehensive study of the significant impact of mass media on information security in Kazakhstan, as well as at developing effective solutions to mitigate this problem. Combining qualitative and quantitative data obtained from both foreign and Kazakhstani scientists, this approach aims to combine theoretical foundations with empirical data from various sources, thereby offering a detailed understanding of how media channels increase the risk of cyber attacks in the country.

It is extremely important to emphasize the qualitative aspect of the methodology, which involves a comprehensive study of various media platforms, including the Internet, social networks and television content, to identify potential ways of information attacks in Kazakhstan. This involves a thorough study of the use of social media to obtain confidential information and an analysis of the strategies adopted by developed countries to raise awareness about data protection. Moreover, along with content analysis, the methodology includes an analysis of the best global practices of developed countries in regulating this problem. This analysis, aimed at identifying relevant and effective measures to combat information threats in the field of mass media, aims to analyze the approaches used by developed countries to protect their information ecosystems. The methodology is based on a holistic understanding of information threats in Kazakhstan, combining careful analysis with practical conclusions from the best international practices.

In addition, the inclusion of quantitative data is of paramount importance in this context, since the article combines various statistical data obtained from official sources. This quantitative aspect covers statistical data, legal norms and other relevant information.

Results and discussion

The Information Security Committee within the Ministry, established by the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 15, 2016, is directly responsible for information security. In addition to the implementation of a unified state policy in the field of information security and international cooperation within its competence and the implementation of similar tasks and functions, the Committee is responsible for monitoring and certifying compliance with the information security of the e-government platform (egov.kz) and websites of government agencies. Given the number and quality of attacks carried out for these purposes over the past few years, experts expect significant results in the work of the Ministry and the Committee, which, in addition to reducing the number of attacks, should also minimize losses from them – in terms of leaks of authoritative, financial, temporary and confidential data [6].

As a result of the analysis of existing regulatory and legal documents on information security, it was revealed that the first concept of information security in Kazakhstan was adopted in 2006. This concept is based on a number of normative legal acts – the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the

laws "On National Security of the Republic of Kazakhstan", "On electronic Document management and electronic digital signature", "On Informatization", as well as the concept of information security of the CIS member states in the military sphere [7]. In 2011, a second concept was adopted, in which the list was supplemented by the laws "On Technical Regulation" (2004), "On Mass Media", "On Communications" (2004) (Rader and Vigel, 2013). At the same time, the provisions of the agreement between the governments of the SCO member states on cooperation in the field of international information security (2010) and the Concept of Cooperation of the CIS member states in the field of information security (2008) were used [8].

It should be noted that from the point of view of the regulatory framework, a new concept has not been developed. The list of laws was expanded due to the fact that it could be included in the 2006 version, all of them, with the exception of the law on mass media, have not changed much. This indicates a very slow reaction of legislation to changes in the information sphere that occur every year. At the same time, it is clear that the main focus is on the technical side of data protection. It is assumed that officials pay very little attention to the socio-political aspects of information security. Basically, foreign policy threats (national security laws, secrets, the fight against terrorism) or the media sphere are taken into account. This suggests that the concept assumes an integrated approach [9].

In 2006, E. K. Aliyarov, in addition to a number of weak regulatory measures and threats, noted the shortage of specialists in the information field and the system of their retraining and advanced training, the unsatisfactory state of the information infrastructure, as well as the emergence of information inequality. Aliyarov E. K. noting the important role of the media in ensuring information security, warns about the threat of their monopolization (media) and the wide possibilities of manipulating public consciousness, outlined in this work [10]. Later, we can say that the list of threats has expanded, their danger and relevance have increased. There are significant positive changes, in particular, in the field of e-government and overcoming the "internal" information inequality - it is obvious that various segments of the population have greater access to new information and communication technologies and are actively mastering them.

Below is the main list of internal and external threats, according to which the state of information security in Kazakhstan is assessed:

Table 1. External and internal risks to information security

Internal risks	External risks
- Inadequate legal, organizational and technical framework for the protection of personal data of citizens [11]. - Inefficient functioning of information security systems. - Lack of qualified specialists in the information and communication sector [12]. - Limited level of general legal and information literacy, including skills for	- The deployment of information troops by large countries poses a threat to information security and stability [15]. - There is a risk of using computer attacks by terrorist organizations as a tactic, which creates significant security threats. - Extremist and terrorist groups actively use information and communication networks for propaganda purposes, contributing to

the safe use of cyberspace in a society [13].- Violation of the legitimate rights and interests of individuals, organizations and the state in the field of information. - Lack of coordination and cooperation between government agencies, private sector enterprises and civil society organizations in addressing cybersecurity issues. - The emergence of new cyber threats and attack directions that require constant adaptation and improvement of cybersecurity measures. - Potential economic consequences as a result of data leakage, cyber attacks and loss of consumer confidence in digital services and platforms [14].	radicalization and recruitment Sophisticated cybercrime networks involved in ransomware attacks. - Exploiting vulnerabilities in Internet of Things (IoT) devices and cloud infrastructure, leading to massive disruptions and compromise of confidential information. - The proliferation of malicious software and hacking tools in underground cybercrime markets, which makes possible cyber attacks by non-State actors [16].
--	---

If we compare the conclusions from Table 1 with the mass media, it becomes obvious that they play a crucial role in both enhancing and reducing information security risks. On the one hand, the media can amplify external threats by spreading disinformation, promoting cyber propaganda, and facilitating social engineering attacks. On the other hand, the media can serve as a platform for cybersecurity education, information campaigns and dissemination of best practices for protecting personal data and combating cyber threats [17].

Cooperation between government agencies, private sector organizations, civil society organizations and the media is needed to address these issues. The media can play a key role in raising awareness of cybersecurity risks, promoting responsible online behavior, and exposing disinformation. In addition, media organizations should prioritize cybersecurity measures to protect their own networks and platforms from cyber attacks and data leaks. Ultimately, effective reduction of information security risks in the digital age requires a multifaceted approach combining media literacy, regulatory reforms and international cooperation.

Article 9 emphasizes the paramount importance of ensuring information security for individuals, society and the State in accordance with government regulation and policy. Therefore, according to the State Technical Service of the Republic of Kazakhstan, as the development of Artificial Intelligence (hereinafter-AI) accelerates in 2024, the integration of AI and machine learning into information security provides many advantages, expanding human capabilities, analyzing vast amounts of data and adapting to changing threats. However, there are concerns about potential AI-driven attacks, including sophisticated social engineering deepfake (English deepfake from deep learning "deep learning" + fake "fake") and automated malware. However, artificial intelligence can help identify and mitigate risks through real-time anomaly detection and intelligent security incident response mechanisms [18]. Mass media and social networks can

use artificial intelligence to moderate content, identify fake news and improve user safety.

However, there is another opinion that Kazakhstan cannot and should not replace advanced innovative technologies with domestic developments. Instead, the focus should be shifted to training specialists capable of auditing installed systems and ensuring their safety [19].

During the analysis of foreign literature in search of innovative and effective measures to combat the lack of information security, the following was revealed:

Table 2. The experience of developed countries in the formation of a cybersecurity system

Country	Characteristics of the cybersecurity system
Japan	Japan's Cybersecurity Strategy, adopted by the Information Security Policy Council on June 10, 2013, aims to transform Japanese cyberspace into a globally significant, sustainable and adaptable sphere, with the aim of positioning the country as a leader in cybersecurity. Cybersecurity oversight is the responsibility of the National Information Security Center (IS), which is responsible for developing government standards, providing recommendations based on cybersecurity assessments, and promoting cybersecurity initiatives [20].
The United Kingdom	The UK tops the global cybersecurity index. It uses two approaches to address vulnerabilities in cyberspace: firstly, by publicly disclosing vulnerabilities for the benefit of technology users around the world and, secondly, by storing information about vulnerabilities for intelligence purposes to curb malicious activity in the UK. In addition, the UK's National Cyber Security Center, established in the UK, is recognized as highly effective and ranks fifth in the world [21].
Canada	Canada's National Cybersecurity Strategy, launched in 2010, aims to prevent threats from foreign government agencies, criminals and terrorists. The strategy is based on three key principles: protecting the systems of the federal government, cooperating with lower-level government agencies and the private sector to protect cyber systems outside federal jurisdiction, and improving the online security of Canadians through a combination of public awareness campaigns and law enforcement capacity building [22].
Finland	In 2013, Finland adopted a cybersecurity strategy, followed by the establishment of a National Cybersecurity Center in 2014. The mission of the center is to protect cyberspace, ensure secure user access to both general and specialized communication networks, as well as to counter cyber threats [23].
South Korea	In South Korea, cyberspace protection efforts are focused on implementing network access encryption, building an intrusion prevention System (IPS), increasing resilience to advanced persistent threats (APT), and strengthening Internet security. There are three key cybersecurity institutions in the country: the National Cybersecurity Center, the Korea Internet Security Agency (KISA) and the Cyberterrorism Response Center at the National Police Department. In addition, South Korea has established a specialized school for conducting cyber warfare and training security specialists [24].

France	In 2009, the French Network and Information Security Agency (ANSSI) was established in France as part of the Prime Minister's Office to protect information systems, reflecting a shift towards prioritizing cybersecurity in defense and national security policy [25].
--------	--

A review of organizational measures to ensure cybersecurity in leading countries shows that they are implementing effective cybersecurity protocols. These countries have developed their own strategies, defense policies, and national security frameworks. In addition, they have created new agencies, national centers and special teams to promptly eliminate computer-related incidents.

Despite the continued vulnerability of Kazakhstan's information space, notable successes have been achieved in various fields. These include increased international cooperation, efforts to modernize State-owned media, and raising public awareness. However, despite the optimistic forecast provided by initiatives such as "Cyber Shield of Kazakhstan", the task of protecting the country's information space and ensuring its future, including the well-being of youth and the sovereignty of the state, requires more attention and allocation of resources.

Conclusion

In this study, we examined the general state of Kazakhstan regarding cybersecurity regulation measures in the context of digitalization with an emphasis on the media sphere. It emphasizes that a country's ability to withstand cyber threats is closely linked to the means at its disposal. The data obtained indicate that the general state of Kazakhstan's cybersecurity system correlates with the level of its economic development, which indicates the direct impact of development on information security.

The key components for strengthening legal and institutional support for cybersecurity in Kazakhstan, based on the best practices of developed countries, are:

- Creation of an organizational and technical model of cyber defense.
- Planning and implementation of the measures outlined in the Cybersecurity Strategy, coordinated by the National Cybersecurity Coordination Center.
- Implementation of coordinated mechanisms for vulnerability detection and information disclosure in information and communication systems.
- Creation of mechanisms for timely detection of cyber threats and response to them.
- Implementation of a national program to identify vulnerabilities in information and communication systems.
- Regular security checks of critical infrastructure facilities.

By taking these measures, Kazakhstan will be able to strengthen its position in the field of cybersecurity, reduce risks and ensure the sustainability of its digital infrastructure in the face of developing cyber threats.

REFERENCES:

1. The legal information system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan, Adilet database About the approval of the Concept of cybersecurity ("cyber Shield of Kazakhstan") the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of June 30, 2017 № 407, Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> [Accessed 20 March 2024].
2. Global Cybersecurity Index Ranking, 2023, Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Security_Outlook_Report_2023.pdf, [Accessed 25 March 2024].
3. Official website of RSE "State technical service" of the national security Committee of the Republic of Kazakhstan, General information, Available at: <http://sts.kz/ru/organization> [Accessed 15 April 2024].
4. The State Program "Information Kazakhstan 2020": approved By Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 8, 2013, No. 464. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464> [Accessed 17 April 2024].
5. Bruggemann M. Information policy and public sphere: EU communications and the promises of dialogue and transparency // Javnost-The Public. European Institute for Communication & Culture (EURICOM). -2010. - Vol.17, Iss. 1. - 7 p.
6. Nussipova A.U. Modern conditions of information security in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh Leading Academy of Architecture and Civil Engineering, series "Social and Political Sciences", 2019, December No. 4 (74), RK, Almaty, P. 352-364
7. Bershadskeya L., Chugunov A., Dzhusupova Z. Understanding E-Government Development Barriers in CIS Countries and Exploring Mechanisms for Regional Cooperation // Technology-Enabled Innovation for Democracy, Government and Governance. Springer Edition. - 2013. - P. 87-101.
8. Bogdanov S.V. Strategic communications: conceptual approaches and models for public administration // Public administration. Electronic bulletin. - 2017. - № 61. Available at: http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item_895. [Accessed 17 March 2024].
9. Topa, I., & Karyda, M. (2019). From theory to practice: guidelines for enhancing information security management. Information and Computer Security, 27(3), 326-342. Available at: <https://doi.org/10.1108/ICS09-2018-0108>, [Accessed 17 March 2024].
10. Aliyarov E. K., Information Policy of the Republic of Kazakhstan in the conditions of globalization – Almaty: Kazakh university, 2006. - P. 36.
11. Schmitt, Michael N. 2013. "Cyberspace and International Law: The Penumbra Mist of Uncertainty." Harvard Law Review Forum 126 (5): 176-80.
12. Kshetri, Nir. 2016. The Quest to Cyber Superiority: Cybersecurity Regulations, Frameworks, and Strategies of Major Economies. Cham, Switzerland: Springer.
13. Yarovenko, H. (2020). Evaluating the threat to national information security. Problems and Perspectives in Management, 18(3), 195-210. [https://doi.org/10.21511/ppm.18\(3\).2020.17](https://doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.17).
14. Kuznetsov, A., Smirnov, O., Gorbacheva, L., Babenko, V. (2020). Hiding data in images using a pseudo-random sequence. CEUR Workshop Proceedings, 2608, pp. 646-660.
15. McClure C.R., Jaeger P.T. Government information policy research: Importance, approaches, and realities // Library & Information Science Research. - 2008. - Vol. 30, № 4. - P. 257-264.
16. Christine, D., et al, "Beyond Supply and Demand: Addressing the Multidimensional Workforce Gaps in Cybersecurity", World Economic Forum, 21 October 2022: <https://www.weforum.org/agenda/2022/10/cybersecurity-workforce-gapsinclusive-approach-jobs/>.
17. Jing Zhanga, and Yushim Kimb, Digital government and wicked problems: Solution or problem?, Information Polity 21 (2016) 215-221 DOI 10.3233/IP-160395 IOS Press, Special Issue Editorial, pp. 215-221 Available at: <https://content.iospress.com/download/information-polity/ip395?id=information-polity%2Fip395> [Accessed 24 March 2024]
18. How is cybersecurity developing in Kazakhstan, "Strategy", 28 October 2019, <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-kiberbezopasnost-kazakhstana> [Accessed 25 March 2024]
19. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of January 11, 2020).
20. Zavorodnii, A., Ohienko, M., Biletska, Y., Bondarenko, S., Duiunova, T. & Bodenchuk, L. (2021). Digitization of agribusiness in the development of foreign economic relations of the region. Journal of Information Technology Management, Special Issue, 123-141. doi: 10.22059/JITM.2021.82613
21. Mitrofanova E.A., Bulkina N.V. (2016), Formation and development of a system for stimulating the labor activity of personnel in the information technology industry: theory and practice: monograph, State University of Management Publ. House, Moscow, Russia
22. Afonin A. I. (2006), Legal support for countering spam, Publishing House of Moscow State Technical University, N.E. Bauman, 128 p.

23. World Economic Forum, "Global Cybersecurity Outlook 2022", January 2022: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Cybersecurity_Outlook_2022.pdf. [Accessed 28 March 2024].
24. Pipikaite, A., Holla-Maini, A., Ware, B. and Dickinson, M., "Will the Battle for Space Happen on the Ground?", World Economic Forum, 25 May 2022: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/increased-cybersecurity-for-spacebased-services/> [Accessed 20 March 2024].
25. Sehl Melloulia, Luis F. Luna-Reyesb and Jing Zhang, Smart government, citizen participation and open data, Information Polity 19 (2014) 1–4 DOI 10.3233/IP-140334 IOS Press, pp. 1-4, Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/e2c5/8b04ebcb0c8e5a4d9f2627bb2d9e103b1183.pdf> [Accessed 20 March 2024].

Талгатбек Әминов^{*1}, Нұржан Қоңырбаев², Алена Габдушева³

¹ ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының

бас ғылыми қызметкері, т.ғ.к., доцент

Orcid ID: 0000-0002-2815-9676

* e-mail.ru: aminovtm@mail.ru

² ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының

жетекші ғылыми қызметкері, PhD.

Orcid ID: 0000-0003-1284-3403.

³ ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының ғылыми қызметкері

Orcid ID: 0009-0005-6114-1442

(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПАРЛАМЕНТ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ – ҚОҒАМДЫ ДЕМОКРАТИЯЛАНДЫРУДЫҢ НАҚТЫ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Парламентінің еліміздегі демократияландыру процесінің негізгі саяси институттарының бірі ретіндегі қалыптасуы мен дамуына тарихи тұрғыдан зерттеу нәтижесінде қысқаша шолу жасалған. Ғылыми зерттеудің мақсаты елімізде Президент Қ.К.Тоқаевтың тікелей басшылығымен жүзеге асырылып жатқан радикалдық саяси реформалар негізінде өткізілген парламент депутаттарын сайлау компанияларына бүгінгі таңның талаптарына сай талдау жасау болып табылады. Сонымен бірге, осы зерттеудің аса маңызды ерекшелігі, оның тіптен басқа жағдайда, біздің қоғамымыз шынайы демократияландыру кезеңінің басталу сәтін басынан кешіп жатқанда жүргізілуімен сипатталады.

Түйін сөздер: Парламент, парламентаризм, Жоғарғы Кеңес, саяси институт, саяси партиялар, сайлаушылар, депутаттар.

Талгатбек Аминов, Нуржан Қонрбаев, Алена Габдушева СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ПАРЛАМЕНТА В КАЗАХСТАНЕ – КОНКРЕТНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация. В данной статье представлен краткий обзор становления и развития казахстанского парламента как одного из основных политических институтов процесса демократизации в стране с исторической точки зрения. Целью научного исследования является анализ предвыборных компаний депутатов парламента, проводимых на основе радикальных политических реформ, осуществляемых в стране под непосредственным

руководством президента К.К.Токаева, в соответствии с требованиями сегодняшнего дня. Вместе с тем, наиболее важной особенностью данного исследования является то, что оно проводится в иной обстановке, когда наше общество претерпевает конституционные преобразования, характерные периоду начала подлинной его демократизации.

Ключевые слова: Парламент, парламентаризм, Верховный Совет, политический институт, политические партии, избиратели, депутаты.

Talgatbek Aminov, Nurzhan Konrbayev, Alena Gabdusheva

THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTION OF PARLIAMENT IN KAZAKHSTAN IS A CONCRETE MANIFESTATION OF THE DEMOCRATIZATION OF SOCIETY

Abstract. This article provides a brief overview of the formation and development of the Kazakh parliament as one of the main political institutions of the democratization process in the country from a historical point of view. The purpose of the scientific research is to analyze the election campaigns of members of parliament, carried out on the basis of radical political reforms carried out in the country under the direct leadership of President K.K. Tokayev, in accordance with the requirements of today. At the same time, the most important feature of this study is that it is conducted in a different environment, when our society is undergoing constitutional transformations characteristic of the period of the beginning of its true democratization.

Keywords: Parliament, parliamentarism, Supreme Council, political institution, political parties, voters, deputies.

Кіріспе

Мемлекет – адамзат қоғамының белгілі бір бөлігінің саяси билік ұйымы дейтін болсақ, мемлекетті басқарудың бір механизмі – оның заң шығару институты. Бұл – нақтылай айтқанда, Парламент немесе парламентаризм – қазіргі мемлекет басқарудың ажырамас ұғымы болып саналады. Әлемде екі жүзден астам мемлекет болса, солардың барлығында дерлік парламенттік басқару алуан түрлі деңгейде орын алған деуге болады. Солардың қатарында өз тәуелсіздігіне ие болғалы отыз үш жылды артқа тастаған Қазақстан Республикасы да бар. Сол отыз екі жылдық мерзім ішінде Қазақстанның қоғамдық әлеуметтік және мемлекеттік өмірі ауқымында үлкен өзгерістер болды. Өткен отыз екі жыл ауқымында Қазақстанның құқықтық, саяси, экономикалық жүйелері де заманға сай түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасы әлемге өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде танытып, лайықты имиджісін қалыптастыруда [1].

Енді біз көтеріп отырған тақырыптың зерттелу деңгейіне назар аударайық. Парламент, яғни заң шығарушы орган биліктің үш тармағының

ажырамас бөлігі әрі құқықтық мемлекет пен демократияның бастауы болғандықтан көптеген зерттеушілер өз еңбектерін арнайы осы тақырыптың басты зерттеу нысанына алғанды. Олардың ішінде зерттеушілерді отандық, шетелдік ғалымдар деп бөліп қарастыруға болады. Сондай-ақ біз нақты нысанына қарай бұл еңбектерді екі топқа: жалпы парламентке қатысты зерттеулерге (билік институттарымен қатынасы, демократия, саяси жүйе тұрғысында, т.б. негізде зерттегендер) және арнайы зерттеу нысанына нақтылы қараған зерттеушілерге жіктеуді жөн көрдік.

Демократия, билік институттарымен қатынасы, саяси жүйе тұрғысында парламентке қатысты зерттеушілер қатарында, Қ.Бұрханов, С.Бүлекбаев [2], А.Нысанбаев [3], М.Машан, Ж.Мурзалин, А.Түлегулов [3], Г.Нұрымбетова [4], М.Әшімбаев [5] т.б. еңбектерінде саяси жүйе, мемлекеттік билік, демократиялық үдерістер кеңінен қаралып, парламенттің және елдің даму мәселелері түрлі қырынан талдаған.

Елдегі саяси-әлеуметтік институттар қызметін талдауда А.Х.Бижанов [6], Ә.Н.Нысанбаев [3], М.Б.Қасымбеков [7], Ж.А.Мурзалин [8], Г.Н.Иренов [9], В.А.Жексембекова [10], Ж.Ғ.Сәрсенбаева [11], Ә.А.Әбдіхалық [12], К.М.Жаулин [13], Э.М.Қағазбаева [14], Н.Б.Сейсенова [15], К.С.Нұрғалымның [16] арнайы зерттеулерінің орны ерекше. Шетелдік зерттеушілер қатарында демократияландыру мен модернизация теориясының дамуына атсалысқандар қатарында Р.Дальдың тұжырымдары көңілге қонымды [17] және орыс ғалымдарының ішінде парламент төңірегінде арнайы зерттеу жүргізген уақыт жағынан жақын Т.Ипполитова [18], С.Махмудованың [19] еңбектерін ерекше атауға болады.

Парламентті конституциялық құқық негізінде зерттеген С.З.Зиманов [20], А.К.Котов [21], Ғ.С.Сапарғалиев [22], С.Табанов [22], А.Ә.Оразова [23], т.б. Бұл ретте құқық теориясы тұрғысынан жазылса да С.Зимановтың «Парламент Казахстана в трудные годы провозглашения независимости» атты еңбегінің мәні идеяларымен құнды.

Парламент пен парламентаризм институтын жүйелі талдаған саясаттанушылар қатарында – Н.Қалиев [24] пен Ә.Бәкірдің [25] зерттеулері мен сапалы ұсыныстарының салмағы ауыр. Бұл аталмыш екі ғалымды Парламент төңірегінде тыңғылықты зерттеу жүргізген кәсіби зерттеушілер деп атасақ болады. Аталмыш зерттеушілердің екеуі де теория мен практиканы қатар ұштастырған. Әлі де болса олардың кәсіби зерттеушілер ретінде көтерген мәселелері мен болжамдары өз құнын осы күнге дейін жоғалтпай, маңыздылығын сақтап келеді. Сондай-ақ осы тақырып төңірегінде өз зерттеуін арнаған Е.Алияров [26], С.Шакирбаев [27] пен А.Желдібаевтың [28] еңбектерін де атап өтуге болады. Құқық теориясы тұрғысында арнайы нысанға алған Б.Бекжановтің [29] және Қ.Дауталиевтің [30] еңбектері уақыты жағынан біршама жаңашылдығымен ерекшеленеді. Қ.Дауталиев Парламенттің бақылау функциясының іске асуы көп жағдайда саяси факторға, яғни парламенттік азшылықтың (оппозицияның) болуына тәуелді деп тұжырымдайды.

Зерттеу әдістері.

Осы ғылыми зерттеу аясында объективтілік, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды, олардың негізінде объективтілік пен бейтарап көзқарасты сақтай отырып, Парламенттің қалыптасуына, дамуына және қызметіне байланысты фактілер мен оқиғалар зерттелді. Тарихи процестерді терең зерттеу үшін архивтік материалдар, іс жүргізу құжаттамасы, отырыстардың хаттамалары, Парламент жұмысына қатысты стенографиялық жазбалар пайдаланылды, оларды зерделеу және ғылыми айналымға енгізу үшін деректанулық талдау әдістері пайдаланылды, олардың контекстінде архивтік материалдар жүйеленді, жан-жақты зерделенді және олардың дұрыстығы мен біздің зерттеуіміз үшін маңыздылығын айқындау мақсатында сыни талдау жасалды. Тәуелсіздік кезеңінде парламенттің қалыптасуы мен қызметін көрсететін ҚР Президенті Архивінің, Ұлттық архивтің қорларынан құжаттар мен материалдар пайдаланылды. Салыстырмалы түрде бірнеше пәнаралық әдістер де қолданылды.

Зерттеу нәтижелері.

Осы аталған зерттеулердің барлығы саяси ғылымда теориялық базаны кеңейтуге ықпал еткенімен, әлі де еліміздің екі Палаталы Парламенті мәселелері бірнеше зерттеулермен біте қоймайды. Өйткені, заманға сай заманауи зерттеулер әрқашан елдің дамуына қарқын беретіні сөзсіз. Сонымен қатар кәсіби Парламенттің Қазақстанның саяси-әлеуметтік жаңаруындағы рөлі туралы арнайы еңбектер жоқ және бұл мәселе төңірегінде түбегейлі зерттеулер ғылыми негізделмеген. Сондықтан толыққанды ақпарат негізінде бүгінгі Парламенттің пәрменділігі мен саяси-әлеуметтік жаңаруға ықпалы тұрғысында кешенді түрде зерттеу қажеттігі туындап отыр.

Зерттеу мәселесінің өзектілігі - еліміздегі заманауи Парламенттің конституциялық-құқықтық институт ретінде қалыптасуы азаматтардың негізгі саяси құқықтары жүйесінде орталық орын алатынында. Осы институттың арқасында азаматтар тікелей немесе өз өкілдері арқылы мемлекеттік немесе қоғамдық істерді басқаруға қатыса алады, бұл демократияның маңызды көрінісі болып табылады. Сондықтан Қазақстанда 1991 жылдан бастап, яғни ел тәуелсіздік алғаннан бері Парламент депутаттарын сайлау туралы заңнаманы жетілдіру мәселесіне бірнеше рет жүгінген, өйткені ең демократиялық сайлау жүйесінің өзі қоғамдағы саяси процестерден қалыс қалмау үшін әрдайым жетілдіруді қажет етеді.

Елімізде 1994-1995 жылдар кезеңі қазақстандық парламентаризмнің қалыптасу тарихында аса маңызды болып табылады. Н.Ә.Назарбаев айтқандай, 1994 жылдың сәуірінен 1995 жылдың наурызына дейін жұмыс істеген он үшінші сайланған Жоғарғы Кеңес депутаттар тұрақты негізде жұмыс істеген Қазақстанның алғашқы кәсіби Парламенті болды. «Бізде көппартиялық негізде сайлау өткізу тәжірибесін жинап қана қоймай, Үкіметпен бір режимде тұрақты негізде жұмыс істейтін кәсіби Парламент құрылды» [31].

Алайда он үшінші шақырылған Жоғарғы Кеңестің тағдыры өте драмалық болып шықты. Ол билік тармақтарын бөлу тетігі қисынды аяқталғанға дейін жеткізілмеген, тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесі нақты мазмұнмен толтырылмаған, Жоғарғы Кеңестің, Президент пен Үкіметтің мәртебесі толық анықталмаған мемлекеттік құрылыстың неғұрлым күрделі кезеңінде құқықтарға ие болды.

Сонымен қатар, он үшінші шақырылымдағы Жоғарғы Кеңес Қазақстанда парламентаризмді одан әрі дамытуға алғышарттар жасағанын мойындау керек. Жоғарғы Кеңестің он үшінші шақырылымының төрағасы Ә.Кекілбаев айтқандай: «Кәсіби Парламенттің құрылуын осы жылдың қоғамдық-саяси өміріндегі ең ірі оқиға деуге болады. Оның жұмысының басталуы қазақстандық тарихи күнтізбеге жаңа мемлекеттілік пен демократияның қалыптасуындағы елеулі кезеңдердің бірі ретінде енетіні сөзсіз... Бізде ешқашан кәсіби Парламент болмаған, сондықтан біз сынамалар мен қателіктер әдісімен әрекет етуге мәжбүр боламыз... Жаңа мәртебеге ие болған Жоғарғы Кеңестің өкілеттіктері біртіндеп шыңдалуда» [32, 163].

Он үшінші шақырылымның Жоғарғы Кеңесі бір жылдан аз жұмыс істегеннен кейін заңсыз деп танылды, себебі Конституциялық сот депутаттар сайлауы өткізілген сайлау заңнамасының кейбір нормаларын Негізгі Заңға сәйкес келмейді деп таныды [33].

Қазақстандық парламентаризмнің жаңа кезеңі 1995 жылы қос палаталы Парламенттің қалыптасуымен басталды. Парламенттің бірінші шақырылымындағы Сенат пен Мәжілістің сайлауы 1995 жылдың 9 желтоқсанында өтті. Сенатқа Қазақстан Республикасының 19 облысынан және астанасынан екі адамнан 40 депутат сайланды. Сенаттың жеті депутатын Қазақстан Республикасының Президенті тағайындады. Барлық депутаттар жоғары білімді дипломды мамандар болып шықты, олардың 10-ы заңгерлер, 10-ы экономистер, 9-ы инженерлер, 8-і ауыл шаруашылығы мамандары. Депутаттық корпусстың құрамында 4 ғылым докторы, 11 ғылым кандидаты жұмыс істеді. Көптеген депутаттар бұрын заң шығарушы органдарға сайланған, олардың ішінде кәсіби заң шығарушылық қызмет тәжірибесі бар Қазақ КСР, КСРО халық депутаттары, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің он екінші және он үшінші шақырылымдарының депутаттары. 1996 жылғы 30 қаңтарда Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуы бойынша бірінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының бірінші отырысында Сенат төрағасы болып Өмірбек Байгелді сайланды.

Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне 67 депутат сайланды. Сайлау нәтижесі бойынша Мәжілісте 58 депутат ер азаматтар, 9 депутат әйелдер болды. Палата депутаттарының барлығы жоғары білімді, оның ішінде 7 ғылым докторы, 10 ғылым кандидаты болды. 1996 жылғы 30 қаңтарда бірінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің бірінші отырысында Мәжіліс Төрағасы болып Марат Оспанов сайланды [32, 163].

Енді, ҚР Парламенті Мәжілісінің сайлау компанияларына барлық

шақырылымдар бойынша қысқаша шолу жасаймыз (біріншіден бастап, соңғысы – сегізіншіге дейін) [34]:

Бірінші шақырылым: ҚР Парламенті Мәжілісінің алғашқы сайлауы 1995 жылдың 9 желтоқсанында өтті. Тек өз тәуелсіздігін алғаннан кейін ғана еліміз Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдады, парламентті заң шығарушы функцияларды жүзеге асыратын жоғары өкілетті орган ретінде айқындады. Мажоритарлық жүйе негізінде 67 депутат сайланды, ал Мәжілісте жалғыз ғана партия - Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалығымен «Отан» республикалық саяси партиясы орын алды.

Екінші шақырылым: 1999 жылдың күзінде енгізілген конституциялық өзгерістерге сәйкес, Орталық Азия аймағында алғаш рет аралас сызба бойынша Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісіне сайлау өтті, ол саяси партияларға партиялық тізімдер бойынша пропорционалдық өкілдік негізінде парламентке сайлануға мүмкіндік берді. Сайлауға 10 саяси партия қатысты. Мажоритарлық бір мандатты округтерде 547 үміткер тіркелді. Жалпы, сайлау барысында Қазақстан үшін теңдесі жоқ үміткерлер саны бір орынға орта есеппен сегіз адам болды.

Парламент Мәжілісі сайлауының қорытындысы бойынша бір мандатты округтер бойынша 67 депутат және бірыңғай жалпыұлттық округ бойынша партиялардан 10 депутат сайланды. Олар жеті проценттік межеден өткен төрт партиядан - «Отан» республикалық саяси партиясынан, Қазақстанның Азаматтық партиясынан, Қазақстанның Аграрлық партиясынан және Қазақстан коммунистік партиясынан (2004 жылы ғана мемлекеттік тіркеуден өткен Коммунистік халықтық партиямен шатастырмау керек, ол қазір Қазақстанның Халық партиясы деп аталады) сайланды.

Депутаттық көпшілікке «Отан» республикалық саяси партиясы ие болды, ол Парламент Мәжілісінде 27 орын алды.

Үшінші шақырылым: Үшінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің сайлауы 2004 жылғы қыркүйекте өтті. Сайлауға 12 саяси партия қатысып, оның 4-і екі сайлау блогының құрамында болды. Парламент Мәжілісі сайлауының нәтижесінде 77 депутат сайланды.

10 депутат партиялық тізімдер негізінде пропорционалды өкілдік жүйесі бойынша және бірыңғай жалпыұлттық сайлау округінің аумағы бойынша сайланды. Олардың ішінде: «Отан» республикалық саяси партиясынан 7 депутат, «Асар» республикалық партиясынан, «Ақ жол» демократиялық партиясынан және «АИСТ» сайлау блогынан (Қазақстанның Аграрлық және Азаматтық партияларынан) бір-бірден.

2004 жылғы Қазақстан Парламенті Мәжілісінің сайлауында Қазақстанның Аграрлық партиясы Қазақстанның Азаматтық партиясымен «АИСТ» (Еңбекшілердің аграрлық-индустриалдық одағы) атты блок құрды. Сайлау қорытындысы бойынша блок 7,07% жинады, партиялық тізім бойынша үшінші шақырылған Мәжіліске депутат болып Ромин Мадиев сайланды.

«Асар» республикалық партиясы 2003 жылдың 25 қазанында құрылған.

Мәжіліс сайлауының қорытындысы бойынша ол партиялық тізім бойынша 541 239 (11,38%) дауыс жинады, нәтижесінде осы партияның жетекшісі Дариға Назарбаева депутат болып сайланды.

«Ақ жол» демократиялық партиясы «Қазақстанның демократиялық таңдауы» қоғамдық бірлестігінің негізінде құрылды. 2004 жылы 3 сәуірде партия ҚР Әділет министрлігінде тіркелді. Парламент Мәжілісінің сайлауында партия 12,04% дауыс алды, партиялық тізім бойынша Азат Перуашев депутат болып сайланды.

Төртінші шақырылым: Төртінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің сайлауы Конституцияға 2007 жылғы мамырда енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес 2007 жылғы тамызда өтті. Жаңартылған Конституцияға сәйкес Мәжіліс 107 депутаттан тұрды. Бірыңғай жалпыұлттық сайлау округі бойынша дауыс беру кезінде жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде 98 депутат партиялық тізім бойынша сайланды.

2007 жылғы 18 тамызда жеті саяси партия қатысқан сайлауда жеті пайыздық межені тек «Нұр Отан» Республикалық халықтық-демократиялық партиясы ғана еңсерді, ол Парламент Мәжілісінде 98 орын алды. Қазақстан халқы Ассамблеясы 9 депутат сайлады.

Бесінші шақырылым: Бесінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің жаңа құрамы 2012 жылдың қаңтарында құрылды. Сайлауға жеті саяси партия қатысты, олардың үшеуі қорытынды нәтижелер бойынша 7% -тен астам дауыс жинап, Парламент Мәжілісіне өтті: «Нұр Отан» партиясы (80,99%), «Ақ жол» Демократиялық партиясы (7,47%), Қазақстанның Коммунистік халықтық партиясы (7,19%). «Нұр Отан» партиясынан Парламент Мәжілісінде 83 депутат, «Ақ жол» партиясынан 8 депутат, ҚКХП-нан 7 депутат жұмыс істеді. Мәжіліс құрамында барлығы 107 депутат болды.

Алтыншы шақырылым: ҚР Орталық сайлау комиссиясы 2016 жылғы 20 наурыздағы кезектен тыс сайлау нәтижесінде партиялық тізімдер бойынша құрылған Парламент Мәжілісінің жаңа шақырылымының 107 депутатын тіркеді. Партиялық тізім бойынша «Нұр Отан» партиясынан 84 депутат, «Ақ жол» демократиялық партиясынан 7 депутат, Қазақстан Коммунистік Халық партиясынан 7 депутат, Қазақстан халқы Ассамблеясынан 9 депутат сайланды. Бекітілген тізімдерге сәйкес, VI шақырылған Мәжілісте «Нұр Отанның» V шақырылымдағы 33 депутаты, сондай-ақ Мәжілісте ертеректе жұмыс істеген бірқатар белгілі саяси қайраткерлер, сондай-ақ жоғары кәсіби экономистер, заңгерлер және саяси-логистер орын алды.

Жетінші шақырылым: 2021 жылғы 10 қаңтарда өткен Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлау қорытындысы бойынша VII шақырылған парламенттің төменгі палатасына үш саяси партияның депутаттары өтті: «Нұр Отан» (76 депутат), «Ақ жол» Қазақстан Демократиялық партиясы (12 депутат), Қазақстан Халық партиясы (10 депутат). Тоғыз депутат 2021 жылдың 11 қаңтарында Қазақстан халқы Ассамблеясынан сайланды.

Сегізінші шақырылым: 2023 жылғы 19 наурызда өткен Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі депутаттарының кезектен тыс сайлауының қорытындысы бойынша VIII шақырылған Парламент Мәжілісіне партиялық тізімдер бойынша алты саяси партияның депутаттары өтті: «Аманат» (40 депутат), «Ауыл» халықтық-демократиялық патриоттық партиясы (8 депутат), «Respublica» партиясы (6 депутат), «Ақ жол» демократиялық партиясы (6 депутат), Қазақстан Халық партиясы (5 депутат), Жалпыұлттық социал-демократиялық партия (4 депутат). Бір мандатты округтер бойынша 29 депутат сайланды, оның 22-сін «Аманат» партиясы ұсынды, ал 7 депутат өзін-өзі ұсыну тәртібімен сайланды. Мәжілісте алғаш рет «Ауыл», «Respublica» және ЖСДП партияларының депутаттары орын алды [34].

Мәжілістің бірінші спикері М. Оспановтың айтуынша: «Бүгінгі таңда парламентаризм аяқталған формаларға ие болды және азаматтық қоғамда тұрақты қозғалысты қамтамасыз ете алады деп айтуға болмайды. Бұл кезеңде парламентаризмнің даму тетіктерін қалыптастыру туралы ғана айтуға болады. Алайда, жұмыстың практикалық мазмұны және либералды-демократиялық идеалдарға қарай жылжу ұзақ жол болып табылады және көптеген басқа ілеспе объективті және субъективті даму факторларына байланысты» [35].

Дегенмен, тәуелсіздік жылдары Парламент институтының қалыптасуына елімізде заманауи талаптарға сай орныққан оңтайлы сайдау жүйесі өзінің оң әсерін тигізді деп айтуға болады.

Қазақстан Республикасында сайлау құқығы қалыптасу мен дамудың белгілі бір кезеңдерінен өтті, қолданыстағы заңнамаға енгізілетін барлық өзгерістер мен толықтырулардың призмасы арқылы қарап, бүгінгі таңда заңнаманы жетілдіру жалғасып жатқанын атап өту қажет. Саяси ғылымда сайлау жүйелерінің: «мажоритарлық, пропорционалды, аралас» деген 3 түрі бар, бірақ әлі күнге дейін әлемнің ең дамыған елдерінің өзінде қандай сайлау жүйесі неғұрлым әділ екендігі, оның электораттың мүдделері мен көңіл-күйін барынша толық ескеретіні туралы бірыңғай пікір қалыптаспаған. Олардың әрқайсысының өзіндік қасиеттері мен кемшіліктері бар. Сондықтан әртүрлі елдерде жергілікті жағдайларды ескере отырып, заңнамалық және жергілікті өкілді органдардың депутаттарын сайлаудың мажоритарлық, не пропорционалды, не аралас нысанын пайдаланады.

90-шы жылдары Қазақстанда мажоритарлық сайлау жүйесі жұмыс істеді. 1990 жылы Қазақстанның Жоғарғы кеңесінде 360 депутат болды, 1995 жылы депутаттардың саны 67-ге дейін қысқарды. 1999-2007 жылдары Қазақстанда аралас сайлау жүйесі жұмыс істеді. 1999 жылы аралас сайлау жүйесіне сәйкес 67 депутат бір мандатты округтер бойынша, ал 10 адам партиялық тізім бойынша сайланды.

2007 жылғы конституциялық реформадан кейін 2023 жылдың басына дейін Қазақстанда іс жүзінде партиялық тізімдер бойынша сайлау жүйесі жұмыс істеді. «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»

Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 29 маусымдағы № 162-VI ҚРЗ Конституциялық заңымен «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға өзгерістер енгізілді. Атап айтқанда, округтік сайлау комиссиялары таратылды, аумақтық комиссиялардың төрағалары, орынбасарлары не хатшылары тұрақты негізде жұмыс істей бастады. бұл учаскелік сайлау комиссияларының сайлау науқандарына дайындықты айтарлықтай жеңілдетті [36].

Өзгерістер учаскелік комиссияларды да қамтыды. Енді олардың мүшелерінің саны округтегі сайлаушылардың санына байланысты өзгеріп отырады (комиссияда 5-тен 11 адамға дейін). Бірақ бұл ретте саны тақ болуы керек. Сайлау комиссияларының құрамына қатысты енді кандидаттардың жұбайы (зайыбы) мен жақын туыстары, сондай-ақ кандидаттардың тікелей бағынысындағы адамдар осы кандидат қатысатын сайлау округінде сайлауды тікелей ұйымдастыруды және өткізуді қамтамасыз ететін сайлау комиссияларында бола алмайды, сондай-ақ сайлау комиссияларының құрамына жақын туыстары кіре алмайды (ата-анасы, балалары, бала асырап алушылары, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері, аталары, әжелері, немерелері) немесе жұбайы (зайыбы). Осы жаңашылдықтардың барлығы сыбайлас жемқорлықты болдырмау мақсатында бекітілді. Ең бастысы - сайлау заңындағы құқықтық олқылықтарды жою мақсатында Парламент мынадай өзгеріс енгізді - Парламент Мәжілісі депутаттары мен мәслихаттар депутаттарын сайлаудың мажоритарлық жүйесі пропорционалды түрге өзгерді, яғни депутаттар партиялық тізімдер бойынша ғана сайлана бастады. Сондай-ақ округтік сайлау комиссиялары таратылды.

Бірақ 2022 жылы кезекті конституциялық реформа жүргізілгеннен кейін қолданыстағы сайлау жүйесіне елеулі өзгерістер енгізілді, олар Президенттің де, Парламент пен барлық деңгейдегі мәслихаттар сайлауына да қатысты болды. Енді Қазақстанда басталған сайлау процесін реформалау конституциялық-құқықтық заңнаманың барлық жүйесінде терең өзгерістерге алып келеді. Өткен жылғы конституциялық реформаның маңызды блогы қазақстандық сайлау жүйесінің негіздеріне, жоғары өкілетті органды қалыптастыру және Парламент депутатының конституциялық-құқықтық мәртебесін нығайту тәртібіне қатысты өзгерістер болды.

Қорытынды

Мемлекет басшысы Қ.Қ.Тоқаевтың бастамасымен 2020 жылы 2021 жылғы сайлау науқаны басталғанға дейін саяси жаңғырту, көппартиялылықты дамыту және еліміздің қоғамдық-саяси өміріне азаматтық қатысуды кеңейту бойынша шаралар қабылданды. «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға және «Қазақстан Республикасы Парламентінің комитеттері мен комиссиялары туралы» Заңға парламенттік оппозиция институтын енгізуді және оның қызметін регламенттеуді көздейтін өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Енді Парламент Мәжілісінің тұрақты комитеттерінің бір төрағасы мен екі

хатшысын сайлау парламенттік оппозиция депутаттарының қатарынан жүзеге асырылады. Бұдан басқа, парламенттік оппозицияға парламенттік тыңдауларды бір сессия ішінде кемінде бір рет өткізуге бастамашылық ету, сондай-ақ үкіметтік сағаттың күн тәртібін бір сессия ішінде кемінде екі рет айқындау құқығы беріледі.

Бұл ретте саяси партиялар фракцияларының басшыларына Парламент Палаталарының бірлескен отырыстарында, Парламент Мәжілісінің жалпы отырыстарында, тұрақты комитеттердің, жұмыс топтарының отырыстарында, парламенттік тыңдауларда және өзге де іс-шараларда сөз сөйлеуге кепілдік берілген құқық беріледі. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда және «Саяси партиялар туралы» Заңда біздің парламенттік тәжірибемізде алғаш рет әйелдер мен жастарға арналған партиялық тізімдерде 30 пайыздық квота енгізілген ережелер қарастырылған. Бұл норма әйелдер мен жастарды Парламентке және жергілікті өкілді органдарға тартудың тиімді тетігі болады, бұл олардың елдің қоғамдық-саяси процестеріне неғұрлым белсенді қатысуына жәрдемдесетін болады [37].

Конституцияға сәйкес, Парламент палаталарының төрағаларымен және Премьер-министрмен консультациялардан кейін 2023 жылдың қаңтарында ҚР Президенті Қ.Қ.Тоқаев Мәжілісті тарату және мәслихаттардың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы жарлықтарға қол қойды. Мәжіліс пен барлық деңгейдегі мәслихат депутаттарының кезектен тыс сайлауы 2023 жылдың 19 наурызында өткені белгілі. Мемлекет басшысының пікірінше, кезектен тыс сайлау өткізу азаматтардың жалпыұлттық референдумда қолдаған конституциялық реформаның қисынына байланысты. Оның қорытындысы бойынша біздің еліміз биліктің өкілетті тармағын қалыптастырудың жаңа, неғұрлым әділ және бәсекелестік қағидаларына көшті.

Енді Мәжіліс депутаттарының 70% партиялық тізім бойынша, ал 30% бір мандатты округтер бойынша сайланады. Аралас сайлау жүйесі бойынша 50 де 50 проценттік арақатынасында облыстар мен республикалық маңызы бар қалалардың мәслихаттарына сайлау да өтеді. Ал облыстық маңызы бар аудандар мен қалалардың мәслихаттарына сайлауда азаматтар бір мандатты округтер бойынша үміткерлерге ғана дауыс береді. Мәжіліс пен мәслихаттарды қалыптастырудың жаңа үлгісі сайлаушылардың мүддесін жалпыұлттық және өңірлік деңгейде толық қорғауға мүмкіндік береді, өкілді билік органдарында кеңінен көзқарасты қамтамасыз етеді. Бұл азаматтық қоғамды одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды.

Қ.К.Тоқаевтың айтуынша, бұл сайлау қоғамда болып жатқан өзгерістердің көрінісі болады және біздің саяси жүйемізді одан әрі жаңғыртуға қуатты серпін береді. Мәжіліс пен мәслихаттар сайлауы мемлекеттік институттарды қайта құрылымдаудың соңғы кезеңі болады және «мықты Президент - ықпалды Парламент - есеп беретін Үкімет» формуласын нақты мазмұнмен толықтырады [38].

Президенттің бастамасымен конституциялық реформаны жүзеге асыру

аясында саяси партияларды тіркеу рәсімі айтарлықтай жеңілдетілді. Атап айтқанда, тіркеу шегі төрт есеге, 20 мыңнан 5 мың мүшеге дейін төмендетілді. Өңірлік партия өкілдіктерінің ең аз саны 600-ден 200 адамға дейін қысқарды. Осы және басқа да жүйелі шаралардың нәтижесінде біздің елімізде ұзақ уақыт ішінде алғаш рет бірнеше жаңа саяси партия тіркелген. Бұдан басқа, сайлау бюллетендеріне «барлығына қарсы» бағанын енгізу туралы бұрын қабылданған шешім түбегейлі мәнге ие болды.

Елді демократияландырудағы айтарлықтай қадам партиялардың Мәжіліске өтуі үшін межені 7%-тен 5% -ке дейін төмендету болды. Сайлау үдерісінің инклюзивтілігін қамтамасыз ету үшін тағы бір маңызды жаңалық депутаттық мандаттарды бөлу кезінде әйелдер, жастар және ерекше қажеттілігі бар адамдар үшін 30 пайыздық квотаны заңнамалық бекіту болды. Барлық осы институционалдық өзгерістер саяси бәсекелестікті күшейтеді, саяси жүйенің ашықтығын қамтамасыз етеді, саясаткерлердің жаңа тобының пайда болуына ықпал етеді. Сайлауды ұйымдастыру мен өткізуде аумақтық сайлау комиссиялары үлкен рөл атқарады. Сондықтан барлық сайлау рәсімдерінің сапасын арттыру үшін облыстық сайлау комиссиялары кәсіби негізге ауыстырылды.

Жоғарыда айтылғандарды жинақтай отырып, Қазақстан Республикасы Парламентінің саяси және құқықтық мәртебесін көтеруге, оның құзыретін заңнамалық жағынан кеңейтуге қатысты кейбір ұсыныстарымызбен бөлісуді жөн көрдік.

Ұсыныстар:

- Алдағы уақытта ықпалды Парламенттің мәртебесін одан әрі арттыру мақсатында Мәжіліс депутаттарын сайлауды партиялық тізіммен де, бір мандатты округтер бойынша да 50 де 50 пайыздық арақатынасында өткізу;

- 2022 жылы кезекті конституциялық реформа жүргізілгеннен кейін қолданыстағы сайлау жүйесіне енгізілген өзгерістерді одан әрі дамыту үшін әйелдер мен жастарға арналған партиялық тізімдерге енгізілген 30 пайыздық квотаны 50 пайызға дейін көтеруге;

- Бір мандатты округтер бойынша сайлау өткізуді облыстық маңызы бар аудандар мен қалалардың мәслихаттарына ғана емес, облыстар мен республикалық маңызы бар қалалардың мәслихаттарына да толығымен қолдану;

- Парламенттің заң шығару орган ретіндегі белсенділігін арттыру мақсатында депутаттар өзекті әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси мәселелерді жиі көтеруі тиіс. Бұл депутаттардың қоғамды толғандырған жүйелі мәселелерді шешуге деген ниетін көрсетеді;

- Қазіргі уақытта өзекті мәселенің бірі парламенттік бақылау функциясын толыққанды іске асыруға қатысты. Бұл ретте біз «парламенттік тергеп-тексерулер туралы емес, тек заңдардың орындалуын бақылау туралы» (Конституцияның 57-бабының 6-тармағы) айтып отырмыз. Парламенттік, депутаттық қызметтің бұл бағыты жандандырылуға тиіс;

- Парламенттің табиғатын тереңірек тану үшін зерттеушілер алдағы уақытта тарихи және құқықтық ойдың көрнекті өкілдерінің еңбектеріне

жүгіне отырып, Парламент институтының мемлекеттік билік органдары мен саяси жүйедегі орнын анықтауы керек;

- Қазіргі саяси жүйе жағдайындағы мемлекеттік билік тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік жүйенің ерекшеліктерін белгілеу;

- Қос палаталы Парламенттің құрылымы мен функцияларын талдау арқылы оның қоғамда жүргізіліп жатқан саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани өзгерістердің құқықтық базасын жасаудағы қызметіне сараптама жасау;

- Қазақстан тарихының құрамдас бөлегі – республика Парламентінің қалыптасу кезеңдерін тың архив және тарихи нақты жазба деректер негізінде үнемі зерделеп, нәтижесін жариялап отыруды тұрақты негізде іске асыру қажет.

Қаржыландыру: Мақала «Тәуелсіз Қазақстан саяси жүйесінің институттары (1991-2023 гг.)» атты ғылыми жобаны іске асыру аясында әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. Асылбек Байтан. Парламентаризм. Тарихы. Қалыптасуы. // <https://e-history.kz/kz/news/show/338908> (21.05.2025 қаралды)
2. Бурханов К.Н, Булекбаев С.Б. Казахстанский путь в дилемме: восток или запад?. Астана: Елорда, – 2010. –336 с.
3. Нысанбаев А., Машан М., Мурзалин Ж., Тулегулов А. Эволюция политической системы Казахстана в 2-х томах. 2-том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001. – 544 с.
4. Нұрымбетова Г.Р. Саяси модернизация. Алматы. 2007. – 144 б.
5. Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана: Елорда, 2009. – 279 с.
6. Бижанов А.Х. Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода. –Алматы: Өнер. 1997, – 256 с.
7. Касымбеков М.Б. Институт президентства как инструмент политической модернизации. – Астана, 2002. – С. 280.
8. Мурзалин Ж.А. От традиции к современности: модернизация политических институтов Казахстана. Алматы: Білік. 2000. – 156 с.
9. Иренов Г.Н. Консолидация общества. Павлодар.-2003. – 230 с.
10. Жексембекова В.А. Қазақстандық қоғамды демократияландыру аясындағы саяси жаңарту үрдісі // С.ғ.д., ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс., авторефераты. А., 2009. – 46 б.
11. Сәрсенбаева Ж.Г. Қазақстан Республикасының билік жүйесін демократияландыру саясаты // С.ғ.к., ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс., авторефераты. А., 2007. – 30 б.
12. Әбдіхалық А.Ә. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясаты: саяси талдау. Саяси ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2008. – 35 б.
13. Жаулин К.М. Политическая модернизация как условие стабильного развития Республики Казахстан. Алматы. 2008. – 238 с.
14. Кагазбаева Э.М. Государственная политика обеспечения гендерного равенства в Республике Казахстан // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.п.н., Алматы, 2010. – 27 б.
15. Сейсенова Н.Б. Политическая модернизация в Республике Казахстан в ценностном измерении // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.п.н., Алматы, 2009. – 29 б.
16. Нурғалым К.С. Қазақстанда саяси институттардың қалыптасуында қоғамдық ойдың модернизациялану мәселелері (салыстырмалы саяси талдау) // С.ғ.к., ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. А., 2010. – 30 б.

17. Dahl R. Polyarchy Participation and Opposition. - New Haven, 1971. - P.23.
18. Ипполитова Т.В. Трансформация казахстанского общества: проблемы социально-политического реформирования (социологический анализ) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.с.н., Тюмень, 2002. – 23 с.
19. Махмудова С.А. Становление и развитие парламентаризма в Казахстане, Киргизии, Узбекистане: конец XX – начало XXI вв. // Автореферат диссертации на соискание учёной степени к.п.н., Москва, 2011. – 24 с.
20. Зиманов С.З. «Парламент Казахстана в трудные годы провозглашения независимости». - Алматы: Алаш, 2011. -287 с.
21. Котов К.А. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. 2000. -288 с.
22. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 б.
23. Табанов С., Оразова А.Ә. Күрделі заманның өтпелі кезеңдеріндегі қазақ қоғамы Ата заңдарының (Конституцияларының) тарихи-құқықтық сабақтастығы. Алматы: Жеті жарғы, 2005. – 360 б.
24. Қалиев Н. Қазақстан Парламентаризмі: саяси талдау. Алматы: Қазақстан, 2003. – 272 б.
25. Бәкір Ә.Қ. Қазақстан Республикасы Парламентінің қалыптасуы. Астана: Сарыарқа, 2009. – 346 б.
26. Алияров Е.К. Парламентское фракции в политическом процессе: мировой опыт и Казахстан // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.п.н., Алматы, 2002. –28 с.
27. Шакирбаев С.А. Развитие Казахстанского парламента сквозь призму партийного строительства // Дисс...PhD.-А., 2008.
28. Джельдибаев А.М. Становление и развитие института парламентаризма в Республике Казахстан: политологический анализ // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.п.н., Алматы, 2010.
29. Бекжанов Б.А. Парламентаризм в Казахстане: современное состояние и перспективы развития// Дисс...PhD.-А., 2010. – 25 с.
30. Дауталиев Қ.Н. Қазақстан Республикасы Парламентінің бақылау функциясы // З.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. А., 2010. – 24 б.
31. ҚР Жоғарғы Кеңесінің бірінші сессиясы (жаңа құрам). 16 сәуір 1994 жыл. Стенографиялық есеп. // Национальный Архив Республики Казахстан. Ф.2.Оп.4.Д.234.Л.40-47.
32. Аяган Б.Г. и др. Современная история Казахстана: Учебник для студентов неисторических специальностей (бакалавриатов) высших учебных заведений. Алматы: Раритет, 2010. – 432 с.
33. Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының Қаулысы. 6 наурыз 1995 жыл. Алматы қаласы. // Архив Президента Республики Казахстан Ф.5.Н.Оп.1.5.Д.54.57. Л.1-5.
34. Парламент Мәжілісінің 1-8-ші шақырылымдары // <https://mazhilis.parlam.kz/kk/about-us/history> (21.05.2025 қаралды).
35. Оспанов М.Т. Проблемы становления и развития парламентаризма // Архив Президента Республики Казахстан. Ф.5Н.Оп.5.1.Д.7812.Л.13-21.
36. «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 29 маусымдағы № 162-VI Конституциялық заңы.
37. Тоқаев Қ.К. ҚР Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттар депутаттарын сайлауды тағайындау туралы үндеуі. Казахстанская правда. 2020 жылғы 21 қазан.
38. Тоқаев Қ.К. Парламент Мәжілісі мен мәслихаттар депутаттарының кезектен тыс сайлауын тағайындау туралы мәлімдемесі. Казахстанская правда. 2023 жылғы 19 қаңтар.

REFERENCES:

1. Asylbek Baitan. Parlamentarizm. Tarihy. Qalyptasuy. [Parliamentarism. History. Formation] // <https://e-history.kz/kz/news/show/338908> (accessed: 21.05.2025).
2. Burhanov K.N, Bulekbaev S.B. Kazhastansi put v dilemme: vostok ili zapad?. [Kazakhstan's path is in a dilemma: East or West?] Astana: Elorda, – 2010. –336 p.
3. Nysanbaev A., Mashan M., Murzalin J., Tulegulov A. Evolusia politicheskoi sistemy Kazhastana v 2-h tomah. 2-tom. [The evolution of the political system of Kazakhstan in 2 volumes.] – Almaty: Qazaq enseklopediasy, 2001. – 544 p.

4. Nurymbetova G.R. Saiasi modernizatsia. [Political modernization] Almaty. 2007. – 144 p.
5. Ashimbaev M.S. Politicheskii tranzit: ot globalnogo k natsionalnomu izmereniu. [Political transit: from the global to the national dimension] Astana: Elorda, 2009. – 279 p.
6. Bizhanov A.H. Respublika Kazakhstan: demokraticheskaia modernizatsia obsestva perehnodnogo perioda. [Republic of Kazakhstan: democratic modernization of a transition society] – Almaty: Oner. 1997, – 256 p.
7. Kasymbekov M.B. Institut prezidentstva kak instrument politicheskoi modernizatsii. [The institution of the Presidency as an instrument of political modernization] – Astana, 2002. – p. 280.
8. Murzalin J.A. Ot traditsii k sovremennosti: modernizatsia politicheskikh institutov Kazakhstana. [From tradition to modernity: modernization of Kazakhstan's political institutions] Almaty: Bilik. 2000. – 156 p.
9. Irenov G.N. Konsolidatsia obsestva. [Consolidation of the company] Pavlodar. - 2003. – 230 p.
10. Jeksembekova V.A. Qazaqstandyq qogamdy demokratalandyru aiasyndagy saiasi janartu urdisi // S.g.d., glyymi darejesin alu usin daiyndalghan diss., avtoreferaty. [The process of political modernization of Kazakhstan's society in the context of democratization // C.D. D., diss prepared for the degree., abstract] A., 2009. – 46 p.
11. Sarsenbaeva J.G. Qazaqstan Respublikasynyn bilik zhuiesin demokratalandyru saiasaty // S.g.k., glyymi darejesin alu usin daiyndalghan diss., avtoreferaty. [Policy of democratization of the power system of the Republic of Kazakhstan // C.D. D., diss prepared for the degree., abstract.] A., 2007. – 30 p.
12. Abdihalyq A.A. Qazirgi kezendegi Qazaqstan Respublikasynyn aleumettik saiasaty: saiasi taldau. Saiasi gylymdarynyn kandidaty glyymi darejesin alu usin daiyndalghan dissertasiynyn avtoreferaty. [Social policy of the Republic of Kazakhstan at the present stage: political analysis. Abstract of the dissertation prepared for the degree of candidate of Political Sciences] Almaty, 2008. – 35 p.
13. K.M. Politicheskaiia modernizatsia kak uslovie stabilnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan [Political modernization as a condition for stable development of the Republic of Kazakhstan] Almaty. 2008. – 238 p.
14. Kagazbaeva E.M. Gosudarstvennaia politika obespechenia gendernogo ravenstva v Respublike Kazahstan // Avtoreferat dissertasii na soiskanie uchenoi stepeni k.p.n., [The state policy of ensuring gender equality in the Republic of Kazakhstan // Abstract of the thesis for the degree of PhD.] Almaty, 2010. – 27 p.
15. Seisenova N.B. Politicheskaiia modernizatsia v Respublike Kazahstan v sennostnom izmerenii // Avtoreferat dissertasii na soiskanie uchenoi stepeni k.p.n., [Political modernization in the Republic of Kazakhstan in the value dimension // Abstract of the thesis for the degree of PhD.] Almaty, 2009. – 29 p.
16. Nurgalym K.S. Qazaqstanda saiasi instituttardyn qalyptasuynnda qogamdyq oidyn modernizatsialanu maseleleri (salystymaly saiasi taldau) // S.g.k., glyymi darejesin alu usin daiyndalghan dissertasiynyn avtoreferaty. [Problems of modernization of public thought in the formation of political institutions in Kazakhstan (comparative political analysis) // Abstract of the dissertation for the degree of candidate of Medical Sciences.] A., 2010. – 30 p.
17. Dahl R. Polyarchy Participation and Opposition. - New Haven, 1971. - p.23.
18. Ippolitova T.V. Transformatsia kazahstanskogo obsestva: problemy sosialno-politicheskogo reformirovaniia (sosiologicheskii analiz) // Avtoreferat dissertasii na soiskanie uchenoi stepeni k.s.n., [Transformation of the Kazakh society: problems of socio-political reform (sociological analysis) // Abstract of the thesis for the degree of PhD] Tümen, 2002. – 23 p.
19. Mahmudova S.A. Stanovlenie i razvitie parlamentarizma v Kazahstane, Kirgizii, Uzbekistane: konets XX – nachalo XXI vv. // Avtoreferat dissertasii na soiskanie uchenoi stepeni k.p.n., [The formation and development of parliamentarism in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan: the end of the XX – beginning of the XXI centuries // Abstract of the dissertation for the degree of PhD.] Moskva, 2011. – 24 p.
20. Zimanov S.Z. «Parlament Kazakhstana v trudnye gody provozглашения nezavisimosti». [The Parliament of Kazakhstan during the difficult years of independence] - Almaty: Alaş, 2011. -287 p.
21. Kotov K.A. Konstitutsionalizm v Kazahstane: opyt stanovleniia i effektivnost mehanizma vlasti. [Constitutionalism in Kazakhstan: the experience of formation and effectiveness of the mechanism of power] 2000. - 288 p.
22. Sapargaliev G. Qazaqstan Respublikasynyn Konstitutsialyq quqygy. [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan] Almaty: Jeti jargy, 2008. – 536 p.
23. Tabanov S., Orazova A.A. Kurdeli zamannyn otpeli kezenderindegi qazaq qogamy Ata zandarynyn (Konstitutsialarynyn) tarihi-quqyqtyq sabaqtastygy. [Historical and legal continuity of the basic laws (constitutions) of Kazakh society in the transitional periods of difficult times] Almaty: Jeti jargy, 2005. – 360 p.

24. Qaliev N. Qazaqstan Parlamentarizmi: saiasi taldau. [Parliamentarism of Kazakhstan: political analysis] Almaty: Qazaqstan, 2003. – 272 p.
25. Bakir A.Q. Qazaqstan Respublikasy Parlamentinin qalyptasuy. [Formation of the Parliament of the Republic of Kazakhstan]. Astana: Saryarqa, 2009. – 346 p.
26. Aliarov E.K. Parlamentskoe fraksii v politicheskom prosesse: mirovoi opyt i Kazakhstan // Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni k.p.n., [Parliamentary factions in the political process: world experience and Kazakhstan // Abstract of the dissertation for the degree of Ph.D.,] Almaty, 2002. – 28 p.
27. Sakirbaev S.A. Razvitie Kazhastanskogo parlamenta skvoz prizmu partinogo stroitelstva [The development of the Kazakh Parliament through the prism of party building] // Diss...PhD.-A., 2008.
28. Jeldibaev A.M. Stanovlenie i razvitie instituta parlamentarizma v Respublike Kazahstan: politologicheski analiz // Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni k.p.n., [The formation and development of the Institute of Parliamentarism in the Republic of Kazakhstan: a political analysis // Abstract of the dissertation for the degree of Ph.D.,] Almaty, 2010.
29. Bekjanov B.A. Parlamentarizm v Kazahstane: sovremennoe sostoianie i perspektivy razvitiia // [Parliamentarism in Kazakhstan: current state and development prospects] Diss...PhD. – A., 2010. – 25 s.
30. Dautaliev Q.N. Qazaqstan Respublikasy Parlamentinin baqylau funksiasy // Z.g.k. gylymi darejesin alu usin daiyndalghan dissertasiyany avtoreferaty. [Control function of the Parliament of the Republic of Kazakhstan // Abstract of the dissertation prepared for the degree of candidate of Legal Sciences] A., 2010. – 24 b.
31. QR Jogargy Kengesinin birinsis sesiasy (jaaa quram). 16 saur 1994 jyl. Stenografialyq esep. // Nasionalnyi Arhiv Respubliki Kazahstan. [First session of the Supreme Soviet of the Republic of Kazakhstan (new composition) National Archive of the Republic of Kazakhstan] F.2.Op.4.D.234.L.40-47.
32. Aiagan B.G. i dr. Sovremennaia istoria Kazahstana: Uchebnyk dda studentov neistoricheskikh spetsialnostei (bakavaliariatov) vyssih uchebnykh zavedeni. [Modern history of Kazakhstan: A textbook for students of non-historical specialties (bachelor's degree) of higher educational institutions] Almaty: Raritet, 2010. – 432 p.
33. Qazaqstan Respublikasy Konstitusialyq Sotynyn Qaulysy. 6 nauryz 1995 jyl. Almaty qalasy. // Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan. [Resolution Of The Constitutional Court Of The Republic Of Kazakhstan (National Archive of the Republic of Kazakhstan) F.5.N.Op.1.5.D.54.57. L.1-5.
34. Parlament Mazhilisinin 1-8 si saqyrylymdary. [1-8 convocations of the Mazhilis of the parliament] // <https://mazhilis.parlam.kz/kk/about-us/history> (accessed: 21.05.2025).
35. Ospanov M.T. Problemy stanovleniia i razvitiia parlamentarizma. // Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan. [Problems of formation and development of parliamentarism, // National Archive of the Republic of Kazakhstan] F.5.N.Op.5.1.D.7812.L.13-21.
36. «Qazaqstan Respublikasynyn keibir konstitusialyq zandaryna ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly» [On amendments and additions to some constitutional laws of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respublikasynyn 2018 jylgy 29 mausymdaghy № 162-VI Konstitusialyq zany.
37. Tokayev K. QR Parlamenti Mazhilisi men maslihatar deputattaryn sailaudy tagaiyndau turaly undeui. [Appeal of Deputies of the Mazhilis of the parliament and maslikhats on the appointment of elections] Kazhastanskaia pravda. 2020 jylgy 21 qazan.
38. Tokayev K. Parlament Mazhilisi men maslihatar deputattarynyn kezekten tys sailauyn tagaiyndau turaly malimdemesi. [Statement on the appointment of early elections of Deputies of the Mazhilis of the parliament and maslikhats] Kazhastanskaia pravda. 2023 jylgy 19 qantar.

Амина Урпекова*¹, Данагүл Көпежанова², Бибигуль Бюлегенова³

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы

Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты

*e-mail: amurgo63@gmail.com

ORCID 0000-0002-8882-5562

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

«Саясаттану» кафедрасының Ph.D докторы, аға оқытушы

ORCID 0009-0008-6773-5470

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

«Саясаттану» кафедрасының профессор м.а.

ORCID 0000-0001-7810-9653

(Астана, Қазақстан)

КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ: СТРАТЕГИЯЛАР МЕН ТӘЖІРИБЕЛЕР

Андатпа. Креативті экономика әлемнің әртүрлі елдерінде экономикалық өсудің және әлеуметтік трансформацияның негізгі факторларының біріне айналады. Мақалада Ұлыбритания, Оңтүстік Корея, Канада, Индонезия және Қазақстан мысалдары арқылы креативті индустрияны қолдаудың мемлекеттік стратегиялары қарастырылған. Сондай-ақ, экспорттық стратегиялардың ерекшеліктері мен негізгі міндеттері, мемлекеттік қолдау тетіктері мемлекеттік секторды дамытудағы рөлі талданады. Мемлекеттік саясаттың үш негізгі моделі анықталды: нарықтық (Ұлыбритания), орталықтандырылған (Оңтүстік Корея) және әлеуметтік бағдарланған (Канада). Алынған нәтижелер Қазақстанда және басқа елдерде креативті индустрия саласындағы тиімді мемлекеттік саясатты қалыптастыру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: креативті экономика, креативті индустрия, мемлекеттік қолдау шаралары, даму стратегиялары, халықаралық тәжірибе, Қазақстан.

Амина Урпекова, Көпежанова Данагүл, Бибигуль Бюлегенова ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ: СТРАТЕГИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация. Креативная экономика становится одним из ключевых факторов экономического роста и социальной трансформации в различных странах мира. В статье рассматриваются государственные стратегии

поддержки креативных индустрий на примере Великобритании, Южной Кореи, Канады, Индонезии и Казахстана. Анализируются механизмы государственной поддержки, роль государства в развитии сектора, особенности экспортных стратегий и основные вызовы. Выявлены три основные модели государственной политики: рыночная (Великобритания), централизованная (Южная Корея) и социально-ориентированная (Канада). Полученные результаты могут быть полезны для формирования эффективной государственной политики в сфере креативных индустрий в Казахстане и других странах.

Ключевые слова: креативная экономика, креативные индустрии, меры государственной поддержки, стратегии развития, международный опыт, Казахстан

Amina Urpekova, Danagul Kopezhanova, Bibigul Byulegenova
PUBLIC POLICY IN THE CREATIVE INDUSTRIES: STRATEGIES AND PRACTICES

Abstract. The creative economy has become a key driver of economic growth and social transformation in various countries worldwide. This article examines government strategies for supporting creative industries using case studies from the United Kingdom, South Korea, Canada, Indonesia, and Kazakhstan. It analyzes mechanisms of state support, the role of government in sector development, export strategies, and key challenges. The study identifies three primary models of public policy: market-driven (United Kingdom), centralized (South Korea), and socially-oriented (Canada). The findings provide valuable insights for developing effective public policies in creative industries in Kazakhstan and beyond.

Keywords: government support measures, development strategies, international experience, Kazakhstan

Кіріспе

Әлемдік экономикада креативті индустриялар қарқынды дамып, жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) елеулі үлес қосып жатыр. Біріккен Ұлттар Ұйымының зерттеуіне сәйкес, дамыған мемлекеттерде креативті салалардың экономикаға тигізетін ықпалы ЖІӨ-нің 10-25%-ын құрайды, бұл сектордың инновациялар мен технологиялық жетістіктерге байланысты жоғары қарқынды өсуімен түсіндіріледі. Бұған қоса, мәдени және креативті салалар әлемдегі барлық жұмыс орындарының 6,2%-ын, яғни шамамен 50 миллион адамды қамтиды. Осы салада жұмыс істейтіндердің көпшілігі басқа салаларға қарағанда жастар (15-29 жас) болып табылады [1].

Мемлекеттік саясат креативті экономиканың дамуына шешуші әсер етеді, өйткені ол білім беру реформалары, зияткерлік меншікті қорғау және инфрақұрылымға инвестициялар арқылы осы саланың өркендеуіне жол ашады. Мысалы, Ұлыбритания креативті экономика тұжырымдамасын

ұлттық стратегияға енгізген алғашқы елдердің бірі болды, осының нәтижесінде креативті индустриялар ел экономикасының ең жылдам өсіп жатқан салаларының біріне айналды [2].

Креативті экономиканы зерттеу оның тұрақты дамуы тек мемлекет тарапынан белсенді қолдау болған жағдайда ғана жүзеге асатынын көрсетеді. Бұл қолдау білім беру бағдарламаларын жетілдіру мен шағын кәсіпкерлік үшін қолайлы жағдайлар қалыптастыруды қамтиды [3]. Сонымен қатар, мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігі жаһандық стратегиялар мен жергілікті ерекшеліктердің арасындағы тепе-теңдікті сақтаумен, сондай-ақ мемлекеттердің өз саясатын өзгермелі жағдайларға жылдам бейімдеу қабілетіне тәуелді болып табылады [4].

Бұл зерттеу жұмысы әртүрлі мемлекеттердің креативті экономика саласындағы саясатты қалыптастыруда қолданатын стратегиялары мен әдістерін анықтап, салыстыруға бағытталған. Негізгі назарды әр елдің бағдарламалары мен бастамаларын жергілікті жағдайлар мен жаһандық үрдістерге, жаңашылдыққа қалай бейімдейтініне аударамыз.

Қазақстан жаһандық экономиканың бір бөлігі ретінде өзінің креативті салаларын дамытуға үлкен мүмкіндіктерге ие, бірақ бұл ұлттық мәдени ерекшеліктерді және халықаралық тәжірибені ескеретін арнайы бейімделген мемлекеттік саясатты әзірлеуді қажет етеді. Осы тұрғыда бұл зерттеу жұмысы креативті экономиканың өсуін ынталандыруды, оны халықаралық нарықтарға біріктіру үшін мемлекеттік саясаттың қандай элементтері тиімді екендігін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу жұмысының әдістемесі әртүрлі елдердің креативті индустрияларындағы мемлекеттік саясатты салыстырмалы талдауға негізделеді. Бұл зерттеу жұмысының шеңберінде ұлттық стратегиялар, заңнамалық актілер және креативті экономиканы қолдау бағдарламалары сияқты ресми құжаттарға талдау жасалады. Осының негізінде басқа да мемлекеттердің креативті салалардың дамуын ынталандыру үшін қолданатын негізгі басымдықтары мен механизмдері анықталады, сондай-ақ олардың жергілікті ерекшеліктер мен халықаралық үрдістерге қалай бейімделгеніне баға беріледі.

Сонымен қатар, зерттеуде қолданыстағы ғылыми еңбектерге, халықаралық ұйымдардың есептеріне және басқа да дереккөздерге негізделген қайталама талдау жүргізіледі. Бұл талдау эмпирикалық база құрып, креативті экономиканың дамуына әсер ететін жаһандық трендтерді бағалауға мүмкіндік береді. Зерттеуде Ұлыбритания, Оңтүстік Корея, Канада сияқты креативті салаларда көшбасшы елдердің тәжірибесіне, сондай-ақ Қазақстан сияқты креативті экономикасы қалыптасып келе жатқан мемлекеттердің мысалдарына ерекше назар аударылады.

Осы бағыттағы мемлекеттік саясатты әзірлеу мен іске асыру жолдарын салыстырмалы талдау арқылы озық тәжірибелерді анықтап, олардың

тиімділігін бағалауға және іске асыруға ықпал ететін факторларды белгілеуге мүмкіндік береді.

Креативті экономика тұжырымдамасының эволюциясы

Креативті индустриялар мен креативті экономика идеясы аяқ асты, бірден пайда болған жоқ, ол Франкфурт мектебі өкілдерінің жұмыстарында бастау алған мәдени индустриялар тұжырымдамасының біртіндеп дамуының нәтижесінде болды. Терминді алғаш рет 1940 жылдары Теодор Адорно мен Макс Хоркгеймер Мәдени өнімдердің жаппай өндірісін сынау үшін қолданған болатын, олар оның коммерциялануы мен стандартталуына баса назар аударды [5].

Бұл тұжырымдама кейіннен оң көзқараспен қабылданып, XX ғасырдың соңынан бастап ол экономикалық өсу мен инновациялық дамудың негізгі элементі ретінде қарастырыла бастады. Креативті индустриялар ұғымы 1990 жылдардың соңында Ұлыбританияда Тони Блэр Үкіметі шығармашылық және интеллектуалды еңбекке негізделген секторларды дамытуға бағытталған саясатты бастаған кезде қалыптасты. Осы кезеңде Джон Хокинс дизайн, кино, сән, сәулет, музыка, баспа және басқа да 15 негізгі саланы бөліп көрсетіп, креативті экономика теориясын қалыптастырды. Оның пікірінше, креативті экономика — бұл идеялар, білім және зияткерлік меншік сияқты материалдық емес активтерге негізделген жаңа экономикалық жүйе болып табылады [6] (Howkins, 2001).

2002 жыл Ричард Флорида ұсынған шығармашылық тап тұжырымдамасының пайда болуындағы маңызды кезең болды. Ол шығармашылық тапты постиндустриалды даму мен қалалардың экономикалық өсуінің қозғаушы күші ретінде қарастырды. Флорида ғалымдардың, дизайнерлердің, бағдарламашылар мен суретшілердің қалалардың экономикалық дамуы мен өзгерісіндегі рөлін айрықша атап өтті. Оның пайымдауынша, креативті, шығармашылық адамдардың жинақталуы және олардың инновациялық қабілеттері қалалардың гүлденуіне, әлеуметтік және экономикалық өзгерістерге алып келеді [7]. Алайда, бұл теория дау-дамай туғызды. Сыншылар креативті таптың әрдайым инклюзивті дамуға ықпал етпейтінін, сондай-ақ оның қалалардағы шоғырлануы көбінесе теңсіздіктің артуына және әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтардың шеттетілуіне әкелетінін атап өтті. 2010 жылы Вилсон креативтіліктің жеке емес, ұжымдық сипатын көрсететін «әлеуметтік креативтілік» ұғымын енгізді. Бұл тәсіл жалпы халықтың креативті ерекше процестерге жан-жақты қатысуын кеңейтуге бағытталғанын және креативті экономиканы тек элиталық кәсіпқойлар үшін ғана болатын жабық кеңістік ретінде ғана қарастыруға қарсы тұратын ой пікірлердің пайда болуына әкелді [8].

Жалпы алғанда заманауи зерттеулер креативті экономиканы тек жеке салалардың жиынтығы ретінде мағынасы тар тұрғыда ғана емес, оны кеңірек мағынада зерттейді. Осы жаңа бағыттардың бірі —

«креативті экология» теориясы (creative ecologies), ол инновацияны динамикалық және бейімделгіш жүйе ретінде сипаттайды. Бұл теорияда алуантүрлілік, оқыту және өзгерістер тұрақты өсудің негізгі элементтері ретінде қарастырылады. Креативті экологияларда әр түрлі идеялар мен тәжірибелер өзара ықпалдасып, үздіксіз өзгерістер мен жаңалықтар туындатады, бұл экожүйе деңгейінде тұрақты дамуға ықпал етеді. [9]. Тағы бір маңызды тенденция — креативті секторлардағы цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект рөлінің күшеюі. Қазіргі уақытта креативті экономика платформалық модельмен тығыз байланысты, мұнда цифрлық платформалар жасаушылар, тұтынушылар және бизнес арасындағы өзара әрекеттесудің жаңа формаларын қалыптастырады. Бұл өз кезегінде шығармашылық процестерді жеңілдетіп, бизнеске жаңа мүмкіндіктер ұсынып, инновацияны жеделдетеді. Цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект креативті индустрияларға автоматизация, деректерді талдау және тұтынушылардың сұраныстарына икемделу мүмкіндігін береді, бұл олардың тиімділігін арттырады [10].

Осылайша, креативті экономикада біртұтас әрі қатаң бекітілген анықтама жоқ, өйткені ол динамикалық және үнемі дамып келе жатқан құбылыс. Оның тұжырымдамасы тек дәстүрлі салаларды ғана емес, сонымен қатар жаңа цифрлық форматтарды, жасанды интеллект пен платформалық бизнес модельдерін қамти отырып, үздіксіз кеңейіп даму үстінде. Креативті экономиканың негізгі сипаттамалары зияткерлік капиталға бағдарлану, жоғары деңгейдегі инновация, жаһандық нарықтың өзгерістеріне икемділік пен бейімделу болып табылады. Ол экономикалық, мәдени және технологиялық аспектілерді біріктіру арқылы қазіргі қоғамның дамуына маңызды ықпал етеді.

Креативті индустрияларды мемлекеттік қолдау үлгілері

Ұлыбританияда-кластерлік тәсіл. Ұлыбританияның креативті экономика саласындағы саясаты мәдениеттің, инновацияның және цифрлық технологияның ұлттық экономиканы дамытудағы рөлін қайта қарастырудың ұзақ процесінің нәтижесінде қалыптасты. 1998 жылы «креативті индустриялар» термині енгізілгеннен бері Үкімет өсуді қамтамасыз етуге, жұмыс орындарын құруға және елдің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға қабілетті стратегиялық сектор ретінде креативті экономика тұжырымдамасын белсенді түрде дамытып келеді. Бұл тәсіл постиндустриалды экономикада өсудің негізгі драйвері материалдық ресурстар емес, шығармашылық екенін мойындауға негізделген.

Ұлыбританиядағы креативті индустриялар тұрақты жоғары өсу қарқынын көрсетеді және негізгі экономикалық секторлардың бірі болып табылады. 2021 жылы олар £108 миллиард фунт стерлингті қамтамасыз етті, бұл елдің ЖІӨ-нің 6% - на тең, ал секторда жұмыс істейтіндер саны 2,3 миллион адамды құрады. 2010-2019 жылдар аралығында креативті

экономика жалпы экономикаға қарағанда 1,5 есе жылдам өсті. Сонымен қатар, шығармашылық қызметтердің экспорты £45,6 миллиард фунт стерлингке жетті, бұл Ұлыбританияны осы саладағы ең ірі әлемдік экспорттаушылардың біріне айналдырды [11].

Ұлыбританияның саясатының басты ерекшелігі — бизнесті қолдауды, инновацияларды ынталандыруды, таланттарды дамыту мен британдық креативті брендтерді халықаралық нарықтарда ілгерілетуді біріктіретін кешенді тәсіл. Бұл саясат креативті индустриялардың қарқынды дамуына ықпал етеді және ұлттық экономиканың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Орталық тетіктердің бірі — Creative Industries Clusters Programme, бұл бүкіл ел бойынша бизнесті, университеттерді және креативті ұжымдарды біріктіретін инновациялық кластерлер құруға бағытталған бағдарлама. Бұл бағдарлама аймақтық дамуды ынталандырады, өйткені ол шығармашылық экономиканы орталықсыздандыруды, сондай-ақ Лондоннан тыс аймақтарда инвестицияларды тартуды көздейді. Сонымен қатар, өсіп келе жатқан шығармашылық компанияларды қолдауға және венчурлық капиталды тартуға бағытталған Creative Scale Up Pilot бағдарламасы да бар, ол креативті бизнестің тұрақты өсуін қамтамасыз ету үшін қосымша қолдау көрсетеді [12].

Сонымен қатар, Ұлыбритания үкіметі креативті салаларды қолдау үшін салықтық құралдарды белсенді түрде қолданады. Мысалы, салықтық жеңілдіктер киноиндустрияға, театрға, бейне ойындарға және анимацияға беріледі, бұл Ұлыбританияны халықаралық студиялар мен продюсерлер үшін тартымды орынға айналдырады. Бұл жеңілдіктердің енгізілуі елдің кино және теледидар өндірісінің жаһандық нарықтағы үлесін арттыруға, сондай-ақ секторға инвестициялардың айтарлықтай ағынын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Британдық саясаттың маңызды аспектілерінің бірі — адами капиталды дамыту. Елде креативті индустриялардағы жастардың мүмкіндіктерін кеңейтуге және жаңа кадрлар даярлауға бағытталған Creative Careers Programme сияқты білім беру бастамалары іске асырылуда. Цифрлық дағдыларға ерекше назар аударылуда, өйткені үкімет оларды қазіргі экономикадағы табыстың негізгі факторларының бірі ретінде қарастырады.

Британдық үлгінің тағы бір ерекшелігі — мемлекеттік саясат пен халықаралық сауда арасындағы тығыз байланыс. Ұлыбритания Music Export Growth Scheme және Creative Industries Trade and Investment Board сияқты экспортты қолдау бағдарламаларын пайдалана отырып, шығармашылық өнімдері мен қызметтерін шетелде белсенді түрде дамытып жатыр. Бұл әсіресе Brexit контекстінде маңызды болып отыр, себебі ел Еуропалық біртұтас нарықтан шығудың салдарын жеңілдетуге және жаңа сауда бағыттарын іздеуге тырысады [13].

Оңтүстік Кореяда — технологияға баса назар аударатын орталықтандырылған тәсіл. Оңтүстік Корея дәстүрлі орталықтандырылған үлгіні инновациялық кәсіпкерліктің заманауи тұжырымдамасымен үйлестіре отырып, креативті экономиканы дамытуға ерекше тәсіл қолданады. Нарықтық механизмдер мен орталықтандырылған шығармашылық кластерлерге бағытталған Ұлыбританиядан айырмашылығы, Оңтүстік Корея креативті индустрияны қолдауды технологиялық көшбасшылық пен цифрлық трансформацияға бағытталған ұзақ мерзімді экономикалық стратегиясына біріктірді.

Оңтүстік Кореядағы креативті экономика тұжырымдамасы 2004 жылы Ро Му-Хен әкімшілігі дәстүрлі өнеркәсіптік өндірістен білім мен инновация экономикасына көшу арқылы экономиканы әртараптандыру мақсатында Creative Korea бастамасын іске қосқан кезде ресми түрде мойындалып, таныла бастады. Алайда, бұл сектор ең белсенді түрде дамуы 2013-2017 жылдар аралығында Президент Пак Кын Хе кезінде болды, ол креативті экономиканы мемлекеттік саясаттың негізгі құрамдас бөлігіне айналдырған болатын [14].

Оңтүстік Корея үлгісінің басты айырмашылығы — үкіметтің араласу саясаты мен нарықтық механизмдердің үйлесімі болып табылады. Олардың либералды нарықтық принциптерге баса назар аударатын батыс елдерінен айырмашылығы, Оңтүстік Корея орталықтандырылған жоспарлауды және мемлекеттің ірі корпорациялармен (чеболдармен) тығыз ынтымақтастығын белсенді түрде қолданады. Бұл үлгі негізгі секторларды жедел дамытуға мүмкіндік береді, бірақ сонымен бірге шағын бизнестің ірі корпорацияларға тәуелділігі үшін сынға ұшырайды.

Мемлекеттік қолдаудың негізгі тетіктерінің бірі — елдің әртүрлі провинциясында құрылған инновациялар мен креативті экономика орталықтары (CCEI) болып табылады. Бұл орталықтар қаржыландыру, тәлімгерлік қолдау және технологиялық ресурстарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін стартаптар мен шағын бизнесті дамытуға арналған платформаларға айналды. Сонымен қатар, бұл бастаманың қызықты ерекшелігі — Samsung, Hyundai және LG сияқты ірі корей корпорацияларымен ынтымақтастық, олардың әрқайсысы жеке кластерлерді басқарды: Тегудегі медициналық технологиялар, Пусандағы бейне ойындар, Кванжудағы кино және анимация. Бұл үлгі Кореяға тән креативтілік пен өнеркәсіптің интеграциясын көрсетеді, мұнда шығармашылық секторлар оқшауланбайды, керісінше озық технологиялармен, ақпараттық технологиялармен (IT), робототехникамен және биомедицинамен тығыз байланыста жұмыс істейді [15].

Мемлекеттік қаржыландыру креативті экономиканы дамытуда шешуші рөл атқарады. Оңтүстік Корея Korea Venture Investment Corp сияқты венчурлық қаржыландыру бағдарламалары арқылы стартаптар мен инновациялық жобаларды қолдау үшін мемлекеттік қорларды белсенді түрде пайдаланады. Бұл шағын бизнестің капиталға қолжетімділігін

қамтамасыз етеді және дамудың бастапқы кезеңдерінде тәуекелдерді азайтады.

Сонымен қатар, елде шығармашылық индустриялар саласындағы ғылыми зерттеулер мен жобаларды ынталандыру үшін салықтық жеңілдіктер мен гранттық бағдарламалар бар. Қаржылық қолдау әсіресе мемлекет стратегиясында шешуші орын алатын цифрлық сектор үшін өте маңызды. Оңтүстік Корея бүгінде күнделікті қолданысқа еніп жатқан жасанды интеллект, үлкен деректер және виртуалды шындықты дамытуға назарын көбірек аударып, контент индустриясына инвестиция салып жатыр. Мысалы, Culture Creation and Convergence Belt бастамасы дәстүрлі өнер түрлерін жаңа технологиялық мүмкіндіктермен біріктіруге мүмкіндік беретін шығармашылық индустриялар үшін цифрлық алаңдарды құруға бағытталып отыр.

Оңтүстік Корея стратегиясының тағы бір маңызды элементі — «корей толқыны» (Hallyu) деп аталатын мәдени экспортқа инвестиция салу деп айтуға болады. Мәселен, мемлекет К-поп, киноиндустрия, дорамалар мен компьютерлік ойындармен бірге, халықаралық нарықтарда корей мәдени контентін одан әрі дамыту үшін мақсатты түрде қаржыландырады. Бұл экономикалық тұрғыдан тиімді бағытқа ғана емес, сондай-ақ, Оңтүстік Кореяның халықаралық аренадағы позициясын нығайтатын жұмсақ күштің маңызды құралына айналды. 2018 жылы корей мәдени контентінің экспорты \$9,5 миллиард долларға жетті, ал әрбір \$ 100 доллар мәдениет экспорты үшін сән, косметика және туризм сияқты аралас секторларда қосымша 248 \$ долларды құрады [16].

Креативті экономиканың Оңтүстік Кореядағы үлгісі бірнеше негізгі сипаттамалармен ерекшеленеді. Біріншіден, бұл үлгі мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын орталықтандырылған басқару жүйесімен сипатталады, мұнда мемлекеттік құрылымдар экономикалық стратегияларды қалыптастыруда басты рөл атқарады және қаржы ағындарын басты басымдықтарға бағыттайды. Екіншіден, Оңтүстік Кореяның креативті экономикасы креативті индустрияларды жоғары технологиялық салалармен біріктіруге бағытталған болып отыр, бұл жаңа мазмұн формаларын жасаумен қатар, дәстүрлі салалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға да мүмкіндік береді. Үшіншіден, батыс елдерінен айырмашылығы, Оңтүстік Корея шығармашылық индустрияларды жаһандық ықпал ету құралы ретінде пайдалануға баса назар аударады және өз мәдени өнімдерін халықаралық деңгейде белсенді түрде насихаттайды. Төртіншіден, бұл елде технологиялық инновацияларға көп көңіл бөлінеді, ал бұл өз кезегінде креативті экономиканың негізін қалайды.

Канада орталықтандырылған тәсіл және адами капиталға инвестиция жасауға көңіл бөлу. Канаданың мемлекеттік саясаты креативті экономика саласын дамытуға бағытталған мемлекеттік стратегиялық шараларды жүзеге асырады. 2017 жылы қабылданған Creative Canada стратегиясы

осы саланы ішкі және халықаралық нарықтарда нығайтуға, канадалық мазмұнды ілгерілетуге арналған кешенді тәсілді ұсынады. Бұл стратегия үш негізгі бағытқа негізделген: біріншіден, контент жасаушылар мен мәдени кәсіпкерлерге қаржылай қолдау көрсету, екіншіден, контент таратуға арналған механизмдерді дамыту, және үшіншіден, канадалық креативті экспортты дамыту мақсатында жаңа нарықтар ашу. Сонымен қатар, қоғамдық хабар тарату мен жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарының рөліне ерекше көңіл бөлінеді.

Қолдаудың негізгі тетіктерінің бірі – канадалық аудиовизуалды, музыкалық және әдеби мазмұнды өндіруге қаржылай көмек көрсететін Canada Media Fund, Canada Music Fund және Canada Book Fund сияқты құрылымдар. Мысалы, 2016 жылы өнер саласын қолдауға \$1,9 миллиард бөлінді. Сонымен қатар, Канаданың мәдени экспортты қолдауға бағытталған Creative Export Strategy бағдарламасы іске қосылды, бұл бағдарлама бес жылдық мерзімде \$125 миллион бюджетпен канадалық контентті шетелде дамытуға ықпал етеді.

Осылайша, Канада мен Оңтүстік Кореяның креативті экономика саласындағы мемлекеттік саясаты бірқатар жалпылама мақсаттарды көздейді, бірақ әрбір елдің өзіндік ерекшеліктері мен тәсілдері бар [17].

Канада авторлық құқық туралы заңдарды жаңғыртуы және кино мен теледидар өндірісіне салық жеңілдіктерін реформалау арқылы өз заңнамасын цифрлық дәуірге белсенді түрде бейімдеп жатыр. Канадалық үлгінің маңызды ерекшелігі-мәдени әртүрлілік мәселелеріне назар аудару: мемлекет франкофондық контентті, тұрғылықты халықты және креативті индустриядағы гендерлік теңдікті қолдауға инвестиция жасайды. Мұндай саясат тек экономикалық дамуға ғана емес, сонымен бірге елдің мәдени бірегейлігін сақтауға бағытталған.

Индонезияда: мәдени мұра және бірегейлік. Индонезияның креативті экономика саласындағы мемлекеттік саясаты зияткерлік меншікті, мәдени мұраны, ғылым мен технологияны экономикалық өсудің басты элементтері ретінде пайдалану концепциясына негізделген. Бұл саясат тек экономикалық өсуді қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар жұмыс орындарын құруға, аймақтарды дамытуға және ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған әлеуметтік өзгерістерді жүзеге асыруды көздейді. Креативті экономика осы тұрғыда елдің мәдени ерекшеліктерін сақтап, оларды жаңа технологиялармен үйлестіре отырып халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілікті арттыруға көмектеседі [18]. Индонезияның креативті индустрия саясаты нарықтық механизмдерге және технологиялық көшбасшылыққа негізделген Ұлыбритания мен Оңтүстік Кореядан айырмашылығы - оның креативті, яғни өздерінің ерекшелігін дәстүрлі колөнермен, мәдени мұрамен және цифрлық инновациялармен біріктіруіне баса назар аударуында болып отыр.

Индонезиядағы креативті экономика 2015 жылы стратегиялық сектор ретінде ресми түрде танылды, креативті экономика Бадан (Bekraf)

құрылды, содан кейін 2019 жылы оның дамуы креативті экономика туралы № 24 заңмен бекітілді. Осы Заңға сәйкес, креативті экономика 17 секторды қамтиды, олардың арасында кино, музыка, баспа ісі, анимация, қолөнер, сән, гастрономия және қосымшаларды әзірлеу бар [19]. Олардың бұлай кең көлемде қарастыруы дәстүрлі және заманауи шығармашылық индустрияларды қолдауды біріктіретін Индонезиялық тәсілдің қабаттасып жатқанын көрсетеді.

Мемлекеттік қолдаудың негізгі тетіктерінің бірі-мемлекеттік қорларды, банктік несиелерді және краудфандинг және венчурлық инвестициялар сияқты балама қаржы құралдарын қамтитын қаржыландыру және инвестициялар жүйесі болып табылады. Индонезия Үкіметі зияткерлік меншікті дамытуға салықтық жеңілдіктер мен субсидиялар береді және креативті кәсіпкерлер үшін инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландырады. Осы стратегия аясында 2023 жылы креативті экономиканың қосымша құны 1,414 трлн Индонезия рупийін (шамамен 23,96 миллиард АҚШ доллары) құрады және осы салада жұмыс істейтіндер саны 24,92 миллион адамға жетті [19].

Саясаттың маңызды ерекшелігі-кәсіпкерлер мен стартаптарды қолдау жүйесі болып табылады. Елде цифрлық стартаптарды дамытуға және жергілікті әзірлеушілерді жаһандық нарыққа біріктіруге бағытталған *Baraprekraf for Startup (BEKUP)* сияқты бағдарламалар іске асырылуда. Бұл бастамаларға тәлімгерлік бағдарламалар, акселерациялық бағдарламалар және *SXSW Austin* және *Hannover Messe* сияқты халықаралық көрмелерге шығу кіреді. Сонымен қатар билік креативті тауарлар мен қызметтердің экспортын мемлекеттік агенттіктер мен шетелдегі сауда өкілдіктері арқылы насихаттайды.

Индонезия үлгісінің негізгі міндеті-деректерді стандарттау және креативті экономиканың ЖІӨ-ге қосқан үлесін бағалау қажеттілігі. Елде *KBLI* экономикалық қызметін кодтау жүйесі бар, бірақ бірыңғай әдістемелердің болмауы деректерді сәйкестендіруді және халықаралық есептілікті қиындатады. Дегенмен, креативті индустриялар қазірдің өзінде экономикада, әсіресе жұмыс орындары мен экспорттың айтарлықтай үлесін қамтамасыз ететін аспаздық, сән және қолөнер сияқты секторларда маңызды рөл атқарады.

Қазақстанда - барлық салаларды дамытуға бағытталған орталықтандырылған тәсіл арқылы жүзеге асып отыр. Қазақстанның креативті экономика саласындағы мемлекеттік саясаты 2021-2025 жылдарға арналған креативті индустрияларды дамыту Тұжырымдамасымен бекітіле отырып, 2021 жылдан бері қарай белсенді қалыптаса бастады. Бұл саясаттың негізгі мақсаты - креативті индустрияларды жаңа жұмыс орындарын құруға, экспортты ынталандыруға және елдің инновациялық дамуына ықпал етуге қабілетті ұлттық экономиканың маңызды секторына айналдыру болып табылады [20]. Оның қалыптасқан, тұрақты креативті экожүйелері бар елдерден айырмашылығы бізде әзірге креативті

кәсіпкерлікті қолдау үшін құқықтық және институционалдық база енді қалыптасып жатыр, яғни индустрияның қалыптасу кезеңін бастан өткізіп отыр.

Қазақстандағы креативті индустриялар дизайн, сәулет, цифрлық технологиялар, кино, музыка, баспа ісі және сән сияқты көптеген бағыттарды қамтиды. Тұжырымдамада ұсынылған талдауға сәйкес, елдің ЖІӨ-дегі креативті индустриялардың үлесі 2020 жылы 2,67% құрады, бұл ретте сектордың тұрақты өсуі байқалды. Негізгі даму орталықтары Алматы және Астана қалалары болып табылады, онда барлық креативті индустрия кәсіпорындарының шамамен 62% шоғырланған [20].

Қазақстанның креативті экономика саласындағы мемлекеттік саясатының маңызды бағыты – креативті индустриялар саласындағы кәсіпкерлер үшін қолайлы жағдайлар жасау. Бұл бағыт аясында Қазақстанның барлық өңірлерінде мамандандырылған кластерлер мен хабтарды қалыптастыруға басымдық берілген. Дегенмен, Оңтүстік Корея сияқты елдерде креативті орталықтардың технологиялық конгломераттармен тығыз байланысы байқалатын болса, Қазақстанда әлі күнге дейін ірі бизнес пен шығармашылық салалар арасындағы интеграция әлсіз деңгейде қалып отыр.

Қаржылық қолдау жағынан да қиындықтар бар. Мемлекеттік қаржыландыру бағдарламалары әлі де ауыл шаруашылығы мен өңдеу өнеркәсібі сияқты дәстүрлі секторларға бағытталып, креативті кәсіпкерлер үшін ресурстарға қолжетімділікті шектейді. Дегенмен, кәсіпкерлерге қолдау көрсету мақсатында салықтық жеңілдіктер енгізілді. Осындай шаралардың бірі ретінде кәсіпкерлер корпоративтік табыс салығынан босатылып, оның орнына 2%-8% аралығында бірыңғай салық жүйесіне көшуін айта аламыз.

Қазақстанның креативті экономика моделінің ерекшелігі – ұлттық бірегейлік пен мәдени мұраға негізделуі. Мемлекеттік саясат қазақ мәдениетін бейнелейтін, жеткізетін креативті өнімдерді әзірлеуге және оларды халықаралық нарықтарға шығару бағытында іске асырылуда. Бұл мақсатта мемлекеттік бағдарламалар мен гранттық механизмдер арқылы киноиндустрияны, музыка мен өнерді дамыту үшін қолдау көрсетіледі. Алайда, сарапшылардың аутуынша, мұндай креативтілік контентті экспорттаудың нақты стратегиясының жоқтығын, зияткерлік меншікті қорғаудың әлсіздігін сияқты факторлар мәдени өнімдерді коммерцияландыруды қиындатуы мүмкін [21].

Қазақстанның креативті экономика саласындағы мемлекеттік саясатының маңызды басымдығы – цифрлық трансформация. Қазақстан Үкіметі контентті тарату үшін цифрлық платформаларды дамытуды және гейм-дизайн, анимация, цифрлық маркетинг сияқты инновациялық бағыттарды ынталандыруды жоспарлап отыр. Алайда, бұл үдеріс білікті кадрлардың жетіспеушілігі және зияткерлік меншік мәселелері бойынша

құқықтық сауаттылықтың төмендігі сияқты кедергілерге тап болып отыр. Бұл факторлар сектордың өсуін айтарлықтай шектейді.

Қазіргі уақытта басқа елдермен салыстырғанда Қазақстан креативті индустриялар саласындағы мемлекеттік саясаты қалыптасу сатысында тұр. Өйткені Қазақстан осы салада институционалданудың алғашқы қадамдарын жасап, оның өсіп дамуы үшін қажетті негізгі жағдайларды жасап жатыр. Бұл ретте, негізгі сын-қатерлер – инвестициялардың жетіспеушілігі, өңірлердегі инфрақұрылымның әлсіздігі және құқықтық базаны жетілдірілу қажеттілігі сияқты мәселелерді айтуға болады.

Жүргізілген шолу негізінде, креативті индустриялар саласындағы мемлекеттік саясаттың бірнеше негізгі модельдерін бөліп көрсетуге болады. Ұлыбритания бизнеске қолайлы жағдай жасау, инновацияларды ынталандыру және экспортты қолдау арқылы кластерлік және нарықтық тәсілді қолданады. Оңтүстік Корея, өз кезегінде, технологиялық инновацияларға инвестиция салу және мәдени экспортты ілгерілету арқылы мемлекет жетекші рөл атқаратын орталықтандырылған стратегияны ұстанады. Канада нарықтық ынталандыруды мәдени әртүрлілікті қуатты мемлекеттік қолдаумен үйлестіре отырып, адами капиталға инвестиция салуға баса назар аударады.

Оңтүстік-Шығыс Азия елдері өз кезегінде, нарықтық және мемлекеттік механизмдердің әртүрлі комбинацияларын көрсетеді. Мысалы, Индонезия креативті экономиканы дәстүрлі қолөнер мен цифрлық қолдауды біріктіре отырып, ұлттық бірегейлікті нығайту құралы ретінде қарастырады. Бұл әр елдің өз экономикалық және мәдени контекстіне сәйкес түрлі тәсілдерді қолданатынын көрсетеді.

Қазақстан орталықтандырылған тәсілді қолдана отырып, өз саясатының қалыптасу сатысында тұр, бірақ әзірге инфрақұрылымның, инвестициялардың және экспорттың нақты стратегиясының тапшылығына тап болып отыр (1-кесте).

Осылайша, креативті экономиканың табысты дамуы нарықтық тетіктер мен мемлекеттік қолдау, адами капиталға инвестициялар мен технологиялық даму арасындағы тепе-теңдікті қажет етеді. Басқа елдердің тәжірибесі Қазақстандағы креативті индустрияларды қолдаудың тиімді моделін қалыптастыру үшін бағыт-бағдар бола алады.

1-кесте. Креативті индустриялар саласындағы мемлекеттік саясатты салыстырмалы талдау

Ел	Креативті экономиканы дамыту тәсілі	Қолдаудың негізгі механизмдері	Мемлекеттің рөлі	Экспорттық стратегия	Негізгі міндеттер
Ұлыбритания	Кластерлік, нарықтық, орталықтандырылмаған	Салықтық жеңілдіктер, R&D қаржыландыру, стартаптарды қолдау, кластерлерді дамыту	Жағдай жасау, бизнесті ынталандыру	Британдық брендтерді белсенді жылжыту, Creative Industries Trade and Investment Board	Жаһандық ойыншылармен бөсекелестік, Brexit әсері
Оңтүстік Корея	Орталықтандырылған, технологиялық бағдарланған	Мемлекеттік инновациялық орталықтар (CCEI), корпорациялармен серіктестік, венчурлық қаржыландыру	Мемлекеттің жетекші рөлі, стратегиялық басқару	«Корей толқыны» (Hallyu), белсенді халықаралық экспансия	Шағын бизнестің корпорацияларға тәуелділігі, мемлекеттік бақылау
Канада	Орталықтандырылған, әлеуметтік-бағдарланған	Мемлекеттік қорлар (Canada Media Fund, Canada Music Fund), субсидиялар, қоғамдық хабар таратуды қолдау	Мәдениет пен креативті мамандықтарға мықты қолдау жасау	Creative Export Strategy, франкофондық контентті насихаттау	Сандық платформаларды реттеу, нарықпен мәдени бірегейлік арасындағы тепе-теңдік
Индонезия	Мәдени мұраға, әлеуметтік-мәдени әсерге баса назар аудару	Мемлекеттік қорлар, краудфандинг, гранттар, зияткерлік меншікті қорғау	Дәстүрлі индустриялар мен цифрлық технологияларды дамытуға жәрдемдесу	Дәстүрлі тауарлар мен цифрлық өнімдердің экспортына қолдау жасау	Деректерді стандарттау, авторлық құқықты қорғау
Қазақстан	Бастапқы кезең, орталықтандырылған	Гранттар, шығармашылық хабар, салықтық жеңілдіктер	Инфрақұрылым құруды және кәсіпкерлерді қолдауды бастау	Әлсіз халықаралық экспансия	Қаржыландырудың жетіспеушілігі, кадрлардың жетіспеушілігі, әлсіз құқықтық база

Қорытынды

Соңғы онжылдықта креативті экономика әлемнің көптеген елдерінде экономикалықөсу, әлеуметтік өзгерістер және жаһандық бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан маңызды факторға айналып отыр. Мемлекеттік саясаттың әртүрлі үлгілерін талдау негізінде байқағанымыздай, әрбір ел өзіне тән экономикалық басымдықтарға, технологиялық даму деңгейіне және мәдени бірегейлігіне байланысты өзіндік әдіс, тәсілдерді таңдайды. Ұлыбритания бизнеске қолайлы орта қалыптастыру үшін кластерлік тәсіл мен нарықтық механизмдерге бәс тіксе, Оңтүстік Корея, керісінше, орталықтандырылған басқару мен технологиялық инновацияларға бағытталған стратегияны қолданады, ал Канада адами капиталға және мәдени алуан түрлілікке инвестиция салу үшін белсенді әрекет етеді. Индонезияның үлгісі дәстүрлі мәдени мұра мен цифрлық технологиялардың үйлесімін негізге алады, ал Қазақстан осы секторды дамыту үшін инфрақұрылымдық негіздерді қалыптастыру сатысында тұр.

Стратегиялардың әртүрлілігіне қарамастан, креативті экономиканың сәтті дамуына ықпал ететін бірнеше ортақ факторларды бөліп көрсетуге болады. Олар – мемлекет тарапынан жүйелі қолдау көрсету, қолайлы заңнамалық базаның болуы, білім беру жүйесіне және кадрларды даярлауға инвестициялар, сондай-ақ халықаралық серіктестік пен экспорттық мүмкіндіктерді дамытуды айтамыз. Цифрландыру, жаһандық бәсекелестік және тұтынушылардың қалауын өзгерту сияқты заманауи сын-қатерлер бейімделген және инновациялық шешімдерді талап етеді, бұл өз кезегінде мемлекеттік саясаттың маңызды рөлін арттырады.

Қазақстан үшін басқа елдердің тәжірибесі креативті индустрияларды қолдаудың тиімді үлгісін құруда құнды бағдар болып табылады. Бұл саланы дамыту үшін инфрақұрылымға инвестициялар салу, білім беру бастамаларын күшейту, кәсіпкерлікті қолдау және зияткерлік меншікті қорғау қажет. Ұзақ мерзімді болашақта бұл Қазақстанға креативті индустриялардың ішкі нарығын ғана емес, сонымен қатар мәдени және шығармашылық мүмкіндіктерді стратегиялық артықшылық ретінде пайдалану арқылы жаһандық экономикадағы рөлін нығайтуға мүмкіндік береді.

Қазақстанға креативті экономиканы тиімді дамыту үшін бірнеше қосымша бағыттарға да назар аудару маңызды. Біріншіден, өңірлік деңгейде креативті орталықтар мен хабтар құру арқылы аймақтардағы әлеуетті іске қосу қажет. Бұл – жастар мен шығармашылық тұлғалардың өз өңірінде дамуына жол ашады. Екіншіден, креативті индустриялар мен бизнестің түйісетін тұстарында қаржылық қолжетімділікті арттыру, соның ішінде венчурлік қаржыландыру мен арнайы гранттық бағдарламаларды іске қосу – салаға жаңа серпін береді. Үшіншіден, мәдени өнімдердің ішкі және сыртқы нарықтарға шығуына жәрдемдесу үшін экспортты ілгерілету саясатын белсенді жүргізу керек. Төртіншіден, мемлекеттік сатып алулар жүйесінде креативті өнімдерге квота белгілеу – отандық шығармашылық секторды тікелей қолдаудың бір тетігі бола алады. Ақыр соңында, қоғамда шығармашылық қызметке деген оң көзқарасты қалыптастыру және мәдени

тұтынуды ынталандыру арқылы сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-теңдікті сақтауға болады.

Бұл жұмыс Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті №АР26199617 - «Қазақстандық білім беру қызметтері нарығындағы бәсекелестіктің даму жағдайында өңірлік университеттердің корпоративтік бірегейлік пен имиджін жаңғырту» атты жобасы бойынша қаржыландырылды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. 2022 жылғы креативті экономиканың перспективалары. Біріккен Ұлттар Ұйымының басылымы. [Электрондық ресурс]// https://unctad.org/system/files/officialdocument/ditctsce2022d1_overview_ru.pdf (қаралған күні: 15.01.2025)
2. Flew, T. Beyond Ad Hocery: Defining Creative Industries. In Cultural Sites, Cultural Theory, Cultural Policy, The Second International Conference on Cultural Policy Research, 2002, 30 p.
3. Luckman, S. Craft and the Creative Economy. New York, NY, Palgrave MacMillan, 2015, 187 pp.
4. Štreimikienė, D., & Kačerauskas, T. The Creative Economy and Sustainable Development: The Baltic States // Sustainable Development. 2020. Vol. 28. No. 6. pp. 1632-1641.
5. Boggs, J. Cultural Industries and the Creative Economy – Vague but Useful Concepts // Geography Compass. 2009, 3(4), 1483-1498. DOI: 10.1111/j.1749-8198.2009.00247.x
6. Hawkins, J. The Creative Economy: How People Make Money From Ideas. London, UK: Penguin, 2001.
7. Florida, R. The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York: Basic Books, 2002, 404p.
8. Wilson, N. Social Creativity: Re-Qualifying the Creative Economy// International Journal of Cultural Policy, 2010, 16(3):367-381.
9. Stankevičienė, J., Levickaitė, R., Braškutė, M., & Noreikaitė, E. Creative Ecologies: Developing and Managing New Concepts of Creative Economy// Business, Management and Education, 2011, 9(2), 277-294. DOI: 10.3846/bme.2011.19
10. Boğa, S., & Topcu, M. Creative Economy: A Literature Review on Relational Dimensions, Challenges, and Policy Implications// OIKOS, 2020, 8(2), 149-165. DOI: 10.2478/eoik-2020-0014
11. UK Government. (2023). Creative Industries Sector Vision. Retrieved from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1162721/Creative_Industries_Sector_Vision_accessible_version_.pdf (Accessed on: 15.01. 2025)
12. Creative UK. (2022). Levelling Up and the Creative Industries. Retrieved from: <https://www.wearecreative.uk/>
13. Creative PEC. (2024). International Trade and the UK Creative Industries. Retrieved from: https://pec.ac.uk/state_of_the_nation/uk-trade-in-a-global-creative-economy/ (Accessed on: 15.01. 2025)
14. Kim, T. Creative Economy of the Developmental State: A Case Study of South Korea's Creative Economy Initiatives// The Journal of Arts Management, Law, and Society, 2017, 47(5), pp.322-332, ISSN: 1063-2921. DOI: 10.1080/10632921.2017.1377660.
15. Korea Institute of Science and Technology Evaluation and Planning (KISTEP). Creative Economy and Innovation Centers in South Korea. Retrieved from: <https://www.seoulz.com/center-for-creative-economy-innovation-in-south-korea-ccei/> (Accessed on: 01.02. 2025)
16. Cha Doo-won. Yu Ji-Yeon. The Concept of Creative Economy and Analysis of Policies of Leading Countries, KISTEP Issue.
17. Government of Canada. (2017). Creative Canada Policy Framework. Retrieved from: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/services/creative-canada.html> (Accessed on: 01.02. 2025)
18. Eni Lestariningsih, Karmila Maharani and Titi Kanti Lestari. Creative Measuring creative economy in Indonesia: Issues and challenges in data collection// Asia-Pacific Sustainable Development Journal, 2019, Volume 25, Issue 2, abr. 2019, p. 99 – 117.

19. Ahmad, Prayudi & Ayu Ardhanariswari, Kartika & Probosari, Ninik. Indonesia's Creative Economy Agency's Communication Strategy in Supporting Creative City // Jurnal ASPIKOM, 2022.
20. Креативті индустрияларды дамытудың 2021–2025 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 қарашадағы № 860 қаулысы. [Электрондық ресурc]//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860> (Қаралған күні: 15.01.2025)
21. Doszhan, Raigul & Nussyupayeva, Aygerim & Baimakhambetova, Gulnara & Ashirbekova, Laura & Bilan, Yuriy. Qualitative assessment of the development of creative industries in emerging countries: The case of Kazakhstan// Problems and Perspectives in Management, 2022, Volume 20, pp. 350–361.

REFERENCES:

1. 2022 zhylyg kreativti ékonomikanyń perspektivalary. Birikken Últtar Úiymynyń basylymy. [Creative Economy Outlook 2022. United Nations Publication] // https://unctad.org/system/files/officialdocument/ditctsce2022d1_overview_ru.pdf (Accessed on: 15.01.2025).
2. Flew, T. Beyond Ad Hocery: Defining Creative Industries. In Cultural Sites, Cultural Theory, Cultural Policy, The Second International Conference on Cultural Policy Research, 2002, 30 p.
3. Luckman, S. Craft and the Creative Economy. New York, NY, Palgrave MacMillan, 2015, 187 pp.
4. Štreimikienė, D., & Kačerauskas, T. The Creative Economy and Sustainable Development: The Baltic States // Sustainable Development. 2020. Vol. 28. No. 6. pp. 1632–1641.
5. Boggs, J. Cultural Industries and the Creative Economy – Vague but Useful Concepts // Geography Compass. 2009, 3(4), 1483–1498. DOI: 10.1111/j.1749-8198.2009.00247.x
6. Hawkins, J. The Creative Economy: How People Make Money From Ideas. London. UK: Penguin, 2001.
7. Florida, R. The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York: Basic Books, 2002, 404p.
8. Wilson, N. Social Creativity: Re-Qualifying the Creative Economy// International Journal of Cultural Policy, 2010, 16(3):367–381.
9. Stankevičienė, J., Levickaitė, R., Braškutė, M., & Noreikaitė, E. Creative Ecologies: Developing and Managing New Concepts of Creative Economy// Business, Management and Education, 2011, 9(2), 277–294. DOI: 10.3846/bme.2011.19
10. Boğa, S., & Topcu, M. Creative Economy: A Literature Review on Relational Dimensions, Challenges, and Policy Implications// OIKOS, 2020, 8(2), 149–165. DOI: 10.2478/eoik-2020-0014
11. UK Government. (2023). Creative Industries Sector Vision. Retrieved from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1162721/Creative_Industries_Sector_Vision_accessible_version_.pdf (Accessed on: 15.01. 2025)
12. Creative UK. (2022). Levelling Up and the Creative Industries. Retrieved from: <https://www.wearecreative.uk/> (Accessed on: 15.01. 2025)
13. Creative PEC. (2024). International Trade and the UK Creative Industries. Retrieved from: https://pec.ac.uk/state_of_the_nation/uk-trade-in-a-global-creative-economy/ (Accessed on: 15.01. 2025)
14. Kim, T. Creative Economy of the Developmental State: A Case Study of South Korea's Creative Economy Initiatives// The Journal of Arts Management, Law, and Society, 2017, 47(5), pp.322–332, ISSN: 1063-2921. DOI: 10.1080/10632921.2017.1377660.
15. Korea Institute of Science and Technology Evaluation and Planning (KISTEP). Creative Economy and Innovation Centers in South Korea. Retrieved from: <https://www.seoulz.com/center-for-creative-economy-innovation-in-south-korea-ccci/> (Accessed on: 01.02. 2025)
16. Cha Doo-won. Yu Ji-Yeon. The Concept of Creative Economy and Analysis of Policies of Leading Countries, KISTEP Issue.
17. Government of Canada. (2017). Creative Canada Policy Framework. Retrieved from: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/services/creative-canada.html> (Accessed on: 01.02. 2025)
18. Eni Lestariningsih, Karmila Maharani and Titi Kanti Lestari. Creative Measuring creative economy in Indonesia: Issues and challenges in data collection// Asia-Pacific Sustainable Development Journal, 2019, Volume 25, Issue 2, avg. 2019, p. 99 – 117.
19. Ahmad, Prayudi & Ayu Ardhanariswari, Kartika & Probosari, Ninik. Indonesia's

Creative Economy Agency's Communication Strategy in Supporting Creative City // Jurnal ASPIKOM, 2022.

20. Kreativiti industriialardy damytýdyń 2021–2025 jyldarga arналған túzhyrymdamasy. Qazaqstan Respýblıkasy Úkimetiniń 2021 jylgy 30 qarashadagy № 860 qaylysy. [Concept for the Development of Creative Industries for 2021–2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 860 dated November 30, 2021.] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860> (Accessed on: 15.01.2025)

21. Doszhan, Raigul & Nussyupayeva, Aygerim & Baimakhambetova, Gulnara & Ashirbekova, Laura & Bilan, Yuriy. Qualitative assessment of the development of creative industries in emerging countries: The case of Kazakhstan// Problems and Perspectives in Management, 2022, Volume 20, pp. 350-361

Bashir Aliyu Yakasai

Faculty of Philosophy and Political Science

Al-Farabi Kazakh National University

Orcid ID:0000-0002-6088-3963

Bashirayakasai@gmail.com

(Almaty, Kazakhstan)

THE IMPACT OF TRIBES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF NIGERIA

Abstract. The public administration system of any country is inherently shaped by its populace – their intercommunications and historical contexts. Nigeria, as a multi-tribal society, forged through British colonial rule, presents a complex administrative framework influenced by its vast tribal diversity. This paper explores the extent to which tribal affiliations have impacted public administration in Nigeria, tracing their influence from the colonial period to contemporary public administration. Adopting a conceptual methodology, the research is grounded in secondary sources including academic articles, books, newspapers, and legal documents such as the Nigerian Constitution. Although findings show the persistence of tribal conflicts within administrative processes in Nigeria, the study emphasizes that the effective functioning of the public administration system is deeply contingent on fostering tribal unity and promoting interethnic collaboration.

Keywords: *Nigeria, Ethnicity, Tribes, Public Administration, Constitution, Governance.*

Башир Алию Якасай НИГЕРИЯНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТАЙПАЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Белгілі бір елдің мемлекеттік басқару жүйесі сол ел халқының өзіне қатысты, яғни; олардың бір-бірімен байланысы және белгілі бір елдегі қоғам ретінде шығу тегі. Британдық отаршылдық біріктірген көп тайпалы қоғам ретінде Нигерия оның тұрғындары ретінде әртүрлі тайпалардың үлкен бірлестігін ескере отырып, ерекше мемлекеттік басқару жүйесін көрсетті. Бұл жұмыс осы тайпалардың Нигерияның мемлекеттік басқаруына қандай әсер ететінін зерттейді, отаршылдық тарихына қазіргі Нигерияның мемлекеттік басқаруына қарайды. Қағаз әдіснамада тұжырымдамалық ретінде әзірленді және деректер жиынтығы алдыңғы мақалалар, журналдар, газеттер, зерттеу нысаны мен тақырыбына қатысты кітаптар, сондай-

ақ Нигерия Конституциясы сияқты қосалқы әдістер арқылы жиналды. Зерттеуде талданған деректер жиынтығы Нигерияның мемлекеттік басқару жүйесінде тайпалық қактығыстар туындайтынын дәлелдесе де, зерттеу мемлекеттік басқару жүйесі тайпалық бірлік пен этникалық бірге тұруды қолдау мен дамытуға негізделгенін көрсетеді.

Түйін сөздер: *Нигерия, этникалық, тайпалар, мемлекеттік басқару, конституция, үкімет.*

Башир Алию Якасай **ВЛИЯНИЕ ПЛЕМЕН В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО** **УПРАВЛЕНИЯ НИГЕРИИ**

Аннотация. Система государственного управления определенной страны связана с самим народом страны, то есть; как они связаны друг с другом и их происхождение как общества в конкретной стране. Нигерия как многоплеменное общество, объединенное британским колониализмом, продемонстрировала исключительную систему государственного управления, учитывая большое объединение различных племен в качестве ее жителей. В этой статье исследуется влияние этих племен на государственное управление Нигерии, рассматривая колониальную историю и современное государственное управление Нигерии. Статья была разработана как концептуальная по методологии, а наборы данных были собраны с помощью вторичных методов, таких как предыдущие статьи, журналы, газеты, книги, связанные с объектом и предметом исследования, а также с Конституцией Нигерии. Хотя наборы данных, проанализированные в исследовании, доказывают, что племенные конфликты возникают в нигерийской системе государственного управления, исследование показывает, что система государственного управления опирается на поддержку и развитие племенного единства и этнического совместного проживания.

Ключевые слова: *Нигерия, Этническая принадлежность, Племена, Государственное управление, Конституция, Правительство.*

Introduction

Nigeria encompasses a vast territory inhabited by over 250 distinct ethnic and tribal groups. This ethnic heterogeneity has positioned Nigeria as one of the most demographically diverse countries globally since its independence in 1960. The advent of British colonialism in the mid-nineteenth century marked a pivotal moment in the emergence of modern Nigeria [1]. Although, anthropological records confirm human settlement in the region as far back as 13,000 BCE [2]. Historically, both major and minor ethnic groups—ranging from the Nri Kingdom and Benin Empire in the South to the Hausa and Fulani states in the North—developed autonomous governance structures, which laid the foundation for indigenous public administration systems.

British colonization introduced a centralized administrative model by uniting the previously autonomous northern and southern protectorates in 1914. On October 1, 1960, Nigeria gained independence from the United Kingdom under a federal constitution that divided the country into three major regions governed by a relatively weak central authority. Subsequently, Nnamdi Azikiwe, a Chairman of the NCNC political party, succeeded colonial Governor-General James Wilson Robertson, while Queen Elizabeth II retained a symbolic role as Head of State [3].

During the colonial era, the British administration established an efficient administrative system, developed postal and telegraph networks, constructed roads, built ports, and created an extensive railway network. Moreover, the colonial regime imposed a cash economy through taxation policies that altered traditional socio-economic relations. Nigeria's ethnic pluralism, which emerged prominently during this period, has since played a defining role in shaping the nation's administrative and political evolution. A retrospective view of the history of the nation suggests that the establishment of a multi-tribal Nigerian state was a natural progression, and that this is the reason why the various tribes have worked in collaboration to achieve economic prosperity. Notably, local administration in Nigeria predates colonialism and was historically embedded in tribal systems as old as the nation's history. It was an integral part of governance among Nigeria's ethnic groups, particularly the Yoruba in the West, the Hausa/Fulani in the North, and the Igbo in the East, with each group operating their system in a way that aligned with their cultural values [4]. The current Nigerian Constitution—particularly the 1999 Constitution (as amended)—reflects efforts to incorporate this diversity through mechanisms such as the Federal Character Principle, which mandates equitable representation of all ethnic and regional groups in public administration [5].

The quota system is a policy instrument that aims to promote equal access to **educational and employment opportunities**. It does so by ensuring that underrepresented groups from different regions have access to opportunities in public institutions. Examples of unity programmes that contribute to this goal include unity schools and the National Youth Service Corps (NYSC). It is evident, as a preliminary point, that the numerous Nigerian tribes have coexisted in the public administration and the social and economic aspects of the country from the era preceding independence to the present day. This study investigates the relationship between Nigeria's tribal diversity and its public administration system, focusing on the dual role of ethnicity as both a source of conflict and a foundation for national cohesion. This paper aims to analyse the impact of Nigerian tribes on the public administration system in Nigeria by studying the independent and dependent variables, i.e. the public administration system of Nigeria and the Nigerian tribes. The study sets out to investigate the role played by tribal entities in the public administration systems of Nigeria both prior to and following independence. Its central objective is to address the existing knowledge gap concerning the interplay between Nigeria's system of public administration and the role of tribal entities in the Nigerian government.

Literature of the Study

Nigeria's complex ethnic composition, comprising over 250 distinct ethnic groups, exerts a profound influence on the country's public administration system. Historically, the three largest ethnic groups—the Hausa/Fulani, the Yoruba, and the Igbo have played dominant roles in shaping the contours of governance and administrative practices. This literature review explores the impact of Nigerian tribes on public administration by analyzing the influence of ethnic politics, representation, and the Federal Character Principle. The history of public administration in Nigeria is inextricably linked to the country's ethnic configuration.

Prior to colonial intervention, each of the major ethnic groups had indigenous administrative systems that were deeply embedded in their cultural values [6]. These traditional systems profoundly influenced the postcolonial administrative landscape, particularly in terms of leadership styles, community participation, and conflict resolution mechanisms.

Colonial rule disrupted indigenous systems and entrenched ethnic divisions by introducing preferential administrative arrangements. Colonial administrators often favored ethnic groups deemed more cooperative or more amenable to British authority, thereby institutionalizing inequalities in resource allocation and access to administrative roles [7]. Consequently, ethnic representation and competition became fundamental features of public administration in Nigeria. It has been posited by scholars such as Suberu [8] that ethnic competition for power and resources has resulted in a fragmented and often inefficient public administration system. This ethnic rivalry manifests in a variety of ways, including political appointments, recruitment into public service, and the allocation of resources. In an effort to address the evident ethnic imbalances within the public administration sector, the Nigerian government instigated the implementation of the Federal Character Principle, an initiative which is further enshrined within the 1999 Constitution (Section 14). The principle stipulates that appointments to public institutions should be made in a manner that reflects the ethnic and regional diversity of the country. According to scholars such as Ekeh [9], the Federal Character Principle is regarded as a mechanism for promoting ethnic inclusiveness and unity within the civil service. However, critics contend that while the Federal Character Principle does indeed promote ethnic diversity within the public administration sector, it also serves to perpetuate mediocrity and inefficiency. Ikelegbe [10] posits that the implementation of the principle has resulted in the recruitment of individuals lacking the necessary qualifications, with an emphasis on ethnicity rather than competence. The research by Mustapha [11] emphasises the necessity for equitable policies that address regional disparities in education and training. In order to ensure that public administration in Nigeria is truly representative, there is a necessity to prioritise capacity-building initiatives in underrepresented regions. This will serve to level the playing field in governance. The divisive nature of ethnicity in Nigerian public administration has also contributed to recurring ethnic conflicts and tensions. Ethnic groups frequently experience marginalisation or exclusion from

pivotal positions of authority, resulting in the emergence of grievances and, on occasion, violent confrontations [12]. Consequently, public administration must address the dual challenge of promoting national integration while ensuring that ethnic groups feel adequately represented. The divisive nature of ethnicity in Nigerian public administration has also contributed to recurring ethnic conflicts and tensions. Ethnic groups frequently experience a sense of marginalisation or exclusion from pivotal positions of authority. This dynamic often gives rise to the development of grievances, which can, in certain instances, culminate in violent confrontations. A number of scholars have posited that the promotion of national integration within the domain of public administration will necessitate a shift from an ethnic-based political framework towards a merit-based system that transcends ethnic boundaries [13]. The promotion of ethnic harmony within public institutions has the potential to serve as a mitigating factor in situations of conflict, thereby fostering a sense of national unity.

Methodology

The present study adopts a conceptual methodology in order to undertake a qualitative exploration of the impact of Nigerian tribes on the public administration system.

The objective of the research is to ascertain the manner in which ethnic diversity exerts its influence on governance practices, decision-making processes, and representation within public institutions in Nigeria. This qualitative approach will provide a nuanced understanding of how Nigerian tribes impact public administration, offering insights into the complexities of ethnicity, governance, and national integration.

The present study relies on **secondary data sources**, which include **government reports and official documents** such as policies, reports and documents on the Federal Character principle. In addition, **academic journals** and books on previous research relevant to the intersection of ethnicity and public administration in Nigeria were reviewed to understand how tribal dynamics affect administrative functions and decisions.

A comprehensive review of extant **historical records and policy papers was undertaken**, with a view to ascertaining the contextual nuances pertaining to the historical evolution of ethnic influence in governance from the pre-colonial era to the present day. The utilisation of secondary data facilitates a comprehensive understanding of the long-standing influence of Nigerian tribes on public administration, thereby contributing to a more nuanced discussion on ethnicity, governance, and national integration.

History of Nigerian Tribes

Although there are numerous minor tribes in Nigeria, the three major ethnic groups—Hausa/Fulani, Yoruba, and Igbo—dominate and play a central role in shaping the country's socio-political landscape. Each of these groups possesses a distinct historical background, cultural system, and governance structure that has significantly influenced Nigeria's public administration.

The Hausa and Fulani ethnic groups, primarily concentrated in northern Nigeria, have a longstanding tradition of centralized governance. The Hausa

states originally existed as independent kingdoms before being unified by the Fulani Jihad in the early 19th century, which led to the establishment of the Sokoto Caliphate [14]. The Caliphate introduced an Islamic administrative system characterized by a hierarchical structure headed by emirs—a model that continues to influence governance in northern Nigeria today.

In southwestern Nigeria, the Yoruba people developed a system of government based on city-states, the most prominent being Ile-Ife and Oyo. The Oyo Empire, which reached its peak in the 17th and 18th centuries, had a sophisticated administrative structure combining a strong monarchy with institutional checks on royal authority through the Oyo Mesi council [15]. The legacy of structured governance and communal decision-making of Yoruba tribe has had a lasting impact on public administration in the region.

In contrast, the Igbo people of southeastern Nigeria traditionally practiced a decentralized system of governance. Rather than centralized kingship, the Igbo organized themselves into small, autonomous communities where decisions were made collectively through councils of elders [16]. This participatory model of governance, which emphasized consensus, has shaped the Igbo approach to public administration, favoring community-driven and inclusive decision-making.

The British colonial administration, which formally began its rule over Nigeria in 1900, adopted a system of indirect rule that relied heavily on existing tribal governance structures. This policy not only reinforced ethnic identities but also laid the groundwork for ethnic rivalries within the public administration system [17]. Following independence in 1960, competition among ethnic groups for political power and access to public resources became a central feature of Nigerian governance, often leading to tensions in the public sector as various groups struggled for representation and control [18].

Pre-Independence and Post-Independence Public Administration

Prior to Nigeria's independence in 1960, the country's public administration was heavily influenced by British colonial rule. The colonial authorities established a centralized and hierarchical administrative structure designed to serve the interests of the British Empire. This system prioritized the maintenance of law and order, tax collection, and resource extraction, largely excluding Nigerians from meaningful participation in governance [19].

In the northern region, the British implemented indirect rule by governing through traditional rulers such as emirs. In the southern regions, although direct rule was more prevalent, colonial administrators still relied on local chiefs for administrative functions [20].

After independence in 1960, Nigeria largely retained the administrative structures inherited from colonial rule, though efforts were made to adapt them to the needs of a sovereign state. Initially, the system remained highly centralized, with the federal government exerting considerable control over regional affairs. However, in response to challenges posed by ethnic diversity and regionalism, the public administration system became increasingly decentralized, particularly after the adoption of the 1963 Federal Constitution [21].

A significant development in the post-independence period was the "Nigerianization" of the civil service, which aimed to replace expatriate officials with qualified Nigerian personnel. This process, however, faced numerous obstacles, including a shortage of skilled professionals and concerns about administrative efficiency. During the First Republic (1963–1966), public administration was envisioned as a tool for economic development, but these ambitions were often undermined by political instability, regional tensions, and widespread corruption [22].

Another noteworthy phase in Nigeria's post-independence public administration was the introduction of information and communication technology (ICT) in governance. The implementation of ICT aimed to address the inefficiencies caused by excessive bureaucratization and to enhance the effectiveness of public service delivery.

The Nigerian Public Service

Since its inception, Nigeria's public service has been profoundly influenced by the country's unique ethnic composition, which continues to shape its operation and effectiveness. As one of the primary mechanisms for implementing government policies, delivering public goods and services, and driving national development, the public service is critical to the functioning of the Nigerian state. However, tribal affiliations have often complicated its smooth functioning, giving rise to issues such as favoritism, nepotism, and unequal representation among various ethnic groups [23].

To address the growing concerns over ethnic imbalance in public appointments, the 1979 Nigerian Constitution introduced the **Federal Character Principle**. This principle was designed to ensure that appointments to public service positions and the allocation of resources reflect the country's ethnic diversity. The principle aimed at ensuring that appointments to public service positions and the distribution of resources reflected the diversity of the Nigerian population. Despite the fact that the Federal Character principle is intended to ensure tribal representation, there have been claims to the contrary. The pervasive role of tribalism in the Nigerian public service manifests through various forms, including nepotism, favouritism, and the marginalisation of minority ethnic groups. In many cases, tribal allegiances have been found to take precedence over national interests in the processes of recruitment and promotion. For instance, there is evidence to suggest that, in certain cases, public service positions are filled based on tribal connections rather than on demonstrable competence. This has the potential to result in the underperformance of government institutions [24].

This practice also perpetuates regional disparities, with some ethnic groups dominating key government ministries and parastatals. Consequently, despite the numerous claims regarding disparities among ethnic groups in the public administration sector, the principle of ethnic representation in the Nigerian public administration system is regarded as a fundamental aspect of the nation's unity. Successive Nigerian governments have initiated various reforms with the aim of addressing the influence of tribalism and improving the effectiveness of

the public service. The most significant of these reforms was the introduction of merit-based recruitment practices and the establishment of anti-corruption agencies such as the Independent Corrupt Practices Commission (ICPC) and the Economic and Financial Crimes Commission (EFCC) with the aim of curbing nepotism and favouritism. [25].

Nonetheless, tribal loyalties remain deeply entrenched, and these reforms have had limited success in transforming the public service into a fully professional and meritocratic institution. A significant barrier to reform is the politicization of the public service, where political leaders often exploit tribal affiliations to secure electoral support. This pattern is particularly visible during election cycles, when public appointments and resource allocations are used as tools to garner votes from key ethnic constituencies [26]. As a result, reform efforts are frequently undermined by political patronage and the vested interests of ethnic elites.

To establish a more effective and equitable public service in Nigeria, a balance must be struck between ethnic representation and meritocracy. While the Federal Character Principle is well-intentioned, it requires substantial reform to ensure that it promotes inclusivity without sacrificing competence. This can be achieved by strengthening oversight mechanisms to monitor public service appointments and ensuring that ethnic representation does not override merit-based standards [27]. Additionally, there must be a concerted effort to depoliticize the public service by insulating recruitment and promotion processes from political interference. Empowering independent bodies, such as the Civil Service Commission, to oversee these functions objectively is essential. Moreover, public service training programs should emphasize professionalism, national cohesion, and loyalty to the state above tribal or ethnic affiliations.

Unity Institutions and Ethnic Associations

Given Nigeria's extensive ethnic diversity, the existence of organizations that promote unity, national integration, and equitable representation is essential. Various institutions and ethnic associations play critical roles in shaping the political and socio-economic landscape of the country while advocating for their respective regional interests. Among these are the **Federal Character Commission, the Northern Elders Forum, Ohanaeze Ndigbo, and the Yoruba group Afenifere.**

Federal Character Commission (FCC)

The Federal Character Commission (FCC) was established to ensure the fair representation of Nigeria's diverse population in public service appointments and the allocation of socio-economic resources. The guiding principle of "Federal Character" is enshrined in **Section 14(3) of the 1999 Constitution of the Federal Republic of Nigeria**, which mandates that appointments and promotions in government institutions reflect the federal character of the country, thereby avoiding the dominance of any particular ethnic or regional group [28].

The FCC plays a vital role in mitigating ethnic and regional marginalization by advocating for balanced representation from Nigeria's six geopolitical zones.

Its goal is to foster a sense of national inclusion and unity through equitable participation in governance. However, the commission has faced criticism for sometimes promoting mediocrity. The emphasis on ethnic balancing has, in certain cases, resulted in the appointment of individuals based on quotas rather than merit [29]. Despite these shortcomings, the FCC remains a key institution in Nigeria's effort to manage its complex ethnic composition and to promote peace and stability within the federation.

Northern Elders Forum (NEF)

The **Northern Elders Forum (NEF)**, formally established in 2010, is a political and socio-cultural organization that advocates for the interests of northern Nigeria. It emerged in response to perceived marginalization of the North in Nigeria's political and economic spheres. The NEF has been vocal in promoting northern unity and addressing regional challenges such as insecurity, poverty, and equitable resource distribution [30]. As a counterbalance to other regional bodies, the NEF engages in national discourse, particularly on matters of security, including insurgency and banditry affecting the North. Through such advocacy, the NEF has remained a significant player in Nigeria's political landscape. However, critics argue that its activities are sometimes overly focused on advancing northern dominance rather than tackling the socio-economic issues confronting the region [31].

Ohanaeze Ndigbo

Ohanaeze Ndigbo is a socio-political organization that represents the interests of the Igbo people—one of Nigeria's three major ethnic groups. Founded in 1976, the organization has been a prominent advocate for Igbo rights and inclusion within the broader Nigerian federation. It is particularly known for pushing for a restructured federal system that allows for greater regional autonomy and for addressing the marginalization of the South-East region [32]. Ohanaeze Ndigbo has consistently called for the rotation of the presidency to the South-East as a means of fostering national unity. Additionally, it advocates peaceful coexistence among Nigeria's ethnic groups while demanding equitable federal appointments. Critics, however, claim that the organization occasionally heightens ethnic tensions through its assertive positions on national political matters [33].

Afenifere (Yoruba Group)

Afenifere is the leading socio-political organization representing the Yoruba people of South-West Nigeria. Established in the post-independence era, it has historically championed democratic governance, federalism, and the preservation of Yoruba cultural heritage. The group is widely recognized for its progressive stance, particularly in advocating for the devolution of powers and restructuring of Nigeria's federal system [34]. Afenifere has been instrumental in opposing military rule and remains a key advocate for democratic reforms and regional autonomy. The group has been actively involved in opposing military rule and has continued to advocate for democratic reforms. The organisation frequently engages in collaborative efforts with other regional bodies to advocate for national unity, albeit from the perspective of regional autonomy [35]. The

group's vision for a restructured Nigeria emphasises the necessity of enhancing national unity through the decentralisation of central government power.

These regional organizations, while representing their regional interests, also contribute to the broader goal of national unity. Collectively, they represent approximately 70% of Nigeria's population. However, they are not the only ethnic or regional bodies active in the country. The Federal Character Principle was introduced to ensure that minor ethnic groups are also adequately represented in governance structures. While each of these organizations acknowledges the importance of a unified Nigeria, their strong regional focus often raises concerns about their actual impact on national integration. The enduring challenge is how to strike a balance between regional advocacy and the pursuit of national cohesion. In a country grappling with deep-seated ethnic diversity, economic disparity, and security challenges, these institutions will remain central to shaping Nigeria's political trajectory.

Constitutional Laws

The intricate relationship between tribal laws and public administration in Nigeria reflects the country's deeply rooted cultural diversity. These tribal or customary laws coexist alongside the formal legal system established by the Nigerian Constitution, creating a complex legal structure that influences governance at various levels. Nigeria's colonial history plays a central role in this configuration. Under British colonial rule, the system of indirect rule allowed traditional leaders to administer justice and governance based on local customs, particularly in northern Nigeria. This framework had a dual impact: on the one hand, it formalised the tribal governance structures; on the other hand, however, it also led to the entrenchment of ethnic divisions [36].

In the post-colonial period, the Nigerian Constitution incorporated elements of customary and statutory law, thereby recognising the importance of traditional institutions in public administration [37]. While the Nigerian Constitution acknowledges the legitimacy of customary law, it also establishes a framework that allows for the non-conflict of customary law with statutory law or the fundamental rights enshrined in the Constitution. Section 12 of the Constitution stipulates that customary law is applicable in civil matters. Section 38, meanwhile, protects the freedom of religion, a right which is often intertwined with tribal customs. [47]. This dual legal framework facilitates the coexistence of traditional and modern legal systems, thereby enabling a hybrid model of governance. The influence of tribal laws on public administration in Nigeria is significant, particularly in rural areas where traditional leaders wield considerable authority.

Traditional leaders play a crucial role in public administration by serving as intermediaries between the state and local populations. In rural areas, where formal institutions are often less accessible, traditional rulers are seen as more approachable and trustworthy. For instance, in the case of many tribal communities, the authority for decision-making regarding land use, conflict resolution and resource management is traditionally held by local tribal leaders. These leaders possess the capacity to ensure the implementation of these decisions. [38].

Furthermore, the integration of tribal laws into public administration has implications for gender equity. A significant proportion of customary legislation is characterised by patriarchal structures, frequently resulting in the restriction of women's entitlements and their involvement in the decision-making process. Tribal laws have the capacity to enhance local governance. However, they can also have the effect of perpetuating inequalities. [39]. Furthermore, conflicts between tribal laws and constitutional guarantees—especially concerning human rights—frequently arise. The lack of uniformity in customary law applications can lead to inconsistencies, legal uncertainty, and even injustices [40].

To address these challenges, Nigeria must develop a more inclusive legal framework that harmonizes tribal and constitutional laws. This could include the establishment of legal mechanisms for conflict resolution between the two systems, ensuring that traditional practices are aligned with human rights protections.

Rule of Law

The rule of law is a fundamental concept in the realm of effective governance and public administration. In Nigeria, where tribal affiliations and traditional governance structures coexist with formal state mechanisms, the application and interpretation of the rule of law can differ significantly. The interaction between tribal and national laws gives rise to a multifaceted legal framework that exerts a significant influence on public administration at both the local and national levels.

Traditional Governance Structures

Traditional governance systems in Nigeria predate colonialism and are characterized by communal leadership, respect for elders, and the prioritization of collective well-being. According to Okafor [41], traditional rulers serve as influential actors in local governance, helping mediate disputes, maintain order, and enforce communal norms. These roles, however, can sometimes clash with statutory laws and national legal standards [42].

While the Nigerian Constitution enshrines the rule of law and protects human rights, customary laws—often unwritten and varying between communities—can conflict with national laws. This is particularly evident in matters like marriage, inheritance, and land disputes, where customary practices may contradict statutory provisions [43]. In such situations, public administrators are frequently required to navigate between conflicting legal expectations. For instance, a land dispute might be resolved by a traditional ruler using customary law, while the formal judiciary may demand adherence to national legal standards. This results in legal ambiguity and undermines the consistent enforcement of the law [44].

The interaction between tribal governance and public administration has profound implications for the rule of law in Nigeria. Conversely, traditional leaders have the capacity to enhance the legitimacy of government policies by aligning them with local customs and practices. In contrast, an overreliance on tribal structures has the potential to compromise the consistent implementation of legal policies, resulting in instances of discrimination and unequal access to legal services [45].

Public administrators must strive for inclusive governance that respects cultural traditions while upholding constitutional principles. As Ezeani [46] notes, effective public administration in Nigeria necessitates a synergistic approach that integrates customary and formal legal systems.

In order to comprehend the rule of law in Nigeria's public administration in its entirety, it is necessary to consider the influence of tribal systems. The coexistence of customary and statutory laws presents both challenges and opportunities for governance. In the future, it is essential to implement policies that promote legal pluralism, thereby ensuring the rule of law is upheld while respecting the cultural diversity that characterises Nigeria.

Conclusion

The exploration of the impact of tribes on Nigeria's public administration system reveals a complex and multifaceted interplay that significantly shapes governance, policy implementation, and national cohesion. This study, based exclusively on secondary data, examined the influence of tribal institutions, the rule of law, and the evolution of the public service in Nigeria. The findings underscore the critical role of unity institutions, which serve as platforms for dialogue and cooperation among Nigeria's diverse ethnic groups. These institutions promote mutual respect, facilitate conflict resolution, and contribute meaningfully to the goal of national integration. However, their effectiveness is often hindered by entrenched tribal loyalties, which can undermine national interests. Strengthening these institutions through inclusive policies and capacity building is essential for fostering more effective and cohesive governance.

Furthermore, the study highlights the complexities surrounding the rule of law in a pluralistic society where tribal customs and statutory legal systems coexist. While the Nigerian Constitution enshrines the principle of legal equality, the widespread application of customary law creates inconsistencies in legal interpretation and enforcement. This duality gives rise to critical questions concerning access to justice and equitable treatment under the law. In order to address these challenges, there is an urgent need for legal reforms that recognise and harmonise customary laws with national statutes. This would ensure that all citizens, regardless of their tribal affiliations, enjoy the protections afforded by the rule of law.

The analysis of Nigeria's public service further reveals how tribal affiliations can influence recruitment, policy implementation and service delivery. In some instances, nepotism and favoritism based on ethnic ties have led to inefficiencies, undermining public trust in government institutions. However, tribal leaders can also play constructive roles by mobilizing grassroots support for public policies and facilitating community participation. Thus, a balanced approach that promotes meritocracy while leveraging the positive aspects of tribal engagement is critical for improving service delivery and institutional performance.

This study also traced the historical evolution of public administration in Nigeria, from decentralized pre-colonial governance systems, where authority resided in local chiefs and councils, to the centralized structures introduced

during colonial rule, which often sidelined traditional institutions. Despite the transition to a modern bureaucratic system, the legacy of this duality continues to influence administrative practices. Recognizing this historical context is essential for crafting policies that integrate traditional governance mechanisms within modern public administration frameworks.

In conclusion, the influence of tribes on Nigeria's public administration system is both profound and enduring. It is essential for policymakers to acknowledge the strengths and challenges of tribal affiliations within governance frameworks. By doing so, they can formulate strategies that enhance unity, uphold the rule of law, and strengthen public institutions. The promotion of an inclusive approach that respects tribal diversity while promoting national cohesion is ultimately essential for the advancement of public administration in Nigeria. This comprehensive understanding will contribute to a more effective governance and the establishment of a just society for all Nigerians.

REFERENCES:

1. Encyclopedia Britannica. Nigeria. <https://www.britannica.com/place/Nigeria/> Retrieved 17th September 2024. ThinkAfrica, Editorial. The Nri Kingdom (900AD – Present): Rule by theocracy. December 12, 2018.
2. Udofia, O. E. (1981). "Nigerian Political Parties: Their Role in Modernizing the Political System, 1920–1966". *Journal of Black Studies*. 11 (4). Sage Publications, Inc.: 435–447. doi:10.1177/002193478101100404. S2CID 143073983.
3. Oluwatobi O. Adeyemi, 2019. "Local Government Administration in Nigeria: A Historical Perspective," *Journal of Public Administration and Governance*, Macrothink Institute, vol. 9(2), pages 161-179, December.
4. The 1999 Nigeria's Constitution. Section (14) Chapter (3).
5. Ayoade, J. A. A. (1988). Federalism in Nigeria: The problem with the solution. *Public Administration Quarterly*, 12(3), 274-288.
6. Osaghae, E. E. (1991). Ethnic minorities and federalism in Nigeria. *African Affairs*, 90(362), 237-258.
7. Suberu, R. T. (2001). *Federalism and Ethnic Conflict in Nigeria*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
8. Ekeh, P. (2005). The concept of the public realm and public office holding in Nigeria. *Africa Development*, 30(4), 1-17.
9. Ikelegbe, A. (1996). Public service reforms and the development process in Nigeria. *Nigerian Journal of Public Administration and Local Government*, 8(2), 12-30.
10. Mustapha, A. R. (2006). Ethnic structure, inequality and governance of the public sector in Nigeria. *United Nations Research Institute for Social Development*.
11. Osaghae, E. E. (2003). Explaining the changing patterns of ethnic conflict in Nigeria. *Nationalism and Ethnic Politics*, 9(3), 86-110.
12. Akinwale, A. A. (2010). Integrating the traditional and the modern conflict management strategies in Nigeria. *African Journal of Conflict Resolution*, 10(1), 65-88.
13. Last, M. (1967). *The Sokoto Caliphate*. Longmans.
14. Law, R. (1977). *The Oyo Empire, c. 1600-1836: A West African Imperialism in the Era of the Atlantic Slave Trade*. Oxford University Press.
15. Afigbo, A. E. (1972). *The Warrant Chiefs: Indirect Rule in Southeastern Nigeria, 1891-1929*. Longman.
16. Crowder, M. (1964). *The Story of Nigeria*. Faber and Faber.
17. Suberu, R. T. (2001). *Federalism and Ethnic Conflict in Nigeria*. United States Institute of Peace Press.
18. Adebayo, A. (2000). *Principles and Practice of Public Administration in Nigeria*. Ibadan: Spectrum Books.

19. Olaopa, T. (2010). *Public Administration and Civil Service Reforms in Nigeria*. Ibadan: University Press.
20. Adamolekun, L. (2005). *Public Administration in Africa: Main Issues and Selected Country Studies*. Ibadan: Spectrum Books.
21. Okoli, F. C. (2014). *Politics and Administration in Nigeria*. Enugu: John Jacob's Classic Publishers.
22. Ekekwe, E. (1986). *Class and State in Nigeria*. Longman.
23. Enemuo, F. C. (1999). *Public Administration and the Development Process in Nigeria*. Macmillan Press.
24. Fagbadebo, O. (2007). Corruption, Governance and Political Instability in Nigeria. *African Journal of Political Science and International Relations*, 1(2), 28-37.
25. Joseph, R. (1991). *Democracy and Prebendal Politics in Nigeria: The Rise and Fall of the Second Republic*. Cambridge University Press.
26. Ojo, E. O. (2009). Federalism and the Search for National Integration in Nigeria. *African Journal of Political Science and International Relations*, 3(9), 384-395.
27. Adejumo, A. (2021). *Federal Character Principle and National Integration in Nigeria*. Lagos: Sunray Publications.
28. Obi, I. (2020). "Meritocracy vs Federal Character: The Paradox of Nigerian Appointments." *Nigerian Governance Review*, 15(1), 43-58.
29. Suleiman, B., & Yakubu, A. (2022). "Northern Elders Forum and the Politics of Regional Representation." *Kaduna Journal of Political Science*, 10(3), 53-75.
30. Danladi, U. (2021). "Northern Elders Forum and National Security in Nigeria." *Northern Politics Quarterly*, 11(4), 67-89.
31. Nwabueze, O. (2019). *Ohanaeze Ndigbo and the Quest for Restructuring*. Enugu: Delta Press.
32. Okeke, J. (2020). "Ohanaeze Ndigbo: Between Regionalism and Nationalism." *South-East Political Review*, 12(3), 91-106.
33. Falola, T., & Oyeboade, B. (2018). *Yoruba Nationalism and Nigerian Politics*. Ibadan: Spectrum Books.
34. Agboola, M. (2021). "Afenifere and the Politics of Restructuring in Nigeria." *Journal of African Studies*, 29(2), 125-142.
35. Akinyemi, T. (2020). The Impact of Colonial Rule on Nigerian Customary Law. *Journal of African Law*, 64(2), 221-239.
36. Nwabueze, B. (2016). *Constitutional Law in Nigeria: An Overview*. Lagos: University of Lagos Press.
37. Ibrahim, M. (2018). Traditional Leadership and Governance in Nigeria: A Review of Current Practices. *African Journal of Political Science*, 12(1), 45-60.
38. Obi, C. (2019). Gender and Customary Law in Nigeria: Implications for Women's Rights. *Feminist Africa*, 13, 1-20.
39. Adeyemo, W. (2021). Customary Law and Human Rights: Conflicts and Resolutions in Nigeria. *Human Rights Review*, 22(4), 567-586.
40. Okafor, L. (2019). The Role of Traditional Rulers in Nigeria's Governance Framework. *Journal of African Politics*.
41. Olowu, D. (2020). The Interaction of Traditional and Modern Governance in Nigeria. *Public Administration Review*.
42. Ejiogu, E. (2021). Customary Law and Public Administration in Nigeria: Conflicts and Resolutions. *African Journal of Law and Society*.
43. Suleiman, Y. (2022). Legal Pluralism and Public Administration: The Case of Land Disputes in Nigeria. *Nigerian Law Review*.
44. Akindele, S., & Olaopa, O. (2020). Governance and the Rule of Law in Nigeria: A Critical Analysis. *Nigerian Journal of Public Administration*.
45. Ezeani, E. (2020). Traditional Governance and Public Administration: A Pathway to Effective Governance in Nigeria. *Journal of African Studies*.
46. Federal Republic of Nigeria. (1999). *Constitution of the Federal Republic of Nigeria*. Government Press.

Жапсарбай Қуанышев ^{*1}, Нұрбек Пұсырманов ², Еркебұлан Амангосов ³

¹ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институты»
бас ғылыми қызметкері, саяси ғылымдарының докторы,

Orcid ID: 0000-0003-4275-0312

* e-mail: kenzhetay54@gmail.com

²ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институтының» директоры, PhD

Orcid ID: 0000-0001-9905-0320

³ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институты»

бөлім басшысы, әлеуметтану магистрі

Orcid ID: 0000-0002-9692-8684

(Астана, Қазақстан)

САЯСИ РЕФОРМАЛАРДЫҢ КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАРТИЯЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ДАМУЫ (2000 жылдардың бірінші жартысы)

Андатпа. Мақалада саяси партиялардың және жалпы партиялық саяси жүйенің қалыптасу және даму үдерісі, оның эволюциясы мен перспективасын қарастырады. Зерттеу мақаласын дайындауда сенімді архивтік деректер мен партияның бағдарламалық құжаттары пайдаланылды және ол тақырыпты ашуда таптырмас негізді құрады.

Қарастырылып отырған кезеңге сәйкес Қазақстандағы конституциялық реформалардың, сайлаудың заңнамалық базасын және олардың саяси шешімдерді әзірлеудегі саяси партиялардың қызметін нығайтудағы маңызы, сондай-ақ парламенттік және президенттік сайлаудағы саяси партиялардың стратегиясы мен тактикасы, сайлау жүйесі мен саяси институттардың тиімділігіне назар аударылды. Осы тұрғыда жалпы қоғамды, оның ішінде партиялық жүйені демократияландыру жөніндегі комиссиялардың қызметі сараланады. Бұл процесс Қазақстан Республикасындағы саяси партиялардың дамуымен және азаматтық қоғамның қалыптасуымен тығыз байланыста зерттеледі. Осыған қоса партиялардың бағдарламаларына ішінара талдау қазақстандық партиялық жүйенің бағытын дизайндауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: демократия, конституциялық реформа, партиялық жүйенің эволюциясы, саяси партия, көппартиялық жүйе, азаматтық қоғам, саяси институт.

**Жапсарбай Қуанышев, Нұрбек Пұсырманов, Еркебұлан Амангосов
РАЗВИТИЕ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА В
КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕФОРМ (вторая половина
2000-х гг.)**

Аннотация. В статье будет объективно изучены процесс и эволюция становления и развития партий, а также партийно-политической системы в целом. Рассмотрены значение конституционных реформ в укреплении законодательной базы выборов и деятельности политических партий в выработке ими политических решений, а также стратегия и тактика политических партий на парламентских и президентских выборах, эффективность избирательной системы и политических институтов. В этом контексте будет проанализирована деятельность комиссий по демократизации общества в целом, партийной системы, в частности. Этот процесс будет изучаться в тесной увязке с развитием политических партий и формирования гражданского общества в Республике Казахстан.

Ключевые слова: комиссия по демократизации общества, конституционные и политические реформы, партийно-политическая система, политических партии, становления многопартийности.

Zhapsarbai Kuanyshev, Nurbek Pusyrmanov, Erkebulan Amangosov
DEVELOPMENT OF THE PARTY SYSTEM OF KAZAKHSTAN IN
THE CONTEXT OF POLITICAL REFORMS (second half of 2000s)

Annotation. The article will objectively study the process and evolution of the formation and development of parties, as well as the party-political system as a whole. The significance of constitutional reforms in strengthening the legislative framework for elections and the activities of political parties in their political decision-making, as well as the strategy and tactics of political parties in parliamentary and presidential elections, the effectiveness of the electoral system and political institutions will be considered. In this context, the activities of commissions to democratize society in general, the party system in particular, will be analyzed. This process will be studied in close connection with the development of political parties and the formation of civil society in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: commission on democratization of society, constitutional and political reforms, party-political system, political parties, formation of multiparty system.

Кіріспе

Қазақстандағы партиялық жүйенің дамуы посткеңестік кеңістіктегі ортақ ахуал жағдайында қалыптасып, саяси реформалар мен нақты институционалдық тәжірибе арасындағы қайшылықтардың туындауымен сипатталды. Зерттелетін кезеңде бұл қайшылық партиялық жүйенің жетілдірілуімен қатар, десек те, оның бейформалды шектеулерге тәуелділігінің тереңдеуімен ұштасты. Осы кезеңде партиялар саны көбейіп, көппартиялық жүйе қалыптасты.

Қазіргі Қазақстандағы конституциялық реформа саяси институттар, оның ішінде партияның жандануына және процестерді демократияландыруға

әкелді. Оның нәтижесінде Қазақстанда жаңа екі партия пайда болып, Парламент Мәжілісінде көппартиялық жүйе дами түсті. Бұл өз кезегінде алуан пікірлер мен мүдделерге, қоғамның периферияда қалған күштерді байқауға және үнін естуге мүмкіндік беруде. Осы орайда тарихи және саяси тәжірибедегі отандық үлгіні саралау аса маңызды болып отыр. Мәселен тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында бірқатар зерттеушілер центристік саяси партиялардың ықпалы және радикализмнің төмендеуі басымдыққа ие болған партиялық құрылысын біржақты үдеріс деп қарастырды [1].

Е.Ертісбаев бұл институтты партияларды басқарудағы рөлі шектелген және өз орнын таба алмай қиялдан туған жүйе ретінде анықтайды. Сонымен бірге ол құрылымдық және жүйелі оппозицияның жоқтығын айта келе, партиялық-саяси құрылыста президент ұстанған бағытты қолдаған партиялардың табысқа жетіп жатқандығына көңіл аударады [2]. Зерттеуші М. Әшімбаев Қазақстандағы саяси партиялардың әлсіздігіне көңіл аударып, оларда халықтың нақты топтарына бағытталған және түсінікті бағдарламалардың болмағандығын атап көрсетеді. Оның пікірінше, партиялық жүйе маңызды ішкі саяси фактор ретінде тұрақсыз және бытыраңқы күй кешті [3].

Ю. Булуктаев өз еңбектерінде ХХІ ғасырдың басындағы Қазақстан Республикасындағы партиялық жүйенің қалыптасу мәселелеріне талдау жасайды. Онда Қазақстандағы кезең-кезеңімен жүргізіліп жатқан саяси реформалардың барысында қазақстандық саяси партиялардың саяси жүйенің элементтеріне айналып, оның барлық ішкі жүйелері мен деңгейлерінің ықпалын өз бастарынан өткеріп отырғандарын көрсетеді [4].

«Қазақстанның саяси жүйесінің эволюциясы» ұжымдық монографиясында республиканың саяси институттарының трансформациясы қарастырылып, авторлар отандық партиялардың шешім қабылдау процесіне ықпалының тым төмен дәрежесіне назар аударады. Мұның себебін олар нақты саяси биліктің партиялар мен Парламентке тәуелділігі шамалы мемлекеттік-бюрократиялық элитаның қолында болуынан іздей келе, Қазақстанның тәуелсіздік алғанға дейін тоталитарлық мемлекеттің бір бөлігі ретінде дамығандығын тілге тиек етеді [5].

Зерттеуші Е. Сейлеханов республиканың қазіргі партиялық-саяси жүйесінің тәжірибесін зерделеу барысында оның заңнамалық негізінің барлығын, көппартиялық жүйе, партиялардың салыстырмалы түрде мүшелері жағынан санының көптігін, әртүрлі идеологиялық көзқарастарының салыстырмалы репрезентативтілігі мен айқын басымдылық сияқты сипаты мен белгілеріндегі ерекшеліктеріне тоқталады. Ол сонымен бірге партиялық жүйеде билікке бүйрегі бұратын саяси күштермен қатар ресми тіркелген оппозициялық партиялардың болуына назар аударады. Бұл ретте ол партияаралық бәсекенің төмендігін, партиялардың халықпен байланысының әлсіздігін да алға тартады [6]. Ал, А.Морозов қазіргі кезеңде партиялардың мемлекеттік билікті жүзеге асыруға нақты қатысу тетіктері әлі толық қалыптаса қоймағандығын атап өтеді. Сонымен қатар, ол қазақстандық қоғамда партиялар өздерінің халықтың билігін іске асырудағы

механизм ретіндегі рөлін әлі де болса сезіне алмай отырғандығы туралы өз ойын ортаға салады [7].

Көптеген белгілі қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде саяси қайта құрулардың әдіснамалық мәселелері де қарастырылған. Қазақстанда тіркелген партиялардың қызметінің заңнамалық негіздеріне қатысты бай материалды қамтитын ғылыми-зерттеу базасын қалыптастыру бойынша жұмыстар да жүргізілуде. Онда партиялардың саяси бағыты, сондай-ақ олардың мақсаттары мен міндеттері туралы құнды ақпарат пен нақты деректер жинақталған [8]. Саяси партиялардың өкілді органдардағы рөлі, оларды республикалық бюджеттен қаржыландыру, партиялық фракцияларды құқықтық негіздерін жасау туралы мәселелер А.Чеботаревтың монографиясында талданған. Автордың айтуынша, оппозициялық күштер 2007 жылғы саяси модернизация мен конституциялық реформа аяқталды деген мәлімдемемен келіспегендіктен баламалы даму бағдарламаларын алға тартумен болған. Биліктің бәсекелестерінің пікірінше, бұл реформалар, керісінше, елдегі онсыз да қиын саяси жағдайды ушықтырып жіберген. Сол кездері елде әрекет ететін алты партияның ішінде автор ЖСДП-сын белгілі бір идеологиясы бар жалғыз доктриналық саяси күш ретінде атап өтеді [9].

Ағылшын тілді әдебиетте саяси реформаларды демократияландыру мен саяси жүйені жаңғырту ретінде қарастырмай, бұл өзгерістер көбіне билік режимінің легитимдігін нығайтуды көздеген деп бағалайды. Рико Айзакс (Rico Isaacs) партиялық жүйенің дамуын неопатримониалдық байланыстармен түсіндіре отырып, Қазақстандағы саяси партиялар қоғамдық өкілдіктен гөрі саяси билік пен патронаж желілерінің қызметін қамтамасыз ететін құрылымдарға айналғанын атап өтеді [10] [11]. Дәл солай, Макс Бадер (Max Bader) Қазақстандағы партиялық-авторитарлық модель партиялардың формальды түрде өмір сүруін қамтамасыз еткенімен, олардың саяси дербестігін шектеумен ерекшеленетінін көрсетеді [12]. Өз кезегінде хорватиялық зерттеуші Давор Бобан (Davor Boban) өз еңбектерінде президенттік гегемондық партия моделінің институционалдық емес сипат алғанын талдай отырып, партиялардың саяси жүйедегі автономды субъект емес, билік иерархиясының бір бөлігіне айналғанын айқындайды [13]. Дегенмен, Қазақстандағы партиялық жүйенің институционалдық шектеулері мен саяси плюрализмнің формалдылығы – посткеңестік кеңістіктегі бірқатар авторитарлық режимдерге тән сипат. Г.Голосов мұндай жүйелерде партиялар биліктің дербес институты емес, оның қызметін легитимдеу және реттеу құралдарының бірі ретінде жұмыс істейді деген ойға келеді [14]. Осы мәнінде Қазақстанда 2000 жылдардың екінші жартысында жүргізілген реформалар – пропорционалды сайлау жүйесінің енгізілуі, партияларды тіркеу шарттарының өзгертілуі – шын мәнінде партиялық жүйенің бәсекелестік сипатын арттырудан гөрі, «Нұр Отан» партиясының гегемониясын заңдастыруға ықпал етті деп бағаланады.

Қазақстандық зерттеуші М.Насимов [15] 1999 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңді қамтитын Қазақстан партияларының сайлауалды бағдарламалары мен саяси ұрандарының мазмұнын талдауға арнады. Бұған қоса Н. Ай-

ымбетов бастаған зерттеушілер тобының [16] зерттеуінде Қазақстандағы саяси партиялардың айқын идеологиялық бірегейлікке ие еместігін пайымдап, партиялардың нақты идеологиялық ұсыныстар мен бағдарламалық айырмашылықтардан гөрі «тұрақтылық», «бірлік», «гүлдену» сынды символикалық және популистік ұрандарды жиі пайдаланатындығына тоқталды. Сондай-ақ социологиялық зерттеулердің қазақстандықтардың саяси санасы партиялардың бағдарламалары емес, көбіне ресми мемлекеттік ұстанымдардың ықпалымен қалыптасатынын көрсетті.

Қазақстандағы партиялық жүйенің қалыптасуы тәуелсіздікпен тұспа-тұс келіп, ол әсіресе 1995 жылғы Конституция қабылданғаннан кейінгі жылдары елдегі саяси үдерістердің белсенділігінің артуымен тікелей байланысты болды. Бұл Еліміздің Кеңестер Одағының ыдырауынан туындаған тоқырау мен әлеуметтік-экономикалық және саяси дағдарыстан 1997 жылы енді-енді бас көтере бастаған кезі еді. Алайда, Оңтүстік-Шығыс Азия, Латын Америкасы мен Ресейді қамтыған әлемдік қаржы дағдарысы Қазақстанның тәуелсіздігіне төнген тағы бір сын болды. Осы дағдарыс елдің экономикалық дамуындағы кейбір табыстардың тұрақты үрдіске айналуына жол бермеді. Сондықтан «Қазақстан – 2030» Стратегиясын қабылдау арқылы республика ұзақ мерзімдік даму жолына түсті. Бұл құжат нарықтық қайта құруларды, экономикалы либералдандыру, әлеуметтік және саяси реформаларды қолдайтындардың қатарын көбейтіп, қоғамды біріктіріп, оны тұрақтандыруды мақсат тұтты.

Аталмыш міндеттерді іске асыру үшін қазақстандық қоғамның демократиялық институттарын дамыту керек болды. Сондықтан 1995-1998 жылдары елдің саяси жүйесіндегі партиялардың рөлін нығайтуға бағытталған «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңы, сол сияқты «Қоғамдық бірлестіктер туралы» және «Саяси партиялар туралы туралы» заңдар мен аралас, мажоритарлы-пропорционалды сайлау жүйесін орнатқан Конституцияға 1998 жылғы енгізілген түзетулер қолданысқа енді. Осы шаралардың арқасында 2000-шы жылдардың басында Қазақстандағы партиялардың қатары өсті. 2001 жылы Социал-демократиялық «Ауыл» партиясы, Қазақстанның патриоттар партиясы және «Қазақстанның демократиялық таңдауы» қоғамдық бірлестігі құрылды. 2002 жылы «Қазақстанның демократиялық таңдауы» қоғамдық бірлестігінің құрамынан Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы бөлініп шықты. Республикадағы партия құрылысын ретке келтіру мақсатында «Саяси партиялар туралы» жаңа заң қабылданып, ол партияларды құру мен оларды мемлекеттік тіркеу мәселесі нақтыланды. Аталған заңның талаптарына сәйкес партиялар қайта тіркеуден өтіп, 19 партияның 12-і әртүрлі себептермен ол науқаннан өтпей қалды. Соның ішінде бес партия – Қазақстанның социалистік партиясы (ҚСП), Қазақстанның халық конгресі (ҚХК), Қазақстанның республикалық халық партиясы (ҚРХП), Қазақстанның «Азамат» демократиялық партиясы (ҚДП «Азамат») және «Қазақ елі» ұлттық бірлестігі партиясы (ҰБП «Қазақ елі») қайта тіркеу рәсімінен өтуден бас тартқандары үшін соттың шешімімен

жойылса, Қазақстанның жаңғыру партиясы (ХЖП), Қазақстанның «Алаш» ұлттық партиясы (ҚҰП «Алаш»), «Соотечественник» партиясы болып құрылған Қазақстанның орыс партиясы (ҚОП), «Ел Дана» республикалық демократиялық партиясына айналған Қазақстан әйелдерінің демократиялық партиясы «Партиялар туралы» Заңының ұлттық, этникалық және діни белгілеріне қарай партиялар құруға тыйым салатын талаптарына сәйкес олар мемлекеттік тіркеуден өте алмады [17]. Оның алдында Қазақстанның «Әділет» партиясы, Қазақстанның халықтық-кооперативтік және Республикалық Еңбек саяси партиялары «Отанның» құрамына енген болатын. Дегенмен, Қазақстанның партиялық жүйесін қайта құрудың нәтижесінде едегі саяси партиялардың әлеуеті өсіп, олардың арасында топтасу үдерісі күшейіп, ол көппартиялықтың дамуына мүмкіндік тудырды. Бұл партиялардың елдің саяси жүйесінің өзегіне айнала бастағандығының беллгісі болатын [18].

Өткен ғасырдың аяқ кезінде көтеріле бастаған Қазақстанды нығайту, оны саяси және экономикалық тұрғыда либерализациялау мәселесі жаңа ғасырдың басында, әсіресе, 2000 жылдардың екінші жартысында қайтадан күн тәртібіне шығарылды. Елді демократияландыру үдерісі бедерлене түсіп, саяси жүйені либерализациялаудың бағдарламасы жарияланды. Оның негізіне сайлау жүйесін реформалау, президенттікке және депутаттыққа кандидаттардың сайлау взносын азайту, Парламенттің статусы мен рөлін көтеру, азаматтық қоғам қалыптастыру алынды. Мұның түпкі мақсаты - Қазақстанда демократияны өркендету болатын. Сонымен бірге демократияны тек қана жалынды ұрандардың жиынтығына айналдырып жіберуден сақтау керектігі де ескерілді [19]. Шын мәнінде жиырма бірінші ғасыр демократияландыру үдерісінің ортақ мазмұнға ие болып, бүкіл әлемде демократия мен оның ортақ қағидалары қоғам дамуының үрдісіне айналу үдерісімен басталды. Әуелі БҰҰ-ы деңгейінде «демократияны көтермелеу мен құқық тәртібін нығайтудың» өзектілігіне назар аударылды [20]. Сондықтан Қазақстан да бұл тақырыптың маңыздылығын және демократияландыру үдерісінің жалпы сипатының ортақтығын мойындады. Дегенмен, оның қарқынына келгенде Қазақстанның қателікке ұрынбай, аяғын нық басып, демократиялық жүйені елдің тарихымен, оның мәдениетімен байланыстыра отырып дамытуға мән берілгендігін де айта кеткен жөн. Себебі Қазақстанның осы кезеңде экономика, әлеуметтік және саяси салалардағы қиындықтармен бір мезгілде күн сайын ұшырасып отырғандығы да жасырын емес еді [21]. Ал, экономика дамып, демократиялық үдерісті іске асыруға мүмкіндік туған кезде Қазақстанда оппозициялық партиялық-саяси күштердің саны қысқарып, Президенттің бағытын қолдайтын партиялардың қатарының өскенін де атап өткен абзал [22].

Осындай үдерістермен бірге 2002 жылдың соңына қарай азаматтық қоғамды одан әрі демократияландыру және дамыту жөніндегі ұсыныстар әзірлеу үшін тұрақты Кеңес құрылады. Мұндағы мақсат партияларды кең көлемдегі қоғамдық диалог орнату арқылы азаматтық қоғамды дамыту болды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі 2003 жылдың басында үкіметтік емес ұйымдарды қолдау Тұжырымдамасының негізінде аталмыш ұйымдарды қолдаудың 2003-2005 жылдарға арналған Бағдарламасын да қабылдады. Ендеше, 2000-ші жылдардың бірінші жартысында ашық қоғам құру бойынша тиісті қадамдар жасалып, Қазақстанда демократия мен азаматтық қоғамның Омбудсмен, Ұлттық Кеңес, БАҚ бойынша Қоғамдық кеңес сияқты басты институттары қалыптасты. Партиялар туралы жаңа заңның қабылдануымен елдегі партиялық жүйе нығайды, ҮЕҰ белсенділік көрсете бастады. Ең бастысы, қоғамда демократиялық үлгідегі саяси мәдениет те қалыптасу үстінде болды. Үкімет жанынан тұрақты жұмыс істейтін демократияландыру мен азаматтық қоғамды ары қарай дамыту бойынша ұсыныстар жасайтын Кеңес дүниеге келді. Саяси реформалар бағдарламасының басты бағыттары айқындалып, үкіметтік емес ұйымдармен қарым-қатынасқа басқаша көзқарас туындап, Азаматтық Форумдар өткізіле бастады [16 23].

Зерттеу әдістері

Жұмыстың әдіснамалық негізін партиялар мен партиялық жүйелер теориясы саласындағы заманауи жетістіктер құрайды. Тақырып қоғамдық дамудың сәйкессіздік, көп өлшемділік және баламалылық қағидалары негізінде зерттелді.

Қазақстандағы партиялар мен партиялық жүйелердің дамуындағы ортақ белгілерді де, айырмашылықтарды да анықтау үшін салыстырмалы талдау қолданылады. Сонымен қатар, бұл зерттеу жүйелілік және тарихи тәсілдер жиынтығын қамтиды. Жұмыс барысында әртүрлі сипаттағы және мазмұндағы құжаттамалық дереккөздер пайдаланылады: уәкілетті органдардың ресми құжаттары мен нормативтік құқықтық актілері, мұрағаттар мен саяси партиялардың ағымдағы мерзімді басылымдарының материалдары, статистикалық жинақтар мен анықтамалықтардың деректері, талдамалық шолулар, талдамалық құрылымдардың әзірлемелері мен мемлекет басшыларының сөйлеген сөздері.

Бұл мақалада Қазақстандағы партиялық жүйенің трансформациясын теориялық және эмпирикалық тәсілдермен кешенді түрде талдау көзделді. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-салыстырмалы, институционалдық және дискурстық контент-талдау әдістері құрайды.

Эмпирикалық база ретінде 2023 жылы Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің сайлауына қатысқан жеті саяси партияның ресми сайлауалды бағдарламалары алынды. Бұл құжаттарға М. Яницкийдің модификацияланған әдістемесіне сүйене отырып контент-талдау жүргізілді. Яницкийдің әдісі негізінен құндылықтар жүйесін сапалық және сандық тұрғыдан бағалауға арналған. Зерттеу барысында партия мәтіндеріндегі негізгі ұғымдардың жиілігі мен контексті анықталды. Контент-талдауда алдын ала саяси дискурста жиі аталған алты негізгі құндылық категориясы анықталды: еркіндік, патриотизм, теңдік, экономикалық әл-ауқат, отбасылық (дәстүрлі) құндылықтар және әділеттілік. Бұл құндылық

жиынтығы Р. Инглхарт, М.С. Яницкий еңбектеріндегі саяси мәдениет пен құндылықтар теориясына және Ф. Фанталова әдістемесінің модификациясына негізделіп отырып таңдалды.

Әрбір құндылық категориясы бойынша жиілік көрсеткіштері кестелік әдіспен салыстырылып, мазмұндық талдау арқылы партиялардың идеологиялық бағдарлары айқындалды.

Әр партия бағдарламасының мәтіндері ресми дереккөздерден (партиялардың ресми сайттары, баспасөздегі жарияланымдар) алынған. Мәтіндерді сандық талдауға арналған арнайы бағдарлама көмегімен жоғарыда аталған әр құндылыққа қатысты сөздер мен сөз тіркестері іздестіріліп, олардың жалпы мәтіндегі қайталану жиілігі есептелді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

2000 жылдардың бірінші жартысындағы қоғамдық-саяси саладағы тенденциялардың бірі елді демократияландыру және саяси даму жолдарын талқылау мақсатындағы бірқатар алаңдардың құрылуы болды. Оған саяси және қоғамдық күштердің барлық спектрінің өкілдері қатысты. Тұрақты Кеңес өз рөлін атқарғанымен оған жаңа серпін беру қажеттілігі туындады. Сондықтан оның орнына 2004 жылы президенттің жанындағы демократия және азаматтық қоғам жөніндегі ұлттық Комиссия құрылды. Ол елдің саяси жүйесін жетілдіру шараларын әзірлеуді өз мойнына алды. Екі жылғы жұмыстың нәтижесінде бұл диалог алаңы қазақстандық қоғамдағы өткен талқылаулардың нәтижелерін қорытындылау міндетін орындап шықты. Комиссия Қазақстандағы саяси жүйенің тиімділігі мен мемлекеттік құрылыстың әлеуетін арттыруға бағытталған саяси реформаларды жалғастаруға жағдай жасады. Мұндай оң тәжірибе жылы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Демократияландыру жөніндегі Мемлекеттік комиссиясының құрылуына әкелді. Ол мемлекеттің тұрақты дамуына деген ұжымдық жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етті. Оның жұмысының нәтижесі 2007 жылғы кең көлемді Конституциялық реформаға ұласты. Ол саяси жүйені демократияландыруға қатысты өзекті мәселелерді талқылаудағы тиімді үнқатысу алаңшасына айналып, демократиялық реформалардың Жалпыұлттық бағдарламасын іске асыру барысындағы қоғамды одан әрі демократияландыру мәселесі бойынша жалпыхалықтық дискуссияның басталуына жол ашты. Демократиялық реформалардың бағыты туралы қоғамдық дискуссияға мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқаруды орталықсыздандыру; сайлау туралы заңнаманы жетілдіру; Парламенттің жауапкершілігін кеңейту; саяси партиялардың елдің саяси өміріне белсенді араласуы; қоғамдық өмірдегі ҰЕҰ-дың рөлін күшейту; азаматтардық құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру сияқты маңызды сұрақтар шығарылды.

Комиссияның отырыстарында тыйым салынған тақырыптың болмағандығынан атап өткен жөн. Онда демократиялық реформаны ары қарай жүргізуге қатысты барлық партиялардың ұсыныстары бір арнаға тоғыстырылып, жинақталды. Ол саяси жүйені жетілдіруге

бағытталған ұсыныстар әзірлеп, нақты құжаттар дайындай алды. Бұл ұсыныстар бір шешімге келіп, оны Парламенттің кезекті сессиясының ашылуында жариялауға мүмкіндік туды. Комиссия мүшелері еліміздің барлық облыстарында болып, тұрғындармен реформаға қатысты басты көзқарастарды талқылаулары қарапайым қазақстандықтардың қолдауына ие болып, осындай маңызды саяси қайта құруларға баруға жол ашып, қоғамда оның нәтижелі өтетіндігіне деген үміт ұялатты [24]. Өйткені ол қоғамдық пікірсайысты кеңейтіп, демократиялық реформалардың Жалпыұлттық бағдарламасын нақты мазмұнмен толықтыру қажеттілігін тудырды. Қазақстандағы саяси модернизациялау бағытында жүргізілген бүкілхалықтық пікірталастың нәтижесіне негізделе отырып үлкен заңнамалық, ұйымдастырушылық, сараптамалық және түсіндірмелік жұмыс жүргізіп, бірқатар сынақтар да өткізілді [24].

Реформаның басты мақсаты Қазақстанды модернизациялау идеясы төңірегінде қоғамды мейлінше топтастыру және оны іске асырудың нақты тетіктерін табу болды. Ендеше оның басты бағыттары бойынша қоғамдық келісімге қол жеткізуі түрлі қоғамдық-саяси күштер тарапынан да ой мен пікір бірлігін қалыптастырып отырды. Сондықтан комиссия мүшелеріне Ұлттық комиссияға сабақтастықты сақтай отырып, өз ұсыныстар топтамасын жаңадан құрылатын Мемлекеттік комиссияға өткізу ұсынылды. Ол Жалпыұлттық бағдарламаны жетілдіру және дамыту бағытында жұмысты жалғастырып, оны жаңа, одан да жоғары және нақты деңгейге көтеруді көздеді. Оның алғашқы отырысында саяси жүйені жаңғыртудың басым бағыттары талқыланып, Үкімет пен Мемлекеттік комиссияның жұмыс топтары тарапынан қыруар жұмыс жүргізілді. Осыдан кейін пікірталас уақыты аяқталып, нақты істерге көшетін кездің келгендігі анықталып, ендігі жерде саяси реформаларды жүзеге асыруға кірісіп, тиісті құжаттарды қабылдаудың уақытының келгендігі белгілі бола бастады [25].

Сондықтан 2006 жылы Комиссияның атына Конституцияға өзгеріс енгізу үшін келіп түскен ұсыныстар талқыланып, егер реформаның қисыны оларды Ата Заңға енгізуді қажет етсе, онда тиісті шешім қабылдаудың керектігі туралы сөз болды. Бұл жұмысты жүйелі, теңдестірілген түрде, ешбір жасандылыққа салынбай, асықпай, кезең-кезеңмен, қоғамдық тұрақтылыққа кері ықпал етпейтіндей етіп іске асыру көзделді. Сонымен бірге партиялардың және үшінші сектордың Батыс елдері «демеушілігіне» тәуелді болмауына да назар аударылды [26]. Себебі демократиялық реформалар экономиканы одан әрі жаңғыртуды және саяси жүйені неғұрлым орнықтырақ етіп жетілдіріп, оның тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай қалыптастырып, экономиканы, қоғам мен мемлекетті дамытудың мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталды. Сондықтан болып жатқан өзгерістер мен даму үдерістерін ескере отырып, Қазақстанның саяси жүйесін жетілдіру, саяси жаңғырту үдерісінің кезеңділігін және реттілігін қамтамасыз етуде Конституцияға тиісті түзетулер енгізу жолымен жетілдірудің маңызы зор еді.

2006 жылғы жұмыстардың нәтижесінде еліміздің саяси жүйесін демократияландыру жөніндегі нақты әрекеттер жоспары дүниеге келді.

Саяси партиялар, үкіметтік емес ұйымдар және кәсіпкерлер Федерациясы ұсыныстарының басым көпшілігі Комиссияның қорытынды құжатына кірді. Демек, осыған дейін жұмыс істеген демократизациялау мәселелері бойынша Тұрақты жұмыс істейтін Кеңес, демократияландыру мен азаматтық қоғамды дамыту жөніндегі Ұлттық комиссия мен Демократиялық реформалар бағдарламасын әзірлеу мен нақтылау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның қызметі шеңберінде қоғамдық қатынастарды одан әрі демократияландыру тұрғысында мұқият әзірленген нақты ұсыныстар енгізілді. Сондықтан 2007 жылдың 19 ақпанында Демократиялық реформалардың бағдарламасын әзірлеу және нақтылау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның отырысында оның төрағасы Н.Ә. Назарбаев демократияны одан әрі дамыту, саяси жүйені жетілдіру мәселесін сол жылдың алдында тұрған үлкен міндеттердің қатарына жатқызды. Сол сияқты Елді саяси модернизациялау үдерісі азаматтық қоғам институтын дамуымен қатар жүрді. «Азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған концепциясы мен оны жүзеге асырудың бағдарламасы» қабылданып, ол үшінші сектор қызметінің құқықтық негізін нақты айқындап, оның дамуына жағдай жасау керек деген пікір айтылды. Мемлекет азаматтық қоғам институттарын жасанды түрде «өсірмей», соған тек жағдай жасау керек болды. Ал 2007 жылы «Әлеуметтік жұмыс туралы», «Жебеушілік пен демеушілік туралы», сондай-ақ «Қазақстан Республикасының салықтар және басқа міндетті төлемдер туралы» кодексіне қайырымдылық көмек көрсетуде салықтық жеңілдіктер беру және коммерциялық емес секторға салық салуды өзгерту мақсатында өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заңдарды қабылдау және «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» заңды одан әрі жетілдіру қарастырылды. 2008 жылға діни бірлестіктер туралы заңнамаларды жетілдіру жөніндегі ұсыныстар даярлау жоспарланды. Мемкомиссия журналистер құқықтарын, БАҚ-тың редакциялық саясатының тәуелсіздігіне кепілдікті күшейту мақсатында ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңына түзетулер енгізу, сондай-ақ мемлекеттік электрондық БАҚ жанынан олардың әділдігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз етіп отыратын Қоғамдық кеңестер құру қажет деген қорытынды жасалды [27].

Демократиялық реформалар жөніндегі Мемлекеттік комиссия көппартиялы жүйені дамытуды, Қазақстанның саяси жүйесінде саяси партиялар рөлін көтеру үшін оларды тіркеу процедурасын оңайлату, оның ішінде партияны тіркеу үшін қажет қолдар санын 50 мыңнан 25 мыңға дейін қысқартуды ұсынды. Ол саяси партиялар үшін квотаны заң шығару және өкілетті билік органдарына, Мәжіліс пен мәслихаттарға депутаттарының жалпы санын 50%-ға дейін ұлғайту арқылы сайлаудың аралас пропорционалды-мажоритарлық жүйесін енгізу; ҚР Парламенті Мәжілісіне депутаттардың санын 134 депутатқа дейін ұлғайту және оның 67-і бір мандатты аумақтық-территориялық округтардан сайланса, 67-і партиялық тізіммен теңгермелі өкілдік жүйесімен сайлану тәртібі қарастырылып, Парламентке өтудегі сол кездегі қолданыстағы кедергіні пропорционалдық жүйе бойынша 7%-дан 5%-ға қысқарту ұсынылды. Сайла-

уда белгіленген кедергіні жеңіп шыққан партиялар қызметін республикалық бюджеттен қаржыландыруды енгізу қажеттігі де негізделді [28].

Мемлекеттік комиссияға, оның жұмыс топтарына партиялардан, комиссия мүшелерінен Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге қатысты келіп түскен ұсыныстар қолданыстағы Конституцияның әлеуетін іске асырудың іс-шаралары, Конституцияны жетілдірудің бірінші кезеңдегі шаралары және Конституциялық дамудың болашағы сияқты үш бағытқа бөлініп, топтастырылды. Бірінші бағыт бойынша тұрғындарға өз күштерімен жергілікті жердің мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңын қабылдау; мәслихаттардың жергілікті атқарушы билік органдарының жұмысына бақылау жасау мүмкіндігін көтеру; Парламент депутаттарының заңнамалық бастамасын кеңейтетін нормаларды күшейту; парламенттік фракциялардың орны мен рөлін заңдық тұрғыда бекітуге бағытталаған ұсыныстар сарапталды. Оның екіншісі 2007-2008 жылдарға арналған Конституцияны жетілдіру бойынша бірінші кезектегі шаралар саяси жүйені тұрақтырақ етуге, оның тепе-теңдігін қамтамасыз етіп, жетілдіруге бағытталды.

Ол күштер теңгерімі мен билік тармақтарының жауапкершілігін, азаматтық қоғамның белсенділігін арттыруды көздеді. Бұл міндеттер Конституцияға өзгерістер мен қосымшалар енгізу арқылы іске асырылатын болды. Олардың қатарына Парламенттің өкілеттілігін оның Үкіметті, Есеп комитеті, Орталық сайлау комиссиясын құру мен оның қызметіне бақылауды күшейтетіндей бағытта дамыту; жергілікті өкілетті органдардың бақылау құзыретін кеңейту, жергілікті өзін-өзі басқаруды толыққанды енгізуге жағдай жасау; саяси жүйедегі партиялардың рөлін күшейту жатқызылды. Парламент пен саяси партиялардың сайлау комиссиясын құру мен сайлау үдерісіне бақылау жасаудағы құзыретін кеңейту қарастырылды. Мәслихаттарды жергілікті атқарушы билікпен қатар ауылдар мен селоларда жергілікті өзін-өзі басқару органдары қатарына енгізу ұсынылды [28].

Саяси жүйені дамыту қазақстандық қоғамды модернизациялау мен елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етті. Оған мемлекеттің жаңа сапалы дамуына кезең-кезеңмен өзгерістер енгізу арқылы ғана қол жеткізуге болатын еді. Мұнда саяси жүйенің дамуы мен конституциялық реформаның негізгі бағыттарының алатын орны бөлек. Біртіндеп азамат пен қоғамның тұрғылықты жерлерде, аймақ пен мемлекетте ортақ істермен айналысудағы рөлін арттыру, құқықтық мемлекет құру, азаматтық қоғам институттарын одан әрі күшейту өзекті проблемалар қатарына жатқызылды [28].

Саяси партиялардың өкілетті органдардың қызметіндегі рөлі көтеріліп, елдегі әртүрлі саяси күштердің жұмысына ашық бұқаралық және жасампаздық сипат беру, партияларды республикалық бюджеттен қаржыландыру, партиялық фракциялардың рөлін көтерудің құқықтық негізін қалау сияқты күрделі саяси қадамдар жасала бастады [29]. Сонымен бірге ҰЕҰ-дың беделін көтеру арқылы мемлекет пен қоғамдық ұйымдар арасындағы серіктестікті жаңа деңгейге көтеру мүмкіндігі туды. «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» Заң қазақстандық ҰЕҰ

әлеуметтік маңызы бар мәселелерді шешуге қатысатындай етті. Әлеуметтік саладағы қатынастардың жаңа моделі дүниеге келіп, мемлекет пен қоғамдық сектор арасындағы тұрақты және тиімді жүйе қалыптаса бастады [29].

Қазіргі күні Қазақстандағы партиялық жүйенің эволюциясын қарастыру өзектілігі артты. 2022 жылғы Конституциялық реформалардан кейінгі саяси жаңғыру партиялардың санының өсуіне әкелді. Осы ретте партиялардың ресми сайлауалды бағдарламаларына назар аударып, эмпирикалық дерек көзі қолдандық. Сайлауалды бағдарлама партияның өзін-өзі жариялау стилін, сайлаушылармен қарым-қатынас орнату тәсілін және билікке ұмтылу стратегияларын көрсетіп отыр. 2023 жылғы Мәжіліс сайлауына қатысқан жеті партияның бағдарламаларына жүргізілген контент-талдау олардың құндылықтық бағдарлары мен саяси дискурсының құрылымын салыстыруға мүмкіндік берді. Сайлауалды бағдарламаларға жүргізілген контент-талдау барлық жеті партияның да риторикасында аталған алты негізгі құндылықтың белгілі бір дәрежеде көрініс тапқанын көрсетті. Дегенмен олардың жиілік үлес салмағы әртүрлі. Барлық партиялардың бағдарламаларында ең көп қайталанатын құндылықтар – патриотизм, экономикалық әл-ауқат және теңдік санаттары екені анықталды.

Басқаша айтқанда, мемлекет пен қоғамның дамуы туралы барлық саяси күштер ортақ patriotic риторикаға, халықтың тұрмыс деңгейін көтеру және әлеуметтік теңдік идеясына мән береді. Мысалы, «патриотизм» ұғымы барлық партиялардың бағдарламаларында жиі қолданылған (ұлт, мемлекет, халық мүддесі мағынасындағы сөздер арқылы).

Экономиканың өркендеуі мен халықтың әл-ауқатын арттыру да негізгі басымдықтардың бірі ретінде көрінеді – көптеген бағдарламаларда экономикалық өсім, кәсіпкерлікті қолдау, бюджет, әл-ауқат сөздері ең жиі ұшырасатын қатарда болды. Теңдік құндылығы да (заң алдында теңдік, әлеуметтік тең мүмкіндіктер, әділдік мағынасында) жиі аталатын үштіктің құрамына кіреді. Бұл үш құндылық категориясы жиынтығында әр партия бағдарламасындағы барлық құндылықтық риториканың шамамен жартысын құрайды.

Ал дәстүрлі отбасылық құндылықтар мен әділеттілік категориялары кейбір партиялардың бағдарламаларында салыстырмалы түрде сирек көрініс тапты. Яғни, отбасылық құндылықтарға (отбасы, бала, дәстүр, мәдениет тақырыптары) және жалпы әлеуметтік әділеттілік принциптеріне бағдар барлық партияда бірдей деңгейде емес: кейбіреулерінде бұл ұғымдар басты орынға шығарылса, енді бірінде жиі айтылмайды. Мысалы, бірқатар партиялар бағдарламаларында әлеуметтік әділеттілік және заң үстемдігі туралы айтылғанымен, олардың жиілігі экономикалық не патриоттық ұғымдардан төмен екені байқалды. Ал отбасы және дәстүр тақырыбы кей партияларда идеологиялық ұран деңгейінде көрінсе (мысалы, Respublica), өзгелерінде жанама түрде ғана аталады.

Жоғарыдағы талдау партиялардың бағдарламалық басымдықтарында белгілі бір дәрежеде саралану бар екенін көрсетеді. Дегенмен барлық партиялар дискурсында патриотизм, даму, теңдік, әділеттілік сынды ортақ

құндылықтар жиі кездеседі. Бұл қазақстандық қоғамның сұраныстарына сай ортақ идеологиялық алаңның бар екенімен түсіндіріледі. Енді партия бағдарламаларының мазмұндық көлемі мен құндылықтық құрылымын сандық деректермен салыстырайық (1-кесте).

1-кесте. 2023 жылы сайлауалды бағдарламалардағы мәтін көлемі және құндылықтық басымдықтар.

Партия	Бағдарлама көлемі (символ)	Ерекше мазмұн	Басым құндылықтары
«Amanat»	54 822	Ерекшелігі жоқ	Экономикалық әл-ауқат, патриотизм, теңдік
«Ақ жол» ҚДП	75 378	Ерекшелігі жоқ	Экономикалық әл-ауқат, патриотизм, теңдік
Қазақстан Халық партиясы	56 685	Ерекшелігі жоқ	Патриотизм, теңдік (әлеум. әділеттілік)
«Ауыл» ХДПП	26 819	Ауыл шаруашылығы	Патриотизм, аграрлық даму (ауыл игілігі)
«Baytaq» жасылдар партиясы	15 214	Экология	Экология, экономикалық әл-ауқат, теңдік
ЖСДП	8 603	Ерекшелігі жоқ	Патриотизм, еркіндік, теңдік
«Respublica»	41 091	Ерекшелігі жоқ	Патриотизм, экономикалық әл-ауқат, отбасылық құндылықтар

Бұл құндылықтар Қазақстандағы партиялық риториканың ортақ мазмұндық негізін құрайды. Алайда, әр партияның осы құндылықтарға жүгінуі мен олардың интерпретациясы әртүрлі. Бұл аспектілер М.Бадер [12] ұсынған партиялық-авторитарлық жүйелердегі «біртектегі дискурстық өріс» ұғымын дәлелдейді – партиялар әртүрлі көрінгенімен, шын мәнінде идеологиялық диверсификация әлсіз. Айзакс [10] [11] атап өткендей, Қазақстандағы партиялар көбіне патронаждық байланыстармен сипатталады және шынайы идеологиялық бағдардан гөрі саяси легитимация құралы ретінде қызмет етеді. Талдау нәтижелері де партиялар бағдарламаларында қоғамның нақты әлеуметтік топтарына бағытталған идеологиялық ұстанымнан гөрі, абстрактілі ұғымдар мен декларативті уәделер басымдығын растайды. Голосовтың зерттеулерінде [14] партиялық фрагментация мен институционалдық әлсіздік жағдайында партиялық риториканың мазмұндық жағынан ұқсастығы артады деп көрсетілген. Қазақстандық жағдай дәл осы көріністі байқатады – партиялар арасындағы құндылықтық айырмашылықтар орнына, олардың біртекті риторикасы мен билікке адалдығының жиілігі жоғары. Мысалы, «әділеттілік» пен «әлеуметтік бірлік» ұғымдары барлық партияда дерлік кездеседі, алайда оны жүзеге асыру механизмі неғұрлым жалпылама күйде қалып қойған.

Жалпы, Қазақстандағы партиялық бағдарламаларда байқалған құндылықтық конвергенция және риторикалық стандарттану партиялық жүйенің идеологиялық емес, институционалдық сипатта екенін айғақтайды. Бұл Қазақстанда партиялар шынайы идеологиялық және әлеуметтік

мүдделерді қорғаушы институттар емес, билік жүйесіне бейімделген құрылымдар екенін көрсетеді.

Қорытынды

Демек, 2000 жылдардың екінші жартысында сенімді әлеуметтік-экономикалық серпіліс және қалыптасқан мемлекеттілік, көпэтностық және поликонфессиялы қоғамда жаңа қазақстандық демократиялық дәстүрлер қалыптаса бастады. Жалпыұлттық диалогтың дамуы және демократиялық реформалардың тиімді жолы айқындалып, күн тәртібіне принципті тұрғыда жоғарырақ міндеттер шықты. Осы кезеңнің қауіптері мен қатерлері елдің бүкіл әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси жүйесін жеделдетіп модернизациялау міндетін шешуді талап етті. Сондықтан қолға алынған Қазақстанның демократиялық дамуының жаңа кезеңі дәл сол уақыттан өз бастауын алып, саяси реформалар жүргізуге жол ашылды. Демократиялық қайта құруларды жүйелі жүргізудің жоспарлары мен саяси реформалардың Жалпыұлттық бағдарламасын орындау барысында іргелі құндылықтар мен кең көлемдегі қоғамдық мәмілеге келуге шешуші қадамдар жасалды.

Бұл кезең үкіметтің бәсекелестері оның экономикалық және саяси бағытын сынаған қарқынды бәсекеге толы болды. Өйткені, 2000-ші жылдардың ортасында биліктің оппоненттері бәсекелестікке түсіп, Президенттің экономикалық және саяси бағытын сынға ала бастады. Әуелі олардың өкілдері президент сайлауында өз кандидаттарын ұсынуға кірісті. Кезеңнің тағдыршешті сипаты Қазақстанның өзінің бұдан былайғы даму жолын тандағандығын да көрсетті [28]. Билік партиясы президенттің жақтастары ретінде «Асар», «Қазақстанның азаматтық партиясы», «Қазақстанның аграрлық партиясы», «Руханият» пен «Қазақстанның демократиялық партиясы» сияқты саяси күштерінің басын қосқан одақ құрды. Бұдан бөлек 2006 жылы «Асар», Азаматтық және Аграрлық партиялары «Отан» Республикалық саяси партиясына қосылды. «Отан» партиясы «Нұр Отан» Халықтық-демократиялық партиясы атауына ие болды. Қалыптасқан ахуал Конституциялық реформаның алдында барлық саяси күштер үшін үлкен сынақ болды десек те болады.

2007 жылғы пропорционалдық жүйе бойынша өткен парламенттік сайлауда «Нұр Отан» ХДП-нан басқа бірде-бір партия жеңіске жетпеді. Сондықтан қоғамда бірпартиялы парламент төңірегінде қызу пікірталас болып, оның нәтижесінде 2009 жылы «Сайлау туралы» Конституциялық заңға және «Саяси партиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Күшіне енген осы заңдарға сәйкес партияларды тіркеу рәсімдері жеңілдетілді және саяси партияларды тіркеу үшін қолдаушылар санының сандық шектеуі 50-ден 40 мың адамға, ал аймақтарда 700-ден 600 адамға дейін қысқартылды. Сонымен бірге сайлаудың қорытындысы бойынша Мәжіліске өткен партияларды мемлекет тарапынан қаржыландыруға кепілдік берілді. Егер, 7%-дық және одан да көбірек дауысты тек бір партия алған жағдайда одан кейінгі орында келе жатқан партияға депутаттық мандаттарды бөлуге қатысуға мүмкіндік

беретін заңдық тетіктер де қарастырылды. Ендеше, 2004 және 2007 жылдардағы парламенттік сайлау науқандары партияларды шынықтырды деуге болады [29].

Қорыта айтқанда, Мемлекеттік комиссия жұмысының негізгі нәтижесі саяси жаңғыртудың негізгі бағыттары бойынша практикалық ұсыныстарға қол жеткізуі болды. Бұл ұсыныстар еліміздің негізгі қоғамдық-саяси күштерінің пікірлерін ескере отырып дүниеге келген ұжымдық жұмыстың жемісі еді [27]. Демократиялық реформалардың жалпыұлттық бағдарламасы демократияның іргелі құндылықтары және Қазақстанның саяси жаңғыруы бойынша кең қоғамдық келісімді нығайтуға бағытталды. Мұның барлығы Жалпыұлттық саяси реформалар бағдарламасы аясында жүзеге асуы керек еді. Осылайша, біздің дамуымыздың бұл кезеңін Қазақстандағы демократия тарихындағы ең маңызды кезеңдердің бірі деп санауға негіз бар [27]. Өйткені саяси партиялар биліктің өкілді органдарының қызметі мен олардың рөлін күшейту, елдегі әртүрлі саяси күштердің күресінің ашық, жария және шығармашылық сипатқа ие болуына ықпал ететін әлеуетке ие бола бастады. Бұл Қазақстанның саяси транзиттің қиын кезеңін басынан өткергендігін көрсетсе керек.

Сонымен, реформалардың Жалпыұлттық бағдарламасын одан әрі дамытуға бағытталған тиісті құқықтық негіз қаланып, заңнамаларды нақты іске асырудың мүмкіндігі пайда болды. Мемлекеттік комиссияның жұмысы барысында барлық ұсыныстар, соның ішінде ең радикалды дегендері де зерделеніп, жан-жақты пысықталды. Бұл саяси партиялар, ғалымдар, сарапшылар және қазақстандықтармен ақылдасудың өзіндік алаңшасына, мінберіне айналды. Нәтижесінде, барлық ұсыныстар баспасөзде егжей-тегжейлі талқыланып, Республика Конституциясына өзгерістер мен қосымшалар енгізу туралы Заңның жобасы пысықталып, ол Конституцияға енгізілетін түзетулер анықталғаннан кейін конституциялық жаңалықтарды іске асыруға бағытталған конституциялық заңдардың топтамасы ретінде қорытындыланып, Парламентке енгізілді. Ол либералдық реформаларға заңдық негіз қалап, қоғамдық және мемлекеттік мүдделердің жаңа тепеңдігін орнатуға жағдай жасауға бағытталғанымен, бұл конституциялық реформада, негізінен, өкілетті органдардың рөлін көтеруге ерекше көңіл бөлінгендігін мойындаған абзал [29].

Сөйтіп, 2007 жылғы 16 мамырдағы Парламентің отырысында Қазақстанды демократияландырудың жаңа кезеңі – еркін демократиялық қоғамды тез қарқынмен дамыту және президенттік республикадан президенттік-парламенттік республикаға көшу тақырыбы арнайы қаралды. Оның нәтижесі бойынша саяси реформаны жүргізудің қазақстандық жолына сай келетін және қоғамдық мүдделерді ескеретін Жалпыұлттық саяси реформалар бағдарламасын іске асыру жұмысының заңды жалғасы ретінде «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заңның жобасын» депутаттардың қарауына ұсынып, ол сол жылдың 21 мамыры күні қабылданды [30].

Еліміздегі моңғы Конституциялық реформаларға сай партиялардың өсімі жүріп өткен саяси тәжірибенің нәтижесі десек болады. Салыстырмалы

тұрғыда саяси тарихымыздағы демократиялық үдерістердің бағыты күн тәртібінен жасырын қалса да саяси алаңнан жойылып кетпегенін көрсетті. Осындай мысалдарды қазіргі саяси партиялардың ұстанымдары мен бағдарламаларынан көруге болады. Дегенмен партиялардың мемлекеттік саясатпен жанаса отырып, саяси реформалардың қайнар көзі ретінде қоғамда орнығуы маңызды болып қала береді. Бұл алдағы зерттеушілер үшін қазақстандық партиялық жүйе дамуының кілті бола алады.

Қаржыландыру: *Зерттеу мақаласы «Қазақстан тарихындағы саяси институттар мен құрылымдардың эволюциясы (XIX-XXI ғғ.) бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру (NoBR21882308) аясында жарияланып отыр.*

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дьяченко С.А. Партогенез в Казахстане: состояние, проблемы и перспективы. - Алматы: КИСИ, 1997. - 220 с. - С. 60.
2. Ертысбаев Е.К. Демократизация в Казахстане: 1990-2000 годы. Выступления, статьи и исследования. - Алматы: Атамұра, 2001. - 352 с. - С. 323
3. Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана: Елорда, 2002. - 304 с. - С.254-255
4. Булуктаев Ю.О. Партийно-политическое строительство в Республике Казахстан (1991-2012 гг.) Книга 2. Трансформация партийной системы в начале XXI века. Монография. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2013. - 380 с. - С. 6-7
5. А.Нысанбаев, М.Машан, Ж.Мурзалин, А.Түлегулов. «Эволюция политической системы Казахстана» в двух томах. Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2001 г. 2-том. - 544 с. - С. 340, 371
6. Сейлеханов Е.Т. Политическая система Республики Казахстан: опыт развития и перспективы: Монография. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. - 296 с. - С. 182-183
7. Морозов А.А. Казахстан за годы независимости. Под общей ред. Султанова Б.К. Научно-популярное издание. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2005. - 236. - С.94-95
8. Байдильдинов Л.А. Казахстан как политическая реальность. - Алматы: Институт развития, 2000, - 169 с.; Машан М.С. Политическая система Казахстана: трансформация, адаптация, целедостижение. - Алматы: Центр политических исследований Қазақстан даму институты, 2000. - 208 с.; Политические партии Казахстана. Год 2000: Справочник / С.Дьяченко, Л.Кармазина, С.Сейдуманов. - Алматы, 2000. - 428 с.
9. А.Е.Чеботарев. Егемен Қазақстандағы саяси ойтаным: бастауы, дамуы, бүгіні. Монография. - Нұр-Сұлтан: Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, 2021. - 476 б.
10. Isaacs, R. Party System Formation in Kazakhstan: Between Formal and Informal Politics [Текст] / R. Isaacs. - 1st ed. - London: Routledge, 2011
11. Isaacs, R. The Role of Party Interest Articulation in the Personalist-Authoritarian Regimes of the Central Asian Republics of Kazakhstan, Turkmenistan, and Tajikistan [Текст] / R. Isaacs // Problems of Post-Communism. - 2019
12. Bader, M. Hegemonic political parties in post-Soviet Eurasia: Towards party-based authoritarianism? [Текст] / M. Bader // Communist and Post-Communist Studies. - 2011. - Vol. 44, № 3. - P. 189-197
13. Boban, D. The Presidential-Hegemonic Party and Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan [Текст] / D. Boban // Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. - 2017. - Vol. 67, № 1. - P. 55-83.
14. Golosov G. V. The five shades of grey: party systems and authoritarian institutions in post-Soviet Central Asian states // Central Asian Survey. - 2018. - Vol. 39, № 3. - P. 285-302.
15. Nassimov M. Election Programs and Political Slogans in Kazakhstan [Текст] / M. Nassimov // Codrul Cosminului. - 2022. - Vol. XXVIII, № 1. - P. 115-144.
16. Aitymbetov N., Tolen Z., Ismagambetov T., Buluktaev Y. Multiparty system

without ideology in Kazakhstan: Analysis of ideologems, "Law on Political Parties" and specifics of mass consciousness [Текст] // Journal of Social Studies Education Research. – 2025. – Vol. 16, № 1. – P. 138–162.

17. Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года № 344-ІІ О политических партиях URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032141 (қараған күні: 03.03.2024)

18. Шаукенова З.К., Дунаев В.Ю. Идеологическое конструирование в Республике Казахстан: вехи эволюции и траектории развития в контексте Стратегии «Казахстан – 2050»: монография. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. – 438 с. – С. 192

19. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы: Ф.1. Оп. 1. Д. 1179. Л.1, 8-9, 21.

20. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы: Ф.1. Оп. 1. Д. 1608. ЛЛ.12-13.

21. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы: Ф.1. Оп. 1. Д.1172. Л. 9-11.

22. Чеботарев А. Политическая мысль суверенного Казахстана: Динамика, идеи, оценки. – Астана – Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента, 2015. – 512 с. – С.239.

23. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан –Елбасы: Ф.7. Оп. 1. Д. 117. ЛЛ.21, 26-27.

24. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан –Елбасы: Ф.7. Оп. 1. Д. 295. ЛЛ. 2, 4-5.

25. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан –Елбасы: Ф.7. Оп. 1. Д. 378. ЛЛ.12, 4-5, 18, 21.

26. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан –Елбасы: Ф.7. Оп. 1. Д. 380. ЛЛ. 9, 10, 28-30.

27. Архив Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан –Елбасы: Ф.7. Оп. 1. Д. 210. ЛЛ. 76. 79. 85, 96, 98.

28. Жумагулов Б. Во что я верю. Астана: Атамұра, 2006. – С. 69-70.

29. Шаукенова З.К. Идеологическое конструирование в Республике Казахстан: монография. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2012. – 316 с. – С.173.

30. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000254_ (қараған күні: 03.03.2024)

REFERENCES:

1. D'yachenko S.A. Partogenez v Kazakhstane: sostoyaniye, problemy i perspektivy [Partogenesis in Kazakhstan: state, problems, and prospects]. – Алматы: KISI, 1997. – 220 p. – P. 60

2. Yertysbayev Ye.K. Demokratizatsiya v Kazakhstane: 1990-2000 gody [Democratization in Kazakhstan: 1990-2000]. Vystupleniya, stat'i i issledovaniya. – Алматы: Atamūra. 2001. – 352 p. – P. 323

3. Ashimbayev M.S. Politicheskii tranzit: ot global'nogo k natsional'nomu izmereniyu [Political transit: from global to national dimension]. Astana: Yelorda, 2002. – 304 p. – P. 254-255

4. Buluktayev Y.O. Partiyno-politicheskoye stroitel'stvo v Respublike Kazakhstan (1991-2012 gg.) Kniga 2. Transformatsiya partiynoy sistemy v nachale XXI veka [Party-political construction in the Republic of Kazakhstan (1991-2012). Volume 2. Transformation of the party system in the early 21st century]. Monografiya. – Алматы: KISI pri Prezidente RK, 2013. – 380 p. – P. 6-7

5. A.Nysanbayev, M.Mashan, ZH.Murzalin, A.Tulegulov. "Evolyutsiya politicheskoy sistemy Kazakhstana" v dvukh tomakh [Evolution of the political system of Kazakhstan in two volumes]. Almaty: Glavnaya redaktsiya «Kazak entsiklopediyasy», 2001. 2-tom. – 544 p. – P. 340, 371

6. Seylekhanov Ye.T. Politicheskaya sistema Respubliki Kazakhstan; opyt razvitiya i perspektivy: Monografiya [Political system of the Republic of Kazakhstan: experience of development and prospects]. – Алматы: KISI pri Prezidente RK, 2009. – 296 p. – P. 182-183

7. Morozov A.A. Kazakhstan za gody nezavisimosti [Kazakhstan over the years of independence]. Pod obshchey red. Sultanova B.K. Nauchno-populyarnoye izdaniye. – Алматы: KISI pri Prezidente RK, 2005. – 236 p. – P. 94-95

8. Baydil'dinov L.A. Kazakhstan kak politicheskaya real'nost' [Kazakhstan as a political reality]. - Almaty: Institut razvitiya, 2000. - 169 p.; Mashan M.S. Politicheskaya sistema Kazakhstan: transformatsiya, adaptatsiya, tseledostizheniye [Political system of Kazakhstan: transformation, adaptation, achievement of goals]. - Almaty: Tsentr politicheskikh issledovaniy Kazakhstan damu instituty, 2000. - 208 p.; Politicheskkiye partii Kazakhstan. God 2000: Spravochnik / S.D'yachenko, L.Karmazina, S.Seydumanov. - Almaty, 2000. - 428 p.
9. Çebotarev A.E. Egemen Qazaqstandağı sayas oytanım: bastawı, damıwı, bwgin [The sovereignty of Kazakhstan: beginning, development, future]. Monografiya. - Nur-Sultan: Qazaqstan Respwblıkası Prezidentiniñ janındağı Qazaqstan strategiyalıq zertlew instıtıttarı, 2021. - 476 p.
10. Isaacs, R. Party System Formation in Kazakhstan: Between Formal and Informal Politics [Текст] / R. Isaacs. - 1st ed. - London : Routledge, 2011
11. Isaacs, R. The Role of Party Interest Articulation in the Personalist-Authoritarian Regimes of the Central Asian Republics of Kazakhstan, Turkmenistan, and Tajikistan [Текст] / R. Isaacs // Problems of Post-Communism. - 2019
12. Bader, M. Hegemonic political parties in post-Soviet Eurasia: Towards party-based authoritarianism? [Текст] / M. Bader // Communist and Post-Communist Studies. - 2011. - Vol. 44, № 3. - P. 189-197
13. Boban, D. The Presidential-Hegemonic Party and Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan [Текст] / D. Boban // Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. - 2017. - Vol. 67, № 1. - P. 55-83.
14. Golosov G. V. The five shades of grey: party systems and authoritarian institutions in post-Soviet Central Asian states // Central Asian Survey. - 2018. - Vol. 39, № 3. - P. 285-302.
15. Nassimov M. Election Programs and Political Slogans in Kazakhstan [Текст] / M. Nassimov // Codrul Cosminului. - 2022. - Vol. XXVIII, № 1. - P. 115-144.
16. Aitymbetov N., Tolen Z., Ismagambetov T., Buluktaev Y. Multiparty system without ideology in Kazakhstan: Analysis of ideologems, "Law on Political Parties" and specifics of mass consciousness [Текст] // Journal of Social Studies Education Research. - 2025. - Vol. 16, № 1. - P. 138-162.
17. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 15 iyulya 2002 goda № 344-II O politicheskikh partiyakh URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032141 (Accessed: 03.03.2024.)
18. Shaukenova Z.K., Dunayev V.Y. Ideologicheskoye konstruirovaniye v Respublike Kazakhstan: vekhi evolyutsii i trayektorii razvitiya v kontekste Strategii «Kazakhstan – 2050»: monografiya [Ideological construction in the Republic of Kazakhstan: milestones of evolution and development trajectory in the context of the "Kazakhstan - 2050" Strategy]. - Almaty: IFPR KN MON RK, 2013. - 438 p. - P. 192
19. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.1. Op. 1. D. 1179. L.1, 8-9, 21.
20. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.1. Op. 1. D. 1608. LL.12-13.
21. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.1. Op. 1. D.1172. L. 9-11.
22. Chebotarev A. Politicheskaya mysl' suverennogo Kazakhstan: Dinamika, idey, otsenki [Political thought of sovereign Kazakhstan: Dynamics, ideas, assessments]. - Astana – Almaty: IMEP pri Fonde Pervogo Prezidenta, 2015. - 512 p.- P.239.
23. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.7. Op. 1. D. 117. LL.21, 26-27.
24. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.7. Op. 1. D. 295. LL. 2, 4-5.
25. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.7. Op. 1. D. 378. LL.12, 4-5, 18, 21.
26. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.7. Op. 1. D. 380. LL. 9, 10, 28-30.
27. Arkhiv Biblioteki Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy: F.7. Op. 1. D. 210. LL. 76, 79, 85, 96, 98.
28. Zhumagulov B. Vo chto ya veryu [What I believe in]. - Astana: Atamūra, 2006. - P. 69-70.
29. Shaukenova Z.K. Ideologicheskoye konstruirovaniye v Respublike Kazakhstan: monografiya [Ideological construction in the Republic of Kazakhstan: monograph]. - Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2012. - 316 p. - P.173.
30. Kazakstan Respublikasynyn Konstıtutsiyasyna ozgerister men tolyktyrular engizu turaly URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000254_ (Accessed: 03.03.2024.)

**Baurzhan Sheriyazdanov¹, Tengesh Kalenova^{*2},
Kuandyk Kakimov³, Dinara Omirzakova⁴**

¹ *Leading researcher at the Institute of State History of the Science
Committee of the Ministry of Science and Higher Education of
the Republic of Kazakhstan, PhD in Political Science
Orcid ID:0009-4168-8333*

² *Associate Professor of Department of Political science of L.N. Gumilyov
Eurasian National University, candidate of Historical Sciences,
Corresponding author
Orcid ID:0000-0002-4767-5537*

**e-mail: kalenovats@mail.ru*

³ *Researcher at the Institute of State History
(Astana, Kazakhstan)
Orcid ID:0009-0003-3976-1894*

⁴ *Master of Political Science, senior lecturer at the Department of
Special and Social Pedagogy M.H. Dulati Taraz University
Orcid ID:0000-0002-4715-8433
(Taraz city, Kazakhstan)*

DECENTRALIZATION OF POWER IN KAZAKHSTAN: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. This article will show the basic principles and existing types of decentralization of power, and also show models of their organization and the experience of individual states. The main historical stages of decentralization in Kazakhstan, existing approaches to the impact of decentralization on life and the general political situation in the country will be proposed.

An analysis of legislative acts on local government and self-government was carried out, their positive and negative principles, the powers of organizing the work of local government and self-government bodies in Kazakhstan were determined.

There will be recommendations and reasonable proposals for the division of powers between various levels of executive and representative bodies of local government. Proposals for a model of inter-budgetary relations at the local level and new sources of replenishment of the local budget. Strengthening the communal property of local authorities.

Keywords: *decentralization, public administration, local self-government, efficiency, Maslikhats, Akimats, regional policy, local community, stages of decentralization, interbudgetary relations.*

Бауыржан Шериязданов, Теңгеш Қаленова, Қуандық Какимов,
Динара Өмірзақова

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЛІКТІ ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада билікті орталықсыздандырудың негізгі принциптері мен қолданыстағы түрлерін көрсету, оларды ұйымдастырудың үлгілерін және жеке шетел мемлекеттердің тәжірибесімен бөлісу. Қазақстандағы орталықсыздандырудың негізгі тарихи кезеңдерін, өмірге және елдегі жалпы саяси жағдайға әсері туралы қандай тәсілдерге негізделгенін көрсету. Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару мәселелері бойынша заңнамалық актілерді талдап, олардың оң және теріс принциптерін көрсете отыра, Қазақстандағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарының жұмысын ұйымдастыру өкілеттіктерін анықтау туралы ұсыныстар берілген. Жергілікті өзін-өзі басқарудың әртүрлі деңгейдегі атқарушы және өкілді органдары арасында өкілеттіктерді бөлу бойынша негізделген ұсыныстарды ұсынған. Бюджетаралық қатынастардың жаңа нысандары мен үлгілерін, жергілікті бюджетті толықтырудың жаңа көздерін анықтап және жергілікті билік органдарының коммуналдық меншігін нығайту бойынша ұсыныстар енгізу мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: орталықсыздану, мемлекеттік басқару, жергілікті өзін-өзі басқару, Мәслихаттар, әкімдіктер, аймақтық саясат, жергілікті қоғамдастық, орталықсызданудың кезеңдері, бюджетаралық қатынас.

Бауржан Шериязданов, Теңгеш Каленова, Қуандық Какимов,
Динара Омирзақова

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ВЛАСТИ В КАЗАХСТАНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье показаны основные принципы и существующие типы децентрализации власти, также показаны модели их организации и опыта отдельных зарубежных государств. Предложены основные исторические этапы децентрализации в Казахстане, существующие подходы о влиянии децентрализации на жизнь и общую политическую ситуацию в стране. Проведен анализ законодательных актов о местном государственном управлении и самоуправлении, при этом определив их положительные и отрицательные принципы, полномочия организации работы органов местного управления и самоуправления в Казахстане. В заключении выработаны рекомендации и обоснованные предложения по разделению полномочий между различными уровнями исполнительной и представительными органами местной власти, по модели межбюджетных отношении на местном уровне и новые источники пополнения местного бюджета. Укрепления коммунальной собственности местных органов власти.

Ключевые слова: децентрализация, государственное управление, местное самоуправление, Маслихаты, Акиматы, региональная политика, местное сообщество, этапы децентрализации, межбюджетные отношения.

Introduction

Regional policy plays a crucial role in the development of any state, necessitating a well-informed and balanced approach to its implementation. It forms an essential and autonomous component of the political framework within society. The natural and economic disparities among regions highlight the importance of enhancing the efficiency of local governance and identifying the best methods to allocate rights and responsibilities between central and regional authorities.

A key aspect of advancing political and socio-economic processes is the decentralization of power, which involves clearly defining the roles and responsibilities of state institutions. This goal can be realized through further democratization, modernization of state governance, diversification of authority, expanding citizens' political rights and freedoms, and strengthening the principles of private property. In the current stage of Kazakhstan's societal development, significant prerequisites exist that could serve as a foundation for decentralizing public administration across political, economic, social, and cultural domains.

It is well known that in most developed democratic countries it is the LSG bodies that directly solve the most important social problems. The main reason for such a relatively high interest and active participation of citizens in the activities of local authorities is their direct participation in management work and decision-making. Decentralization of the budget also plays an important role in this, since it is known that the effectiveness of problem solving depends on independence in financial matters.

President of Kazakhstan Kassymzhomart Tokayev instructed to decentralize the public administration system and expand the powers of local authorities. This work begins with the transformation of the Prime Minister's office into a "compact government apparatus" dealing with cross-sectoral issues [1].

"At the same time, emphasis should be placed on the decentralization of the public administration system, as well as on increasing the personal responsibility of political officials. Some government powers should be transferred to ministries.

President Tokayev emphasized that responsibility for specific sectoral policies should rest with individual ministers rather than the collective cabinet. He highlighted the importance of addressing cross-sectoral issues effectively. As a step toward this goal, the Office of the Prime Minister will be transformed into a streamlined state apparatus aligned with modern public administration standards. "This is not merely about changing names but implementing genuine reforms," the president stated [2].

By optimizing the vertical of central departments, the state needs to significantly expand the powers of local executive bodies, which will bring the solution of urgent problems closer. "We must pay maximum attention to the regions and people: the

reform of local government, public councils, cooperative of apartment owners, association of apartment owners.

It is necessary to carry out work on the planning and placement of residential buildings and urban infrastructure. "Their appearance and the work of the internal infrastructure do not meet the expectations of citizens and reduce the reputation of the country in the eyes of foreigners," Tokayev said [3].

Research methods

A comparative method is used, which contributed to the analytical study of local government systems and local self-government in Kazakhstan, as well as the formation of recommendations on the most appropriate methods of decentralization of power to the local level. The main theoretical basis of the study was: The Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Local Government and Self-Government" (hereinafter - the Law). The theoretical basis of the research was also made up of the works of Kazakhstani authors Baimakhanov D.M., Zhatkanbaev A.E. (2013 – p. 5), L.T. Zhanuzakova (2014. – p. 68), S.L. Midelsky (2014 – p.1-8), Chebotarev A.E. (2001. p.34-43), Kopobaeva O.K. (1999. p.160) [5]., Burlakova L. N. (2002 – p.14, 44) who studied the peculiarities of the development of public administration and issues of decentralization. The relevance of the study is determined primarily by the Messages to the people of Kazakhstan from the President of the country K.J. Tokayeva "Constructive public dialogue is the basis for stability and prosperity of Kazakhstan" dated 02.09. 2019 and "Kazakhstan in a new reality: time in action" dated 01.09. 2020. and other fundamental policy speeches of the Head of State in 2022-2024 .

Methodology of the expert survey

The expert survey was conducted from February to April 2024 and included 69 experts from three regions of Kazakhstan: Astana, North Kazakhstan and Pavlodar regions. The sample included representatives of various professional groups directly related to issues of public administration and social development. Among the respondents are civil servants, deputies of regional, city and district maslikhats, representatives of non-governmental organizations, as well as scientists and experts from academic and analytical communities. The survey was aimed at identifying expert assessments and opinions on key issues related to the issues considered in the study: the democratization of the local government system and the development of the institution of local self-government in Kazakhstan, including issues of decentralization of power: the division of powers between public administration and local self-government.

Discussion. Effective differentiation of responsibilities and powers at this stage is the central issue of further reform and democratization of the local government system. There are several generally accepted types of decentralization – administrative, fiscal and politico-democratic [4].

Administrative decentralization is the distribution of responsibilities of the central government to local authorities, political/democratic is the establishment of

a system for electing local authorities, transferring executive and legislative power to them locally, and fiscal is the right of local authorities to collect and spend tax revenues, independently collect funds from various other sources.

There is also political decentralization, which has a significant impact on the level of accountability and accountability of local authorities. The economic aspect of decentralization is the basis for solving the pressing problems of the regions not only in the economic sphere, but also in the social, demographic and environmental spheres. This will require the development of appropriate mechanisms for delineating responsibilities and dividing powers in the field of finance to ensure real independence of budgets. Financial decentralization is designed to provide conditions for the establishment and maintenance of financial flows for local governments, appropriate to their specific needs and responsibilities. This implies that each level of management has its own sources of income, the right to independently determine the directions of their expenditure, and the inadmissibility of withdrawing additional income to higher budgets. All these provisions will require the adoption of significant amendments to the Laws of the Republic of Kazakhstan "On the Budget System" and "On the Tax Code". The development and modernization of the institute of local government and self-government in the Republic of Kazakhstan is directly related to the pace of ongoing political reforms aimed at democratization in the country. At this stage of the country's development, it is important to adopt important laws on local self-government and to delineate powers between levels of government.

According to Article 85 of the Constitution of the country, local government and self-government are carried out by local representative and executive bodies responsible for the state of affairs in the relevant territory. According to Article 86 of the Basic Law, local representative bodies - maslikhats represent the will of the people in the appropriate administrative-territorial division and, taking into account national interests, determine the necessary measures for its implementation and monitor their implementation. Also, in accordance with article 87, local executive bodies are part of the unified system of executive bodies of the Republic of Kazakhstan, ensure the implementation of the general state policy of the executive branch, combining the interests of the relevant territory and the need for development. As indicated in Article 2-1 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Local Government and Self-government", the akim of the region, district, city, district in the city, rural district, village and villages outside the rural district performs the functions of local government, as well as the functions of public administration. In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Local Government and Self-Government", it is provided that local self-government is carried out solely within the boundaries of the region, district, city, district within the city, rural district and village are not part of the rural district, and local self-government is carried out by members of the local community directly, as well as through maslikhats and other local government bodies [5]. According to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Administrative-territorial construction of the Republic of Kazakhstan", the system of administrative-territorial construction includes the following administrative-territorial units: village, rural district, urban

district, city, district, region [6]. The local government system consists of the following levels: the first level is the akim of the region, the regional maslikhat, the second level is the akim of the district, the district maslikhat, the akim of the village, the third level is the assembly (assembly) of the local community.

The number of units in the administrative-territorial republic in which local government and self-government are organized: Regions of the first level (17), cities of republican significance (2, Almaty, Shymkent) and the capital (Astana) (1); rural districts of the second level (166), cities of regional significance (38) urban districts (20); the third level – rural districts (2283), villages, villages (82), cities (26).

In accordance with article 3 of the Law on Local Government and Self-Government in the Republic of Kazakhstan, the economic and financial basis for the activities of local government and self-government:

- 1) local budget;

- 2) property assigned to communal legal entities;

- 3) constitutes other property that is in communal ownership in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. The main core of the LSG system, in accordance with the above-mentioned Law, is defined by local representative bodies - maslikhats, which express the will of the population of the relevant administrative-territorial units and, taking into account national interests, determine the measures necessary for its implementation and monitor their implementation. Maslikhats in Kazakhstan at the local level, as the only representative body, are a kind of bridge between the people and the government. They, within their powers, contribute to solving many pressing issues and accumulated problems of the local community.

As part of the nation's unified system of executive bodies, local executive bodies, or akimats, make sure that the executive branch's national policy is implemented while also taking into account the demands and interests of the relevant territory's development [5, p. 3]. In addition to managing communal property, local executive bodies are also in charge of: 1) creating plans, economic and social programs for the territory's development, and the local budget, as well as making sure they are implemented; 2) appointing and dismissing local executive body heads and resolving other issues pertaining to the organization of their work; and 4) exercising other powers granted to them by other laws in the interest of local public administration. The local executive body is headed by the akim of the relevant administrative-territorial unit, who is a representative of the President and the Government of the Republic. Akims of regions, cities of republican significance and the capital are appointed by the President of the Republic, respectively, with the consent of regional maslikhats on an alternative basis. This innovation was introduced after the adoption at the republican level of the amendment introduced by the Head of State in 2022 to the Constitution of the country. Akims of other administrative-territorial units are appointed or elected to office, as well as dismissed from office in accordance with the procedure determined by law. At the initiative of at least one fifth of the total number of deputies of the Maslikhat, the question of expressing a vote of no confidence in the mayor may be raised [7].

The results of the study

The deepening of democratic principles in the modernization of local government and local self-government continues evolutionarily in modern conditions. However, even in the strategic document "Kazakhstan – 2030: Prosperity, security and improvement of the well-being of all Kazakhstanis" it was noted: "the decentralization of power and the transfer of powers to lower levels, directly in contact with the objects of their efforts, are so obvious that central and other state bodies in the future will have to constantly prove their usefulness and usefulness" [8].

To implement this paragraph, on February 10, 2003, the Government of the Republic of Kazakhstan adopted Resolution No. 147 "On the concept of separation of powers between levels of Government and improvement of inter-budgetary relations." The concept noted at that stage of the country's development the priority of issues of a clearer division of functions between all levels of government, the transfer of the center of reform to the lower levels of local government.

In world practice, several models of local government organization have developed: Anglo-saxon, continental and mixed. These models are related to the procedure for the formation of local government, the issues it resolves, the nature and features of the relationship between local government bodies and state bodies, decentralization, etc. The Anglo-saxon model has the following features: - separation of functions of the state and municipalities; - mandatory approval of property rights by municipalities; - administrative-territorial unit - community; - election of councils by direct elections; - the council appoints executive bodies; - the basis of the service is to ensure the organization of socio-cultural life and protection of the population. The continental type has the following features: - significant influence of the state on municipalities; - strict control over the actions of local governments in the use of municipal property; - the dominant administrative-territorial unit is the commune; - municipal and state authorities coexist; residents elect a council, and the council elects a mayor; - Council decisions are mandatory for execution and come into force only after prior approval by the state authorized representative. The mixed form has the following features: structural and functional diversity of local self-government; - distribution of municipal property at the discretion of the state - administrative-territorial unit - district (or city with district status); - the federation grants the right to choose and organize the form of local self-government in the territories (administrative-territorial districts) [9].

International experience and standards on local self-government allow us to analyze and compare the compliance of our regulatory legal acts and concepts with the countries of the European Union and other countries that have rich experience and traditions of local self-government. Kazakhstan, in accordance with the norms of the current constitution, is working to implement its own model of local self-government based on international documents, in particular the European Charter on Local Self-Government, which establishes decentralization as a priority direction for any model of local self-government. The Kazakhstan model has its own characteristics. These are, first of all: - gradual budgetary and financial decentralization; weak competence of local self-government bodies and broad

competence of public administration bodies; performance of state functions and functions of local self-government by the same bodies in the same organizational and legal structures.

As is known, the degree of readiness of any country to conduct decentralization is influenced by many factors. These are the main historical, geographical and demographic parameters (area of the territory, population, degree of urbanization and ethnic composition) that affect the degree of predisposition of the country to conduct budget decentralization. Thus, large countries such as Kazakhstan are characterized by a great need for decentralization of state functions with their transfer to local levels of government. In addition, decentralization can be one of the options for solving the problems and demands of the population in countries with a high level of ethnic diversity [10].

Analyzing the models of decentralization of power in the countries of the former Soviet Union, close to Kazakhstan in their development, it can be noted that they are supported by constitutions of almost all CIS states, but at the same time, taking into account democratic transformations and national characteristics, they are different.

We are primarily interested in the experience of developed foreign countries, especially in Eastern Europe, the former socialist countries, which are close to our country in their historical development. Analyzing their experience, it can be noted that everywhere there is a tendency to strengthen relations between regional and local authorities and the central government. However, this movement is not uniform and linear. In the countries of the European Union, decentralization takes various forms, while being based on ideas and values shared by all EU member states: self-government, civic participation and proximity of power to the population [11].

Kazakhstan has a strong interest in examining local government systems and the outcomes of related reforms in other unitary states. One of the most notable examples is Poland, which is recognized as a leading model of decentralization in Europe. Poland's local government reform, implemented in several stages, culminated in a major restructuring in 1999. This reform established a three-tier system consisting of gminas, poviats, and voivodeships, which are roughly equivalent to rural districts, districts, and regions in Kazakhstan, respectively. The population of a gmina varies widely—from around 2,000 in rural areas to over 2 million in major cities. The leadership of a gmina depends on its classification: it is headed by a mayor (burmistrz) in mixed areas, a city president (prezydent miasta) in larger urban areas, or a village head (wojt) in rural areas. Each gmina also has an elected council and an executive board. The council performs a control function and approves the budget. The board is appointed and headed by the head of the gmina, who is elected by direct vote [12].

Communes (gminas) in Poland are responsible for addressing a wide range of local issues. They manage secondary education, health care services, support museums and other cultural institutions, maintain local police forces, oversee land management, construct and maintain roads, protect the environment, and handle other essential local functions. In addition, gminas are tasked with delivering

social protection services to the local population. Financially strong communes have the flexibility to either waive certain local taxes and fees or introduce new ones at their discretion.

The second tier of local government in Poland is the powiat (district). To qualify for powiat status, a municipality generally must have a population exceeding 100,000 resident. The powiat carries out public tasks that extend beyond the boundaries of the commune in the following areas: secondary vocational education, health care at the level of large hospitals, social assistance, orphanages, homes for the disabled and the elderly, public transport and roads passing through the territory of several communes, a large employment centre, geodetic services, registration, etc. Powiats organically complement the structure of local government, since the state can provide functions and corresponding resources only at this level and not lower, and is also obliged to exercise control over their use. For example, up to 40% of the state budget is directed to the local level, and up to 60% of all investments in local facilities are financed from local budgets [12, p. 132].

The inhabitants of the county make decisions by universal suffrage, which is carried out in elections and referendums. These bodies are: the council and the administration. The council elects the head of the county, the administration as the chairman of the board and the starost. The county is independent in decision-making, is not under the control of other authorities and is in fact a link between the gminas that are part of it.

The voivodeship is a single unit of local government headed by a voivode appointed by the Polish government. The governor has only representative and supervisory functions and is a representative of the Polish government.

We believe that the achievements in reforming the local government system in Poland are the implementation of the following measures:

1. Decentralization of power. Poland has carried out a reform that redistributes powers between the central government and local governments. This has allowed municipalities to assume more powers and responsibilities for their regions.

2. Financial independence. Poland has created a system of financial autonomy for municipalities, which has allowed them to generate more revenue and govern themselves independently. This has increased the efficiency and accountability of local government.

3. Citizen participation. Poland has created a system that allows citizens to participate in decision-making processes at the local level. This has increased the level of democracy and accountability of local governments to the people.

In Finland, for example, an experiment is underway to expand the freedom of municipalities, and more than half of the municipalities are currently participating. It is based on the declarative principle of participation: a municipality joins the Ministry of the Interior as an experiment, then reports the decision, and then begins to freely manage its own affairs according to its needs in accordance with a special temporary law. In this way, Finland is actively introducing new technologies and digital solutions into the local government system, which has increased its efficiency and improved the quality of services provided to the population [13].

As a result of these reforms, Finland has achieved a high level of local

self-government development, which contributes to the economic and social development of the regions and an improvement in the quality of life of the population.

Given the historical and national peculiarities and the closeness of mentality, it is necessary to pay attention to the successful long-term experience of the functioning of the local self-government system in the Republic of Turkey. This experience proves that self-government is not part of an exclusively Western European socio-political practice. An Asian country with long traditions of authoritarian rule, multinational and multi-confessional, but with a dominant Turkic population, mainly professing Islam, positively perceives this mechanism of decentralization and develops every year in an ascending line, taking into account the dynamic changes in society. The municipal structure of Turkey has a four-tier structure: at the head of each municipality (Turkish belediye, belediye) is a head or mayor elected by residents [14].

Research shows that the existing national model of local self-government and decentralization of power in Kazakhstan does not fully correspond to any of the models considered above. In this regard, it becomes necessary to identify a certain pattern.

Thus, based on the analysis, the following conclusions can be made:

1. The system of local self-government and decentralization of power in each country is formed depending on the features of the territorial structure and the general level of democratic development. The Anglo-Saxon model is characterized by a high degree of decentralization and autonomy of local self-government. They have broad powers and responsibilities for managing their territory. The continental model of local self-government, on the contrary, is a centralized system in which local self-government bodies have limited powers and are subordinate to the central government. The mixed model of local self-government combines elements of both of the above models, where local self-government bodies have broad powers, but at the same time are subject to certain laws and rules established by the central government. The system of local self-government and decentralization in Kazakhstan has some similarities with the continental model in terms of state participation at all levels of local self-government, but it does not fully correspond to either of these models.

2. Specific factors, such as the scale and unitarity of our state structure, require the development of an independent decentralization model taking into account international experience and local specifics. Poland's experience as a unitary state in the development of local territories can be used in the development of Kazakhstan's system of local budget formation. In Kazakhstan, it would be possible to implement a project to improve regional territorial governance at the level of rural districts, similar to the Finnish experience. As the experience of these countries shows, the effectiveness of reforms in the local self-government system is associated with optimal decentralization of power, financial autonomy, mechanisms for active participation of residents, improving the professional qualifications of local officials, digitalization and the introduction of innovations in the management process.

At the same time, it can be noted that the decentralization of public administration is a complex process that has certain political, economic, legal, administrative aspects and prerequisites. At the same time, it should not be overlooked that the redistribution of powers between branches and levels of government is accompanied by a weakening of state power and governance, and the growth of separatism. This is relevant in the current geopolitical situation in the world. Therefore, the process of decentralization of State functions cannot be completed in a short time. This process must be carefully thought out and analyzed and will require constant adjustment [15, 18 p.].

In our opinion, the decentralization process should go in the following directions:

1. Legislative separation of powers – between central and local authorities should be reflected in the Laws of the Republic of Kazakhstan.

2. The differentiation of political power should be: - central government bodies – ministries and departments, their structural territorial divisions; - local government bodies – bodies financed from the regional and district budgets; - local governments – local communities;

3. Division of the state budget: - the republican budget; - regional budget; - the district budget; - the budget of the LSG consisting of a program funded from the district budget, the administrators of which are the bodies of the LSG and the funds for the development of local communities created by the bodies of the LSG.

4. Determination of the levels of management appropriate for the transfer of state functions and powers: Center – region; Region – district; District – local community. Delegation of certain state powers to the local self-government bodies.

5. Legislative definition of the powers and functions of the LSG bodies.

The regional, urban and rural levels of government should become more independent and responsible in solving problems of local importance. Thus, the problem of redistribution of functions between the center and the regions, formulated as decentralization, is to optimize the powers and responsibilities between the levels of government. And in this regard, when redistributing functions in modern conditions, it is also necessary to take into account the need to maintain a balance between powers, obligations and financial support for their functions.

The IAS system in Kazakhstan consists of several levels. For example, the regional level can be considered as an intermediate link between the central and local authorities. The growing independence of the regions represents, firstly, protection from the dictates of the center; secondly, it marks democratization and, thirdly, the regions acquire the opportunity to manage their own life activities taking into account their characteristics and thereby contributes to the development of self-government as a whole. At the same time, decentralization does not automatically lead to self-government and at the same time does not destroy the principles of a rigid vertical of power [16, p. 44-46].

The priority area of administrative and budgetary reform should be the organization of effective management at the local level: districts, rural districts, towns, cities of regional significance, urban areas, primarily for institutional and functional strengthening.

"In order to successfully solve this global task in general, as L.N. Burlakov notes, it is necessary to solve several problems: first, to eliminate duplication of functions between central and local government bodies. Secondly, it is necessary to clearly delineate the subjects of competence and powers at the levels of local government. Today, the distribution of powers at the "region-district" level is not stable, it varies in different regions, and sometimes changes within the region when the akim changes [16, p. 58].

In the regional centers of some regions, individual city services are combined with regional ones and, accordingly, are reassigned to regional executive bodies. In most regions, there is a centralization of financial resources at the regional level, or the transfer of some powers to lower levels without providing them with financial resources. As a result, it turns out that responsibility for the implementation of laws on the provision of services to the population remains with the district or city level, and financing, management and control over implementation is carried out from the region. At the same time, a system of double subordination arises, blurring the responsibility of public administration for the result of work. Thirdly, it is necessary to differentiate communal property by levels of local government. Fourthly, it is necessary to create full-fledged management mechanisms at the rural, village, urban (district) level of government. To avoid duplication in the work of bodies responsible for the same area, it is possible to painlessly reduce the territorial divisions of the central executive bodies, focusing their activities on the development of regulations and on the inspection of their implementation by the relevant regional departments. According to L.N. Burlakov, "the problem of decentralization of functions in those areas where there is no "vertical" duplication is more difficult, since in most cases the regions lack the necessary administrative resources.

Therefore, due to the special importance of the issues under consideration, it is necessary to adhere to a more balanced, conservative approach when making decisions here, since the transfer of functions without appropriate readiness on the ground can lead to ineffective management and conflicts between executive bodies of different levels and maslikhats [17].

The following main features can be distinguished in the activities of LEB:

- Concentration of the LEB powers at the regional (regional) level, which does not comply with the principles of market relations and self-regulation of the economy, and concentration of uncharacteristic powers at the regional level, requiring their transfer directly to the executors at the local level (city, district, village) for the prompt fulfillment of their competencies;
- The procedure for carrying out the main functions is established in the relevant articles of the law. Separate functions in other bylaws. This indicates a lack of application, which leads to a decrease in transparency in the activities of government agencies.

The relevant articles of the law contain functions identical in meaning, but in different formulations, which make it difficult to adequately assess the objective functional load of a state agency [16, p. 58].

- Duplication of powers at various levels of management, lack of theoretical

and practical well-trained personnel (managers), especially at the regional and local levels;

- Objectively, the existing political corporate culture and the way of thinking of employees in all local government structures are lagging behind the requirements of the time;

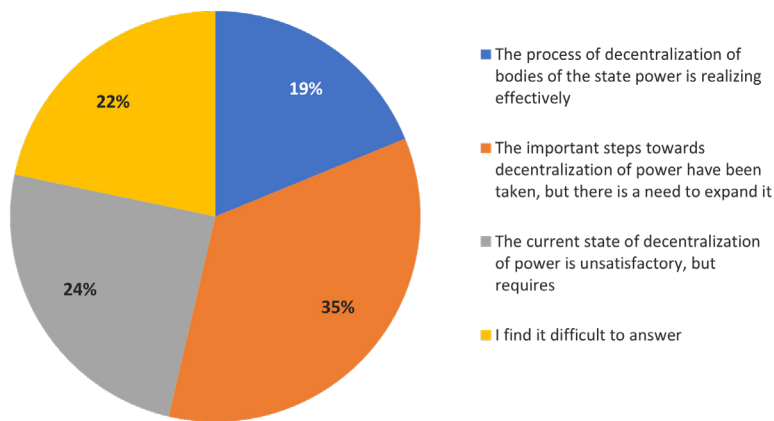
- Complex issues of timely staff rotation and overcoming ambiguous obstacles of a gerontological nature require their optimal solution.

The President of the country is taking bold steps aimed at decentralizing power, developing local government and self-government, for example, the new Concept for 2021-2025 is aimed at improving this area. The recent mayoral elections represent a significant step forward in the evolution of the electoral system and the democratization of local governance. In 2021, villages and rural districts held their first mayoral elections, followed by the first district-level elections in 2023. These developments empower citizens to directly influence the growth and progress of their communities. By establishing new, long-term principles for local governance, these elections reshape the relationship between the state and society. Local residents can now actively participate in choosing their district's leaders, understanding that their votes grant mayors the mandate to address local issues. This dynamic also holds elected officials accountable, requiring them to earn and uphold the trust of their constituents. Thus, as determined by the Head of State, the Government should become compact and professional, focused on performing the most important functions. Each ministry and department should be freed from their uncharacteristic functions, transferring them from the center to the regions and from the state to the private sector. At the same time, based on the need to adapt to rapidly changing socio-economic, financial conditions and new functional needs, there is a need to further improve the local government system, the legal and financial foundations of its functioning. To do this, it is necessary to analyze about more than 250 legislative acts and more than 8,500 functions, which will entail amendments and additions to more than 50 legislative and regulatory acts of the Republic of Kazakhstan. In accordance with the approaches of redistribution of powers, it is necessary to: - eliminate possible conflicts of interest in the activities of state bodies and local self-government bodies; - to regulate the issue of responsibility of state bodies in the redistribution of powers, on the one hand, the responsibility of sectoral ministries for the transferred sectoral function to the level of local executive bodies, on the other – the responsibility of local executive bodies for its further qualitative implementation; - when redistributing powers between levels of government, it becomes necessary to consider comprehensively the issue of transferring certain functions to a competitive environment, the redistribution of powers should be accompanied by the readiness of the relevant central and local government structures, as well as local self-government bodies to perform new functions and powers.

The author of this article conducted an expert survey among representatives of the expert community (deputies of maslikhats, akims, scientific experts, employees of local authorities) of three regions of Kazakhstan (Astana, Pavlodar and North Kazakhstan regions). The following answers were given to the question "how do

you assess the process of decentralization of power in the country": Positively, only 18.8 answered the question "The process of decentralization of public authorities is carried out effectively"%; At the same time, 34.8% of respondents noted the question: "Important steps have been taken to decentralize power, but there is a need to expand it"; 24.6% of respondents answered this question negatively - that the current state of the process of decentralization of power is unsatisfactory, it requires a systematic approach; 21.4% of respondents found it difficult to answer.

Figure 1. How do you evaluate the process of decentralization of power in the country?

As a result of the analysis of the current state of development of local government and self-government, the following problems of decentralization of power were identified:

- the process of decentralization of power is not fully implemented, local authorities do not have the legal authority to solve the problems of the local community;
- the dependence of local governments on local state executive bodies, regional akimats significantly affects the formation and decision-making of these bodies. As a result, the activities of the LSG bodies often cannot make a real contribution to solving local and regional problems;
- weak economic potential of the majority of local settlements and, as a result, low income sources of the fourth-level budget, in connection with which there is no own budget;
- chaotic migration and urbanization affect the instability of the socio-economic situation in rural settlements: they cause a negative reaction due to the closure of rural settlements and the lack of socio-economic infrastructure;

Conclusion.

Based on the analysis of the current state of decentralization of local government, the following features can be identified:

1. The structure of the system of local government and self-government in

the Republic of Kazakhstan, although consistent with Constitutional norms, has its own characteristics. For example, akimats and maslikhats, being public administration bodies, simultaneously perform the functions of state bodies and local self-government bodies.

2. When implementing a new local government structure, it is necessary to take into account the peculiarities of Kazakhstan – the unitary structure, low territorial economic potential and insufficient local budget, low activity of citizens.

3. Since the declaration of Independence, it can be noted that the political and legal framework of local government and local self-government has been formed to some extent. Political initiatives are reflected in strategic documents and a number of messages from the President of the Republic of Kazakhstan to the people. Direct elections of rural and district mayors have been carried out, conceptual provisions on holding gatherings and meetings of the local community have been adopted, independent budgets of the fourth level have been introduced. Therefore, the further development and effective implementation of the President's political initiatives directly depends on the political will of the Government aimed at actually expanding decentralization and forming its own budgets of local government and local self-government.

When studying this issue, the following problems were identified:

- the process of decentralization of power is not fully implemented, and therefore local authorities do not fully have the authority to solve regional problems;
- the dependence of LSG bodies on local state executive bodies, local akimats significantly affects the formation and decision-making of these bodies. As a result, the activities of the LSG bodies often cannot make a real contribution to solving existing formal and local problems;
- weak economic potential of most local settlements and, as a result, low income sources of the fourth-level budget;
- most local residents do not actively participate in the work of the local assembly, the reasons are related to ignorance or misunderstanding of the mechanisms of participation of this system, and at the same time, with a lack of information about the work of these bodies and skepticism and suspicion about its effectiveness prevail. Another reason is the prevailing paternalistic attitude that government agencies should solve local problems, not local communities.

The following risks have been identified that may hinder the further development of the local government system:

- due to the non-diversification of the function of local state executive bodies from the function of the LSG, local problems will not be solved in a timely manner;
- tension may arise due to the imperfection of the norms of the laws in the relationship between the established local representative bodies and the elected akims;
- lack of financial capacity of local authorities to fully exercise their powers to solve local problems, including popularly elected akims;

Based on the study of international experience and the opinion of domestic experts, taking into account the current situation, problems and possible risks, prospects for the development of local government and self-government in the

Republic of Kazakhstan, the following recommendations can be identified:

1. In the process of decentralization of power, it is necessary to delineate competencies between local akimats (executive bodies) and maslikhats (representative bodies) of all levels and central bodies in a legislative manner. In this regard, the powers of local executive and representative bodies should be differentiated from the state management function.

2. Decentralizing public administration requires broadening the responsibilities of district, rural, township, and urban governments. This approach enhances their accountability for the living standards and quality of life within local communities, aligns better with regional and local interests, improves funding mechanisms, and optimizes resource use to drive economic growth and improve living conditions. However, such reforms will be ineffective without increasing local governments' accountability to the people and reducing the central government's paternalistic approach to local development. A notable step forward was the introduction of direct mayoral elections in districts and villages in 2022 and 2023.

3. All the functions and tasks of the LSG bodies can be combined into three main groups:

Firstly, a comprehensive solution to all issues related to the daily needs of the population (water supply, land use, construction and maintenance of roads, ecology, landscaping and landscaping, etc.), which are within the direct competence of local governments.

Secondly, a comprehensive solution to problems in the social sphere. In the implementation of this function, assign education, health, culture, support for low-income segments of the population, employment, etc. Taking into account the emerging new problems of the territory's development, it is necessary to develop competencies in coordination with the relevant authorities.

Thirdly, efforts should focus on enhancing territorial development programs and budgets, enabling local communities to take responsibility for their future growth by leveraging their own resources and capabilities. To achieve this, it is essential to refine the regulatory framework governing organizational, legal, inter-budgetary, and financial-economic aspects of local development. Additionally, new powers and responsibilities must be defined and assigned to local government and self-governing bodies.

The article was prepared as part of the implementation of program-targeted funding "Evolution of political institutions and structures in the history of Kazakhstan (XIX–XXI centuries)" financed by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan as part of the program (IPN No. BR21882308)

REFERENCES:

1. Decentralization of the public administration system will allow the formation of a compact Government apparatus – A. Kuanyrov on the execution of instructions from the Head of State; Electronic resource; <https://primeminister.kz/ru/news/decentralizaciya-sistemy-gosupravleniya-pozvolit-sformirovat-kompaktnyy-apparat-pravitelstva-a-kuanyrov-ob-ispolnenii-porucheniy-glavy-gosudarstva-38045>. Date of access: 09. 12. 2023
2. The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan "A just state. A united nation. Prosperous Society" Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>. Date of access: 07. 05. 2024 r
3. President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev. Kazakhstan in the new situation: a period of action: Address to the people of Kazakhstan Electronic resource: <https://ortalyq.kz/010920200015-2/>. 01.09.2022 Date of access: 10.07.2024 r
4. Umarov A. "Modny trend" of the past: how was the decentralization reform in Kazakhstan? Electronic resource: <https://cabar.asia/ru/modnyj-trend-proshlogo-kak-prohodila-reforma-detsentralizatsii-v-kazahstane>.
5. Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001 No. 148-II "On local public administration and self-government in the Republic of Kazakhstan" (with amendments and additions as of 01/10/2020) // Information system "Lawyer" [electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546
6. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Administrative and Territorial Construction of the Republic of Kazakhstan dated December 8, 1993 No. 2572-XII. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/index/docs/dt=1993->
7. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. // Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (date of reference: 02/23/2024). 56 p. p. 47.
8. "Kazakhstan - 2030 Prosperity, security and improvement of the well-being of all Kazakhstanis"; The Message of the President of the country to the people of Kazakhstan in 1997. Electronic resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_
9. Emelyanov N.A. Local self-government: problems, searches, solutions: monograph. - M.; Tula: Tigimus, 1997. - 233 p.
10. Decentralization of public administration in Kazakhstan: problems and solutions E. Adasbayev, A. Kantarbayeva, Doctor of Economics (Kyoto University) 28 AIPari No. 3-4 2000.
11. Bogatyreva O.N. "Decentralization processes in European countries" "Electronic supplement to the "Russian Law Journal" No. 2, 2018 <https://electronic.ruzh.org/?q=ru/node/1146> No. 2, 2018 p. 18. P. 5.
12. The Polish Way of Decentralization. Local Self-Government in 1990-2006 / ed. R. Stannik. – Bolechovice, 2006. – 306 p.
13. Zhumagulov E., Evdokimov N. Models of local self-government organization: international experience // Қоғам және дәуір. – 2021. – №2(70). – Б. 6-18.
14. Midelsky S. L. Local self-government in Turkey and its importance for KazakhstanURL:https://www.regionacadem.org/index.php?option=com_content&view=article&id=887&Itemid=12&lang=ru 27.02.2024r,
15. Komarov O.E. Problems and prospects of institutionalization of local self-government in the Republic of Kazakhstan: Monograph. / O.E. Komarov. Pavlodar: PGPI. 2016. – 160 p.
16. Burlakov L.N. Local government and self-government - Astana: Academy of State Services under the President of the Republic of Kazakhstan, 2002. – 94 p. 91, pp. 44-46.
17. Kaliev D.E. "Problems of accountability of executive bodies in Kazakhstan" Kazakhstan-Spectrum 2014/3 (p. 69). From 48.

**Гүлнар Насимова^{*1}, Гүлмира Илеуова²,
Жұлдыз Басығариева³, Айгерім Жунусова⁴**

*¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының меңгерушісі,*

саяси ғылымдар докторы, профессор

Orcid ID: 0000-0002-8308-1314

**e-mail: gulnar.nasimova@kaznu.kz*

*²«Стратегия» әлеуметтік және саяси зерттеулер орталығы»
қоғамдық қорының директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты,*

Orcid ID: 0000-0003-0979-2115

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы,

Orcid ID: 0000-0001-6349-4720

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы,

Orcid ID: 0000-0002-4017-3649

(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ САЯСИ ҚАТЫСУ ӘЛЕУЕТІ: ТӨМЕНДЕУІ НЕМЕСЕ ҚАЙТА ФОРМАТТАЛУЫ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы саяси қатысуға арналған зерттеудің кейбір нәтижелері берілген. Алғышарттар авторлардың COVID-19 пандемиясының әлеуметтік-экономикалық салдары нәтижесінде туындаған наразылық көңіл-күйлерін зерттеуден туындап, бұл өз кезегінде 2022 жылғы Қаңтар оқиғасы алдындағы факторлардың бірі болды. Сондықтан бұл зерттеу бүгінгі таңдағы тұрғындардың әлеуметтік және саяси белсенділігіндегі өзгерістерді анықтауға бағытталған. Конвенционалдық және конвенционалдық емес, дәстүрлі және әлеуметтік белсенділіктің жаңа түрлеріне ерекше назар аударылады.

Әдебиеттерді талдау негізінде саяси қатысу теориялары, оның түрлері, сондай-ақ шетелдік және отандық зерттеушілердің назарын аудартқан негізгі аспектілер зерттелді. 2021 және 2024 жылдардағы сандық сауалнамалар деректерінің салыстырмалы талдауы ұсынылып, оның нәтижелері саяси ынталанудың түрлі формаларына сұраныс пен таралуын анықтауға мүмкіндік берді. Қазақстан аймақтарында жүргізілген фокус-топтық талқылаулар әдісі тұрғындардың негізгі ақпарат көздерін, қатысудың цифрлық түрлерін қолданудың және билік органдарымен байланыс ерекшеліктерін анықтады.

Осылайша, мақалада қазақстандықтардың саяси мінез-құлқының басым формалары ашылып, әлеуметтік топтардың қатысу ерекшеліктері көрсетіледі, саяси қатысудың түрлі формаларын пайдалану сұранысындағы өзгерістер түсіндіріліп, олардың әлеуеті талданады.

Түйін сөздер: саяси қатысу, конвенционалдық саяси қатысу, конвенционалдық емес саяси қатысу, азаматтық қатысу.

Гульнар Насимова, Гульмира Илеуова, Жұлдыз Басыгариева, Айгерим Жунусова

ПОТЕНЦИАЛ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ: СНИЖЕНИЕ ИЛИ ПЕРЕФОРМАТИРОВАНИЕ

Аннотация. В данной статье представлены некоторые результаты исследования, посвящённого политическому участию в Казахстане. Предпосылками стало изучение авторами протестных настроений, возникших в результате социально-экономических последствий пандемии COVID-19, что в свою очередь выступило одним из факторов, предшествующих Январским событиям 2022 года. Поэтому настоящее исследование направлено на выявление изменений в социальной и политической активности населения на сегодняшний день. Особое внимание уделяется конвенциональному и неконвенциональному политическому участию, традиционным и новым формам социальной активности.

На основе анализа литературы изучены теории по политическому участию, его типы, а также основные аспекты, на которых сосредоточено внимание зарубежных и отечественных исследователей. Представлен сравнительный анализ данных количественных опросов 2021 и 2024 г., результаты которых позволили определить востребованность и распространённость разных форм политической вовлечённости. Проведённый в регионах Казахстана метод фокус-групповых дискуссий выявил основные источники информации населения, особенности использования цифровых форм участия и коммуникации с органами власти.

Таким образом, в статье раскрываются доминирующие формы политического поведения казахстанцев, показаны особенности вовлечённости социальных групп, объясняются изменения в востребованности применения различных форм политического участия и анализируется их потенциал.

Ключевые слова: политическое участие, конвенциональное политическое участие, неконвенциональное политическое участие, гражданское участие.

Gulnar Nassimova, Gulmira Ileuova, Bassygarieva Zhuldyz, Aigerim Zhunussova

POLITICAL OF PARTICIPATION POTENTIAL IN KAZAKHSTAN: DECREASE OR ADJUSTMENT

Abstract. This article presents the findings of the authors' study on political participation in Kazakhstan focusing on resentiments and protest attitude amid the socio-economic crisis during the COVID-19 pandemic, which contributed

to the events of January 2022. The article aims to identify changes in acute social and political behavior with particular attention being paid to conventional and unconventional forms of participation, as well as traditional and new types of activism.

The literature review provides valuable insights into the theories of political participation and helps identify the key types and features highlighted by both foreign and domestic researchers. The article includes a comparative analysis of data collected from the quantitative surveys in 2021 and 2024 revealing the preferences and prevalence of various forms of political participation. Additionally, focus group discussions held in Kazakhstan's regions offer important insight into the main sources of political information, the characteristics of digital engagement and communication channels with government authorities.

Thus, the article focuses on the dynamics of the most prevalent forms of political participation in Kazakhstan, the preferences of different social groups, and provides an explanation of these changes, along with an analyzes their potential impact.

Keywords: *political participation, conventional political participation, unconventional political participation, civic participation.*

Кіріспе

Саяси қатысу мәселелерін саясаттанушылар мен әлеуметтанушылар ХХ ғасырдың 70-жылдарының басынан бастап белсенді түрде зерттеп келеді. Саяси қатысуды жиі шартты түрде дәстүрлі және дәстүрлі емес деп екіге бөледі. Бұл ретте, дәстүрлі саяси қатысу (көбінесе конвенционалдық деп түсіндіріледі) саяси институттарға тікелей әсер етумен байланысты әрекеттерді білдіреді және оларға азаматтардың сайлау мен референдумға қатысуы, рұқсат етілген митингілерге, шерулерге қатысуы, билік органдары өкілдеріне жүгінудің түрлі формаларын (хат, өтініш) және т.б. жатқызуға болады.

Өз кезегінде, дәстүрлі емес (конвенционалдық емес) саяси қатысу қалыптасқан саяси жүйеде рұқсат етілмеген әрекеттерде (түрлі зорлық-зомбылық, рұқсат етілмеген акциялар) көрініс табады. Бір қызығы, соңғы уақытта дәстүрлі емес қатысуға міндетті түрде рұқсат етілмеген әрекеттер емес, керісінше, бұрын қоғамға тән болмаған және салыстырмалы түрде жаңа (зорлықсыз наразылықтың түрлі формалары, флешмобтар, саяси тақырыптардағы граффити және т.б.) әрекеттерді жатқызады.

Интернет-ресурстардың, әсіресе әлеуметтік желілер мен мессенджерлердің қуатты әлеуетіне байланысты саяси қатысу түрлерінің де өзгере бастағанын атап өту қажет. Өзірге оларды дәстүрлі емес формаларға жатқызады, бірақ, осы ресурстардың көмегімен интернет-платформалардағы мемлекеттік органдарға өтініштер мен онлайн-петициялар сияқты саяси қатысу түрлері өмірге еніп, кеңінен таралуда.

Дәстүрлі және дәстүрлі емес саяси қатысу арасындағы айырмашылық алғаш рет Г.А. Алмонд пен С. Вербаның «The Civic Culture: Political

Attitudes and Democracy in Five Nations» атты негізгі жұмыстарында нақты тұжырымдалған. Алмонд пен Вербаның жұмысы жаңашыл болды, өйткені ғалымдар қатысуды жіктеп қана қоймай, түрлі мәдениеттер мен саяси жүйелер азаматтардың қатысу түрлеріне ықпалын да зерттеді. Ғалымдардың тұжырымдауынша, тұрақты демократияда дәстүрлі және дәстүрлі емес қатысу арасындағы тепе-теңдік қажет және дәстүрлі қатысу институционалдық тұрақтылықты қамтамасыз етеді, ал дәстүрлі емес қатысу әлеуметтік өзгерістер мен билікке қарсы тұру құралдарын ұсынады [1]. Қатысуды зерттеу тарихында G.A. Kourvetaris, B.A. Dobratz [2], M. Barrett, I. Brunton-Smith [3], M. Barrett, B. Zani [4], M. Hooghe, B. Hosch-Dayican, J.W. Van Deth [5] және J.W. Van Deth [6] еңбектері маңызды рөл атқарды.

Азаматтардың саясатқа қатысуының жаңа түрлеріне қызығушылықтың артуына қарамастан, қатысудың жаңа және пайда болған түрлері қандай болатыны, олардың түрлі қоғамда қаншалықты жиі кездесетіні және белгілі қатысу актілерінің кең шеңберінде концептуалды және эмпирикалық сәйкес келуін қарастыратын жүйелі зерттеулер іс жүзінде жоқ. Интернет-белсенділіктің тез таралуы осы мәселелерді шешудің өзектілігін көрсетеді. Y. Theocharis және J.W. Van Deth дәстүрлі саяси қызметтерді назардан тыс қалдырмай, саяси қатысудың жаңа түрлерін зерттеуге мүмкіндік береді [7].

J. Ekman және E. Amnå бұрынғы анықтамалар мен тәжірибеде іске асыру негізінде саяси қатысу мен азаматтық белсенділіктің жаңа типологиясын әзірледі. Атап айтқанда, айқын «саяси қатысу» (ресми саяси мінез-құлық, наразылық немесе парламенттен тыс саяси әрекеттер) және «азаматтық белсенділік» пен «әлеуметтік қатысу» тұжырымдалған тікелей немесе «жасырын» қатысу түрлері арасында нақты айырмашылық көрсетіледі. Мақалада «латентті» қатысу түрлері ұғымы түрлі елдердегі саяси мінез-құлықтың жаңа формалары мен саяси қатысу перспективаларын түсіну үшін өте маңызды екендігі айтылған. Осы жаңашылдықтар саяси қатысу мен азаматтардың қатысуы бойынша әдебиеттердің теориялық дамуына септігін тигізеді [8].

Қазақстандағы және Қазақстан туралы ұсынылған әдебиеттерді талдау зерттеушілердің назары келесі аспектілерге бағытталғанын көрсетеді: саяси қатысу теориялары [9], наразылық әлеуеті [10], саяси қатысудың түрлі формаларында қатысу үшін әлеуметтік желілерді қолдану [11; 12], жастар, әйелдер, қала және ауыл тұрғындары сияқты түрлі топтардың саяси қатысуы [13-17]. Қазақстандық саяси жүйе ерекшеліктері және оның саяси қатысуға ықпалы бойынша жарияланымдар ерекше орын алады [18], соның ішінде, соңғы өзгерістерге байланысты [19; 20] және т.б. зерттеулерді айтуымызға болады.

2024 жылы азаматтардың әлеуметтік белсенділігі ахуалы қандай? Жинақталған наразылық әлеуеті уақытша болса да тоқтады деп айтуға бола ма, әлде біздің қоғамға тұрақты түрде әлеуметтік шиеленіс тән қасиет па? Осы және бірнеше сұрақтарды зерделеу мақсатында 2024 жылдан бастап зерттеу тобы сандық (тұрғындармен сауалнама; мониторингтік сауалдар)

және сапалық (фокус-топтық талқылаулар) әдістерді қолдану арқылы «Қазақстандағы саяси қатысу: динамикасы және кеңейту мүмкіндіктері» жобасын жүзеге асыруда. Бұл мақалада қазақстандықтардың саяси қатысу әлеуетін зерттей отырып, кейбір нәтижелермен бөліскіміз келеді.

Зерттеу әдістері

Мақалада аралас тәсіл қолданылады: сауалнама және фокус-топтық талқылаулар. 2021 жылдың тамызында онлайн сауалнама (N = 1999) өткізілді. Сауалнамада ел азаматтарының әлеуметтік әл-ауқаты, билікке және елде жүргізіліп жатқан реформаларға қатынасы, сондай-ақ өңірлердегі наразылық шиеленісінің деңгейін бағалау және азаматтардың жаппай наразылық акцияларына қатысуға дайындығы туралы сұрақтар қамтылды.

2024 жылдың қарашасында тұрғындармен тағы сауалнама (face-to-face) жүргізіліп, саяси қатысу түрлерін зерттеуге бағытталды (N = 2500). Зерттеуде бақылау бірліктерін таңдау үшін квота әдісімен көпсатылы стратификацияланған іріктеу қолданылды. Екі жағдайда да іріктеме Қазақстанның 18 жастан асқан ересек тұрғындарын келесі белгілер бойынша бөліп көрсетті: тұрғылықты жері, елді мекеннің әкімшілік-территориалды мәртебесі, жынысы, респондент жасы. Географиясы: 14 облыс (қалалық және ауылдық елді мекендер) және 3 республикалық маңызы бар қалалар. Осылайша, бізде Қазақстандағы саяси қатысу динамикасы, оның түрлерінің кеңею заңдылықтарын анықтау үшін сандық деректерді салыстыру мүмкіндігі пайда болды.

Құнды нәтиже 2024 жылдың қарашасында келесі қалаларда офлайн режимде өткен 16 топтық талқылау* деректерінен құрылды: Алматы, Ақтау, Ақтөбе, Қызылорда, Тараз, Қарағанды, Павлодар, Семей. Қатысушылар рекрутингін өңірлердегі супервайзерлер жүзеге асырды. Іріктеме сондай-ақ келесі сипаттамаларға негізделген Қазақстанның 18 жастан асқан ересек тұрғындарын көрсетті: тұрғылықты өңірі мен қаласы, жынысы, респонденттің жасы, респонденттің қалада тұру ұзақтығы. Нәтижесінде талқылауға 19 және 60 жас; 51 әйел мен 47 ер адам; жоғары білімі бар – 58, арнаулы орта және орта білім бар – 40 респондент қатысты. Бұл мақалада біз келесі сұрақтардың жауабына қатысты деректерді қолдандық: Сіз мемлекетпен байланысу үшін қандай байланыс арналарын қолданасыз? Саяси шешімдер қабылдауға өзіңіз қалай қатысқыңыз келеді?, Иә деп жауап берсеңіз, қандай түрде екенін айтыңызшы? Сайлау сіз үшін нені білдіреді?

Сонымен қатар, біз қазақстандық зерттеушілер жүргізген басқа жобалардың бұрын жарияланған нәтижелерін пайдаландық [21].

Зерттеу нәтижелері

Бұл бөлімде біз зерттеуіміздің негізгі нәтижелерін ұсынғымыз келеді. Екі сауалнама нәтижелерін тікелей сипаттау үшін 1-кестеде сауалнамаға

*Зерттеу әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ның Локалды этикалық комитетімен мақұлданды (хаттама № IRB – A901, 10.10.2024).

қатысқан қазақстандықтар арасында қандай да бір дәрежеде таралған саяси қатысу түрлері берілген.

Зерттеулер көрсетіп отырғандай, қазақстандықтардың барлық қатысу түрлері ішіндегі басым түрі сайлауда дауыс беру болып табылады. Бұл ретте, 2024 жылы 2021 жылмен салыстырғанда сайлауда дауыс беруге қатысқандар санының 54,7%-дан 47,1%-ға дейін төмендегенін байқаймыз.

Сонымен қатар, 2024 жылғы сауалнама саяси мінез-құлықтың басқа түрлеріне сұраныстың бар екендігін көрсетеді. Олардың ішінде мемлекеттік органдарға өтініш жолдауды атап өткен жөн (2021 жылмен салыстырғанда ол 14,5%-дан 4,5%-ға айтарлықтай төмендеген); БАҚ-қа (7,9%-дан 5,9%-ға төмендеді) және сот органдарына (тиісінше 9,9-дан 5,3%-ға) жүгіну.

1-кесте. Көрсетілген әрекеттердің қайсысына сіз қатыстыңыз? (%; жауаптардың кез-келген саны; 2021 және 2024 жылдардағы салыстырмалы мәліметтер)**

Саяси қатысу тәжірибесі	2021 ж.	2024 ж.
Азаматтық бағынбау актілері, рұқсат етілмеген акциялар (мысалы, аштық жариялау, стихиялық наразылық акциялары, митингілер және т.б.)	8,0%	2,0%
Сайлауда дауыс беру	54,7%	47,1%
Бұқаралық ақпарат құралдарына жүгіну	7,9%	5,9%
Сотқа шағымдану	9,9%	5,3%
Мемлекеттік органдарға өтініш жолдау (жоғары биліктік органдарға өтініштер)	14,5%	4,5%
Онлайн-петицияларға қол қою	12,9%	12,0%
Аштық жариялау	-	1,1%
Жеке байланыстар арқылы өзіндік әрекеттер жасау	5,9%	5,7%
Саяси партиялар қызметіне қатысу	4,3%	1,1%
Кәсіподақ қызметіне қатысу	4,9%	3,1%
Билік органдарына алдын ала хабарланған наразылық акцияларында (митингтер, ереуілдер) сөз сөйлеуге қатысу	2,2%	0,8%
Қоғамдық ұйымдарға қатысу	4,6%	1,8%
Ешқайсысына қатысқан жоқпын	20,2%	-
Жауап беруге қиналамын	9,6%	45,9%

Интернет-ресурстардың, әсіресе әлеуметтік желілер мен мессенджерлердің жоғарғы әлеуетіне байланысты, саяси қатысу түрлері де өзгере бастағанын атап өткіміз келеді. Осы ресурстардың көмегімен интернет-платформаларда мемлекеттік органдарға өтініш жолдау және онлайн-петициялар секілді саяси қатысу түрлері кеңінен таралуда. Біздің ойымызша, осы себептерге байланысты, респонденттердің 12,9%-ы 2021 жылы белсенділіктің жаңа түрі онлайн-петицияларға қол қоюды көрсетті.

Мемлекеттік органдардан басқа, сауалнамаға қатысушылардың саяси салада әрекет еткен, бірақ аз сұранысқа ие қатысу жолдары кәсіподақтар

** 2021 және 2024 жылдардың жауаптар тізімі толығымен сәйкес келмейді. Өз кезегінде, сұрақтар құрылымы мен іріктеу қағидалары сәйкес келеді. Бұл бізге екі сауалнама нәтижелерін салыстыру ықтималдығы бойынша шешім қабылдауға мүмкіндік берді.

мен қоғамдық ұйымдарды атап өтуге болады. Бұл тұста 2021 жылғы 4,3%-дан 2024 жылы 1,1%-ға дейін сұранысы төмендеген саяси партияларды атауға болады.

Конвенционалдық емес формалар ішінде азаматтық бағынбау актілері мен рұқсат етілмеген наразылық акцияларына қатысқандар санының азайғанын атап өту керек.

Жас топтары бойынша екі зерттеу нәтижелерін талдау түрлі топ өкілдері арасында саяси белсенділіктің әрқелкі формаларына қатысатынын көрсетті. Жасы үлкендер сайлауда дауыс беру, мемлекеттік органдар мен соттарға жүгіну сияқты формаларды көбірек пайдаланды. Онлайн-петицияларға қол қою, салыстырмалы түрде жиірек, 35-44 және 25-34 жас аралығындағы респонденттердің саяси қатысу түрі ретінде пайдаланды. Жастар арасында ең аз көрсеткіш, сайлауға бару және ең көбі, жауап беруге қиналғандар саны.

Саяси мінез-құлықтың қандай-да бір түрі Қазақстандағы түрлі этнос өкілдеріне қаншалықты тән екендігі қызығушылық тудырады. 2021 және 2024 жылдардағы сауалнама нәтижелерін талдау өзге этнос өкілдеріне қарағанда қазақтардың митингілерге жиі қатысқанын көрсетті. Орыстар дауыс беру сияқты формаларды жиі қолданды және мемлекеттік органдарға жиі жүгінген.

2021 және 2024 жылдардағы сапалық зерттеулердің нәтижелері бізге азаматтардың саяси қатысу тәжірибесі туралы құнды ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік берді. Сондай-ақ, респонденттермен фокус-топтық талқылаулардың нәтижесінде белгілі бір мәселелерді шешу үшін тұрғындар мен билік арасындағы өзара әрекеттесу тетіктерін де анықтадық.

Фокус-топтық зерттеулер респонденттердің өз мәселелерін ұжымдық әрекет пен ақпараттық платформаларды пайдалана отырып шешуге бейім екенін көрсетті. Қатысушылар облыстық және аудандық деңгейдегі әкімдіктерге өтініш жолдау сияқты ресми арналар арқылы мәселелерді шешуге болатынын мойындайды. *«Алайда, мұндай әдістер өте ұзақ уақытты алады, өйткені қабылдаулар белгісіз себептермен кейінге қалдырылады»*, - дейді сұхбаттасушылар. Сонымен қатар, олар e-Ötinish және eGov сынды платформалар мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды айтарлықтай жеңілдететінін атап өтті. Сауалнамаға қатысқандар арасында жеке-дара ештеңеге қол жеткізу мүмкін емес деген тұрақты сенім қалыптасқан. Сондықтан әлеуметтік желі арқылы жасалған ұжымдық үндеу ғана нәтижелі болуы ықтимал. Мәселен, олардың пікірінше, *«ұжымдық шағымдар немесе әлеуметтік желілердегі резонанстар арқылы мемлекеттік органдардың реакциясына қолжеткізуге болады»*.

Әлеуметтік желілер (Instagram, Facebook) шенеуніктердің назарын бар мәселелерге аударудың ең тиімді құралы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, фокус-топтардағы кейбір қатысушылар мұндай өтініштерге реакциялар формальды екенін және нақты өзгерістер болмайтынын, қазіргі жүйе азаматтардың бастамаларына нашар жауап беретінін атап өтеді. Түрлі мәселелер бойынша мемлекеттік қызметкерлермен қарым-қатынас жасауда

белгілі бір тәжірибеге ие болған респонденттер мәселелерді шешу олардың ауқымына байланысты, мәселе ауқымы кіші және жергілікті болған сайын, соғұрлым оның шешілу ықтималдығы жоғары болатындығына сенеді.

Респонденттер ақпаратты түрлі көздерден, негізінен цифрлық платформалар (әлеуметтік желілер, мессенджерлер, жаңалықтар порталдары) арқылы алуды жөн көреді. Мұндай ақпарат көздері қатарына Instagram, TikTok, Telegram, YouTube, әлеуметтік желілердегі әкімдіктердің ресми парақшалары (қалалық және облыс әкімдіктерінің парақшалары) және жергілікті ресми арналар жатады. Көптеген қатысушылар репосттар, жарияланымдар және пікірлер қалдыру арқылы бір-бірімен ақпарат алмасады.

Осылайша, жүргізілген зерттеулер мен оның негізінде алынған нәтижелер Қазақстандағы саяси қатысу динамикасы, факторлары мен үрдістерін анықтауға, оның кеңірек таралған түрлерін айқындауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, нәтижелерді біріктіретін болсақ, саяси мінез-құлық түрлерінің әртүрлілігі біздің халықтың мобильді екендігін көрсетеді.

Екіншіден, Қазақстан үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылатын қатысудың цифрлық формалары, атап айтқанда, онлайн-петицияларға қол қою, посттар, репосттар, әлеуметтік желілерде пікірлер жазуды пайдаланатындар саны айтарлықтай артты.

Назар аударуды қажет ететін үшінші дүние, жауап беруге қиналғандар және саясатқа қатысу тәжірибесі туралы айтқысы келмейтіндердің өте жоғары үлесі (45,9%) болып табылады. Респонденттердің мұндай «жабықтығы», тұрақты және терең бақылауды қажет ететін қоғамдағы жасырын процестерді көрсетеді.

Нәтижелерді талқылау

Қазақстандағы саяси қатысу тәжірибесі, бір жағынан, бірқатар шешілмеген әлеуметтік-экономикалық мәселелердің бар екенін, екінші жағынан, билік органдарының қоғаммен байланыс тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Бұл туралы 2022 жылғы Қаңтар оқиғасынан кейін еліміздің Президенті атап өтті: «Болған қайғылы оқиғалар негізінен күрделі әлеуметтік-экономикалық мәселелер мен кейбір мемлекеттік органдардың тиімсіз, дәлірек айтқанда, сәтсіз қызметімен байланысты болғанын мойындау керек. Жекелеген атқарушы органдардың азаматтардың қиыншылықтары мен қажеттіліктерінен айтарлықтай алшақтығы байқалды. Билік құрылымдары өкілдерінде халық өмірі, олардың үміттері мен талаптары туралы бұрмаланған түсінік қалыптасты. Теңсіздік мәселесі де ушыға түсті. Халықтың орташа табысы қағаз жүзінде болса да өсіп жатқандай көрінгенімен, бұл жағдай жылдан-жылға күрделене түсуде» [22].

Нәтижелер әлеуметтік-экономикалық, саяси және ақпараттық салалардағы өзгерістердің көрінісі болып табылатын саяси қатысу түрлері эволюциясының бар екенін көрсетеді. Азаматтардың дәстүрлі саяси институттарды айналып өтіп, цифрлық құралдарды (онлайн-петициялар, краудсорсингтік платформалар) пайдаланатын қатысудың дәстүрлі емес

түрлеріне тартылуы байқалады. Мұны Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының 1500 респонденттік іріктеумен 2021 және 2023 жылдары жүргізген әлеуметтанулық зерттеулері де растайды. Тұрғындар қоғамдық ұйымдардың (құқық қорғау, қайырымдылық, экологиялық) іс-шараларына атсалысып, кіреберістер, балалар ойын алаңдарын ұжымдық абаттандыруға қатысқандарын көреміз, жалғызбасты азаматтар, қарттар немесе ерекше қажеттіліктері бар адамдарға көмек көрсететін азаматтардың үлесі өскен [21, 137-б.]. Мұнда біз қатысудың ерекшелігіне назар аударамыз, қазақстандықтар нақты мәселелерді шешуге басымдық береді.

Саяси қатысудың қандай да бір түрлеріне сұраныс өзгерістерін бақылай отырып, біз саяси жүйе ахуалының өзгеруі туралы айта аламыз. Респонденттердің саяси қатысудың көптеген түрлерін пайдалануының төмендеуі және «жауап беруге қиналамын» жауаптарының артуы әрқашан қызығушылықсыздық, пассивтілік пен апатияның жоғарылауын көрсетпейді. Бұл аралық кезең, яғни құндылықтарды қайта бағалау мен ойлану, қазақстандықтардың қатысудың жаңа мүмкіндіктері мен баламалы түрлерін іздеуі немесе саяси оқиғаларды бақылаушы позициясын ұстану мен өз пікірін қалыптастыру үдерісін көрсетуі мүмкін.

Ұсынылған деректер қазақстандықтардың қатысудың конвенционалдық емес және наразылық тән түрлеріне қарағанда, институционалдық конвенционалдық түрін қолданатындығын көрсетеді. Олардың ішінде азаматтар көбіне сайлауға қатысуды таңдайды.

Зерттеу нәтижелері мүдделерді қорғаудың дәстүрлі емес түрлерінің рөлі болуы мүмкін екенін көрсетеді. Мысал ретінде мемлекеттік органдар мен соттарға ресми өтініштердің азаюы, бірақ жеке байланыстар арқылы өзіндік әрекеттерді қолдану жиілігінің тұрақтылығы дәлел бола алады. Немесе бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінулердің азаюы, блогерлерге жүгіну немесе әлеуметтік желілердегі жарияланымдар арқылы назар аударудың балама құралдарын пайдаланудың нәтижесінде туындауы мүмкін.

Сондай-ақ, алынған деректер саяси партиялар, кәсіподақтар және қоғамдық ұйымдар тарапынан халықпен диалог пен өзара іс-қимылды күшейту қажеттілігін көрсетеді. Аталған азаматтық қоғам институттары өз қызметі нәтижелілігін халықтың қызығушылығы мен сенімін арттыруы керек, әйтпесе олардың мүдделердің өкілі ретінде пайдалану деңгейі төмендейді. Сондықтан бүгінгі күні оларға ең алдымен қоғам үшін өзектілігін көрсету, жұмыс әдістерін жаңғырту маңызды.

Саяси қатысу тәжірибесі туралы сұраққа «жауап беруге қиналатындар» үлесінің артуы ықтимал белгісіздік ахуалы және жаһандық үрдіс ретіндегі саяси турбуленттілік кезеңін көрсетеді. Осылайша, азаматтар саяси белсенділікті көрсетпес бұрын оқиғаларды қадағалап, жағдайды талдауға басымдық беруі, яғни қолайлы уақытты немесе мүмкіндікті күту жағдайында болуы мүмкін.

Респонденттердің саяси қатысу тәжірибесі туралы сұраққа жауап берулерінің қиынға соғуының себептерін одан әрі терең зерттеу қажет.

Осыған байланысты бірнеше ықтимал себептерді қарастыруға болады. Мысалы, қатысудың аталған түрлері туралы жеткіліксіз хабардар болуы, оларды анықтау мүмкін еместігі немесе респонденттердің аталған формалардың бірде бірін пайдаланбауын атауымызға болады. Екінші жағынан, мәселені респонденттердің қатысуы жоғары маңызға ие және саяси шынайылыққа әсер ете алатынына жеткілікті түрде сенбейтіндігімен де түсіндіруге болады. Мұндай қатыспау түрлері азаматтар арасында жасырын келіспеушілік туғызып, саяси коммуникация арналарының тиімділігіне кері әсерін тигізеді.

Тағы бір себеп, респонденттердің мемлекет тарапынан бақылауды сезінуі болуы мүмкін, бұл олардың саяси белсенділік туралы сұрақтардан аулақ болуына немесе «қауіпсіз нұсқаны» таңдауына әкеледі.

Осылайша, мемлекеттің саяси қатысу үшін ортаның жағдайына назар аударуы және азаматтардың пікір білдіру қауіпсіздігін қамтамасыз етуі маңызды. Саяси қатысуды азаматтарды саяси белсенділік мүмкіндіктері туралы ақпараттандыру және қатысудың жаңа алаңдары мен түрлерін құру кеңейте алады. Мұның әлеуетті тиімділігін Интернет, әлеуметтік желілер, цифрлық платформаларды пайдаланудағы артықшылықтар және олардың жастар арасындағы саяси белсенділікке әсері жөніндегі фокус-топтар нәтижелері дәлелдейді.

Ескере кететін жәйт, бытыраңқы ақпарат ақпараттық шаршау мен шатасуға әкелуі мүмкін. Сондықтан ақпараттық саясат азаматтық қоғаммен жұмыс істеуге, тексерілген және объективті ақпарат беру арқылы азаматтардың сенімін арттыруға, оның жүйелілігі мен ашықтығына, маңызды мәселелерді қамту және талқылау мүмкіндігіне бағытталуы керек.

Қорытынды

2021 жылғы қазақстандықтардың наразылық мінез-құлқының ерекшеліктерін зерттеу бізге COVID пандемиясының әлеуметтік-экономикалық салдарымен байланысты әлеуметтік наразылықтың жинақталуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді және бұл 2022 жылдың қаңтарында ел қалаларының көшелерінде күшті деструктивті толқынға әкелді.

2021 және 2024 жылдары тұрғындардан алынған сауалнамалардың нәтижелерін салыстыру барысында әлеуметтік белсенділіктің түрлі формаларын пайдаланатын саяси қатысу деңгейі үлесінің төмендеуіне назар аударуға болады: қатысу түрлері сұранысқа ие, бірақ 2021 жылға қарағанда әлдеқайда аз дәрежеде. Сондай-ақ, жеке байланыстар арқылы өзіндік әрекеттер жасау және онлайн-петицияларға қол қою ғана бірдей деңгейде өзектілігін сақтап қалғанын атап өткен жөн.

Осылайша, қазақстандықтардың дәстүрлі (негізгі, институционалдық) және дәстүрлі емес (институционалдық емес) формаларды біріктіре отырып, саясатта өзара әрекеттесуінің көптеген жолдары бар екенін байқауымызға болады.

Зерттеуде қазақстандықтардың саяси қатысудың қолдануға қолжетімді, мәселелерді шешуде тиімді және қауіпсіз түрлеріне басымдық беретіндері анықталды. Қазақстандықтардың саяси қатысу әлеуеті сақталуда, бірақ оның форматы биліктің іс-әрекетіне және конструктивті коммуникация арналарын жетілдірулеріне байланысты болады.

Жастар санының өсуі бүгін де, болашақта да саяси қатысуды қайта форматтауға, белсенділіктің жаңа, дәстүрлі емес тәсілдерін таңдауға әсер етеді, олардың ішінде цифрлық қатысу ерекше орын алады. Тұрғындар вертикалды иерархиялық байланыстардың орнына уақыт өте келе горизонталды әлеуметтік байланыстар мен коммуникацияларға көбірек артықшылық беруге бейім болуы мүмкін. Мұндай бірігудің артықшылығы формализмнің төмендеуі, жеке дербестігін сақтай отырып, мүдделі топтар арқылы өзін-өзі көрсету мүмкіндігінде жатыр.

Қаржыландыру: *Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын AP23488744 «Қазақстандағы саяси қатысу: динамикасы және кеңейту мүмкіндіктері» атты гранттық ғылыми жобасы аясында жүзеге асырылды.*

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Almond G., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. - Princeton: Princeton University Press, 1963. - 574 p.
2. Kourvetaris G.A., Dobratz B.A. Political power and conventional political participation // Annual Review of Sociology, 1982. - №8. - P. 289-317. doi: 10.1146/annurev.so.08.080182.001445
3. Barrett M., Brunton-Smith I. Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective // Journal of Civil Society, 2014. - №10(1). - P. 5-28. doi: 10.1080/17448689.2013.871911
4. Barrett M., Zani B. Political and civic engagement. - Taylor & Francis, 2015. - 584 p.
5. Hooghe M., Hosch-Dayican B., Van Deth J.W. Conceptualizing political participation // Acta Politica, 2014. - №49. - P. 337-348. doi:10.1057/ap.2014.7
6. Van Deth J.W. A conceptual map of political participation // Acta Politica, 2014. - №49. - P. 349-367. doi: 10.1057/ap.2014.6
7. Theocharis Y., Van Deth J.W. Political participation in a changing world: Conceptual and empirical challenges in the study of citizen engagement. - Routledge, 2018. - 144 p.
8. Ekman J., Amnå E. Political participation and civic engagement: Towards a new typology // Human affairs, 2012. - №22. - P. 283-300. doi: 10.2478/s13374-012-0024-1
9. Sairambay Y. Reconceptualising political participation // Human Affairs, 2020. - №30(1). - P. 120-127. doi: 10.1515/humaff-2020-0011
10. Илеуова Г.Т., Симакова О.А. Социальное самочувствие и протестные настроения казахстанцев в преддверии январских выступлений 2022 года // Социологические исследования, 2023. - № 1. - С. 95-106. doi: 10.31857/S013216250022093-5
11. Fazylyzhan D. Comparative analysis of political participation in the context of the spread of digital technologies based on the study of the experience of the UK and Kazakhstan // Adamalemi. - 2022. - №3(93). - P. 102-110. doi: 10.48010/2022.3/1999-5849.09
12. Абишев Г., Нечеева Е. Онлайн петиции как фрейм делиберативной демократии в современном Казахстане // Казахстан-Спектр, 2023. - №1(105). - С. 7-23. doi: 10.52536/2415-8216.2023-1.01
13. Kilybayeva S., Nassimova G., Massalimova A. The Kazakhstani youth's engagement in politics // Studies of Transition States and Societies, 2017. - №9(1). - P. 53-71. doi: 10.58036/stss.v9i1.533
14. Жусупова А. Потенциал социальных сетей как механизма реализации концепции «Слышащего государства» в Казахстане // Казахстан-Спектр, 2021.

- №98(2). - С. 23-43. doi: 10.52536/KS/vol_98_issue_2_A2
15. Жолдыбалина А., Ахметжаров С., Токтаров Е. Местные сообщества в селах как форма гражданского участия: проблемы и перспективы // Казахстан-Спектр, 2022. - №4(104). - С. 21-33. doi: 10.52536/2415-8216.2022-4.02
16. Маулышариф М., Рахимбекова Б., Сейсебаева Р. Религиозность и гражданский активизм молодежи в Казахстане: потенциальная связь и возможные противоречия // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии, 2022. - №3(82). - С. 71-82. doi: 10.26577/JPsS.2022.v82.i3.07
17. Отарбаева Б. Городской гражданский активизм в градостроительной политике Алматы // Казахстан-Спектр, 2022. - №3(103). - С. 48-65. doi: 10.52536/2415-8216.2022-3.03
18. Серикжанова А.Т., Нуртазина Р.А., Ланко Д.А. Архитектура политического участия в условиях глобализации: политологический анализ // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии, 2021. - №3(77). - С. 103-113. doi: 10.26577/jpcp.2021.v77.i3.10
19. Амребаев А., Ешпанова Д. О массовом политическом сознании казахстанцев в условиях перехода от постсоветскости к «Новому Казахстану» // Адам әлемі, 2022. - №3(93). - С. 72-86. doi: 10.48010/2022.3/1999-5849.07
20. Утепов А., Джумабаев С. Тренды институционализации общественного участия в Казахстане для устойчивого развития // Государственное управление и государственная служба, 2022. - №1(80). - С. 7-18. doi: 10.52123/1994-2370-2022-574
21. Казахстан-2023: тенденции настоящего и контуры будущего. Коллективная монография // Под. ред. Е. Тукумов и др. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2023. – 294 с.
22. Уроки «Трагического января»: единство общества – гарантия независимости. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан от 11 января 2022 года // <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414> (қаралған күні: 30.12.2024).

REFERENCES:

- Almond, G., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Kourvetaris, G. A., & Dobratz, B. A. (1982). Political power and conventional political participation. *Annual Review of Sociology*, 8, 289–317. doi: 10.1146/annurev.so.08.080182.001445
- Barrett, M., & Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), P. 5-28. doi: 10.1080/17448689.2013.871911
- Barrett, M., & Zani, B. (2015). *Political and civic engagement*. Taylor & Francis.
- Hooghe, M., Hosch-Dayican, B., & Van Deth, J. W. (2014). Conceptualizing political participation. *Acta Politica*, 49, 337-348. doi:10.1057/ap.2014.7
- Van Deth, J. W. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica*, 49, 349-367. doi: 10.1057/ap.2014.6
- Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2018). *Political participation in a changing world: Conceptual and empirical challenges in the study of citizen engagement*. Routledge.
- Ekman, J., & Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human affairs*, 22, 283-300. doi: 10.2478/s13374-012-0024-1
- Sairambay, Y. (2020). Reconceptualising political participation. *Human Affairs*, 30(1), 120-127. doi: 10.1515/humaff-2020-0011
- Ileuova G.T., Simakova O.A. Social'noe samochuvstvie i protestnye nastroyeniya kazakhstancev v preddverii janvarskikh vystuplenij 2022 goda [Social sentiment and protest moods of Kazakhstani people on the eve of the January 2022 rallies]. *Sotsiologicheskie issledovaniya-Sociological Studies*. 2023. No 1. pp. 95-106. doi: 10.31857/S013216250022093-5
- Fazylzhan, D. (2022). Comparative analysis of political participation in the context of the spread of digital technologies based on the study of the experience of the UK and Kazakhstan. *Adam alemi*, 3(93), 102-110. doi: 10.48010/2022.3/1999-5849.09
- Abishev G., Nechaeyva E. Onlajn peticii kak frejm deliberativnoj demokratii v sovremennom Kazakhstane [Online petitions as a framework for deliberative democracy in modern Kazakhstan]. *Qazaqstan-Spektr- Kazakhstan-Spectrum*. 2023. No 1(105). pp. 7-23. doi: 10.52536/2415-8216.2023-1.01
- Kilybayeva, S., Nassimova, G., & Massalimova, A. (2017). The Kazakhstan youth's engagement in politics. *Studies of Transition States and Societies*, 9(1), 53-71. doi: 10.58036/stss.v9i1.533
- Zhussupova A. Potencial social'nyh setej kak mehanizma realizacii koncepcii «Slyshashhego gosudarstva» v Kazakhstane [Potential of social networks as a mechanism for implementing the «Listening state» concept in Kazakhstan]. *Qazaqstan-Spektr- Kazakhstan-Spectrum*. 2021. No 98(2). pp. 23-43. doi: 10.52536/KS/vol_98_issue_2_A2

15. Zholdybalina A., Akhmetzharov S., Toktarov Y. Mestnye soobshhestva v selah kak forma grazhdanskogo uchastija: problemy i perspektivy [Local communities in rural area as a form of civil activity: Problems and prospects]. Qazaqstan-Spektr-Kazakhstan-Spectrum. 2022. No 4(104). pp. 21-33. doi: 10.52536/2415-8216.2022-4.02
16. Maulsharif M., Rakhimbekova B., Seisebayeva R. Religioznost' i grazhdanskij aktivizm molodezhi v Kazahstane: potencial'naja svjaz' i vozmozhnye protivorechija [Religiosity and civic activism of youth in Kazakhstan: potential link and possible contradictions]. Vestnik KazNU. Seriya psixologii i sociologii-The Journal of Psychology & Sociology. 2022. No 3(82). pp. 71-82. doi: 10.26577/JPsS.2022.v82.i3.07
17. Otarbayeva B. Gorodskoj grazhdanskij aktivizm v gradostroitel'noj politike Almaty [Urban civil activism in the urban planning policy of Almaty city]. Qazaqstan-Spektr-Kazakhstan-Spectrum. 2022. No 3(103). pp. 48-65. doi: 10.52536/2415-8216.2022-3.03
18. Serikzhanova A.T., Nurtazina R.A., Lanko D.A. Arhitektura politicheskogo uchastija v uslovijah globalizacii: politologicheskij analiz [The architecture of political participation in the context of globalization: a political analysis]. Vestnik KazNU. Seriya filosofii, kul'turologii i politologii- Journal of Philosophy, Culture and Political Science. 2021. No 3(77). pp. 103-113. doi: 10.26577/jpcp.2021.v77.i3.10
19. Amrebaev A., Eshpanova D. O massovom politicheskom soznanii kazahstancev v uslovijah perehoda ot postsovetskosti k «Novomu Kazahstanu» [About mass political consciousness Kazakhstani in the conditions of transition from Post-Soviet to «New Kazakhstan»]. Adam alemi. 2022. No 3(93). pp. 72-86. doi: 10.48010/2022.3/1999-5849.07
20. Utepov A., Jumabayev S. Trendy institucionalizacii obshhestvennogo uchastija v Kazahstane dlja ustojchivogo razvitiya [Trends in institutionalization of public participation in Kazakhstan for sustainable development]. Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba- Public Administration and Civil Service. 2022. No 1(80). pp. 7-18. doi: 10.52123/1994-2370-2022-574
21. Kazakhstan-2023: tendencii nastojashhego i kontury budushhego. Kollektivnaja monografija [Kazakhstan-2023: Trends of today and outlines of tomorrow]. (2023). Ed. E. Tukumov and others. Astana: The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan.
22. Uroki «Tragicheskogo janvarja»: edinstvo obshhestva – garantija nezavisimosti. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan ot 11 janvarja 2022 goda [Lessons of the “Tragic January”: Unity of Society is a Guarantee of Independence. Speech by the Head of State Kassym-Jomart Tokayev at a meeting of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on January 11, 2022]. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414> (accessed: 30.12.2024).

Майра Дюсембекова¹, Елдос Жұмағұлов², Ержан Ибраев³

¹ Астана халықаралық университеті,
Ғылыми жоба жетекшісі, саяси ғылымдардың кандидаты, профессор
Orcid ID: 0000-0002-0604-1642,
e-mail: maira.eni@mail.ru

² «Қоғамдық келісім» РММ-сі жетекшісі
сарапшысы, саясаттану бойынша PhD
Orcid ID: 0000-0002-0147-3462
(Астана қ., Қазақстан),

³ Астана халықаралық университеті,
Ғылыми жоба бойынша ғылыми қызметкер
Orcid ID: 0009-0007-4376-662X
(Астана қ., Қазақстан)

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада мемлекеттердің идеологиялық мақсаттарды жүзеге асырудағы ақпараттық технологиялардың дамуы және олардың рөлі жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында ақпараттық технологиялардың қоғамның барлық салаларына енуі, олардың мемлекет саясаты мен экономикасына тигізетін ықпалына талдау жасалған. XX ғасырдың ортасынан бастап ақпараттық кеңістіктің қарқынды дамуы қоғамдық пікірді қалыптастыруда жаңа мүмкіндіктер ашқанын көрсетеді.

Авторлар АҚШ, Қытай, Ресей, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея және Түркия сияқты елдердің ақпараттық технологияларды идеологиялық мақсатта пайдалану тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізеді. БАҚ, әлеуметтік желілер және цифрлық платформалардың ақпараттық ықпал ету құралдары ретіндегі маңызы ерекше атап өтіледі.

Сондай-ақ, мақалада ақпараттық қауіпсіздік, саяси пропаганда, қоғамдық санаға әсер ету стратегиялары қарастырылып, әртүрлі елдердің әдістері сараланады. Бұл зерттеу қазіргі заманғы ақпараттық саясат пен технологиялардың өзара байланысы мен ерекшеліктерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, идеологиялық мақсаттар, саяси пропаганда, бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер, саяси манипуляция, «жұмсақ күш».

Майра Дюсембекова, Елдос Жумагулов, Ержан Ибраев
**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ:
МИРОВОЙ ОПЫТ**

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется развитие информационных технологий и их роль в реализации идеологических целей государств. Исследование охватывает процессы внедрения цифровых технологий во все сферы общества, а также их влияние на государственную политику и экономику. Отмечается, что с середины XX века стремительное развитие информационного пространства открыло новые возможности для формирования общественного мнения.

Авторы проводят сравнительный анализ опыта таких стран, как США, Китай, Россия, Великобритания, Южная Корея и Турция, в использовании информационных технологий для идеологических целей. Рассматривается значимость средств массовой информации, социальных сетей и цифровых платформ как инструментов информационного воздействия.

Кроме того, в статье рассматриваются вопросы информационной безопасности, политической пропаганды и стратегий влияния на общественное сознание, а также проводится анализ методов, применяемых различными странами. Данное исследование способствует более глубокому пониманию взаимосвязи современных информационных технологий и государственной политики.

Ключевые слова: *информационные технологии, идеологические цели, политическая пропаганда, средства массовой информации, социальные сети, политическая манипуляция, «мягкая сила».*

Maira Dyussembekova, Eldos Zhumagulov, Yerzhan Ibraev
ENSURING INFORMATION SECURITY: GLOBAL EXPERIENCE

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the development of information technologies and their role in the implementation of states' ideological objectives. The study covers the processes of digital technology integration into all spheres of society, as well as their impact on state policy and the economy. It is noted that since the mid-20th century, the rapid expansion of the information space has created new opportunities for shaping public opinion.

The authors conduct a comparative analysis of the experiences of countries such as the United States, China, Russia, the United Kingdom, South Korea, and Turkey in utilizing information technologies for ideological purposes. The significance of mass media, social networks, and digital platforms as tools of informational influence is examined.

Additionally, the article addresses issues of information security, political propaganda, and strategies for influencing public consciousness, as well as analyzing the methods employed by different countries. This research contributes to a deeper understanding of the interconnection between modern information technologies and state policy.

Keywords: *Information technologies, ideological objectives, political propaganda, mass media, social networks, political manipulation, «soft power».*

Кіріспе

Ақпараттық технологиялар қоғамдық өмірдің барлық салаларына дерлік қарқынды түрде ене отырып, оның құрамдас бөлігіне айналды. Қазіргі таңда заманауи жаһандық дамудың маңызды үрдісі уақыттың жеделдеуі мен қысқаруы болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда ақпараттық технологиялар мемлекеттің экономикасы мен саясатына, тұтастай жүйесіне зор ықпалын тигізуде. Сол себепті ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі мемлекеттердің стратегиялық басымдықтарының біріне айналды.

Бүгінде мемлекеттер өздерінің саяси мүдделерін ілгерілету және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ақпараттық ресурстарды кеңінен пайдалануда. АҚШ, Қытай, Ресей, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея және Түркия сияқты елдер идеологиялық мақсаттарды жүзеге асыруда түрлі әдіс-тәсілдер мен стратегияларды қолданады. Бұл елдердің тәжірибесі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің түрлі аспектілерін қамтып, оның халықаралық деңгейдегі маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу мақсаты – мемлекеттердің ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегияларын, олардың идеологиялық мақсаттарға қол жеткізудегі рөлін, сондай-ақ ақпараттық кеңістіктегі ықпал ету механизмдерін жан-жақты талдау. Мақалада әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, қазіргі ақпараттық саясаттың негізгі үрдістерін анықтауға ерекше назар аударылады.

Зерттеу әдістемесі

Мақалада ақпараттық қауіпсіздік және идеологиялық мақсаттарды жүзеге асырудағы ақпараттық технологиялардың рөлі зерттеліп, салыстырмалы талдау, теориялық талдау және әлеуметтанулық әдістер қолданылған. Салыстырмалы талдау әдісі арқылы АҚШ, Қытай, Ресей, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея және Түркияның ақпараттық саясаты салыстырылды. Әлеуметтанулық әдіс қоғамдық пікірді талдау, әлеуметтік желілердің саяси процестерге ықпалын бағалау және мемлекеттік саясаттың әлеуметтік әсерін зерттеу тәсілдерін қамтыды. Бұл әдістер ақпараттық кеңістіктегі ықпал ету механизмдерін кешенді түрде түсінуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

Ақпараттық технологиялардың дамуымен мемлекет қоғамдық пікірді қалыптастыруда, өзінің идеологиясы мен құндылықтарын ілгерілетуде жаңа кең мүмкіндіктерді иеленеді.

XX ғасырдың орта кезеңіне дейін мемлекет идеология жүргізу мен ақпаратты таратудың дәстүрлі, «механикалық» әдістерін пайдаланғаны белгілі. Осы дәуірдің 60 жылдарынан бастап ақпаратты таратудың құралдарын жетілдіру, компьютерлік желілер мен мәліметтердің электронды базасын құру үшінші мыңжылдықтың басында заманауи постиндустриалды қоғамның инфрақұрылымы ретінде жаһандық ақпараттық кеңістіктің пайда болуына әкелді.

Өз кезегінде бұл үрдіс:

- саяси салада күштік емес, ақпараттық факторлардың маңызы артуына;
- экономикада ақпараттық өнімдер тауар қатынастары жүйесіне еніп, ақпараттандыру мен ақпаратты қорғау құралдарын өндірушілер мен оларды тұтынушы көптеген коммерциялық құрылымдардың пайда болуына;
- экономикалық әлеуеттің ақпараттық инфрақұрылымның даму деңгейіне тәуелділігіне;
- мемлекеттік органдардан бастап жекелеген құрылымдарға дейін, басқару тиімділігін арттыру мен жақсартуға кең мүмкіндіктер беретін ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен байланысты ақпараттық салада барлық деңгейлерде басқару процестеріндегі сапалы серпіліске ықпалын тигізді.

Бұл процестер әрбір жеке технологияның әсерімен ғана емес, олардың өзара әрекеттесуімен және бір-бірін күшейтумен жүруде. Осылайша, біртұтас әлемдік ақпараттық кеңістіктің қалыптасуы қоғамдық прогрестің негізгі бағыттарын айқындай отырып, жаһандық даму факторына айналды. Ал ақпараттың өзі мемлекеттердің ең маңызды стратегиялық ресурсы болып отыр.

Интернет желісін пайдаланушылар саны жағынан алдыңғы қатардағы, қуатты технологиялық дамыған **Қытай** мемлекеті өздерінің интернет кеңістігін реттеуде қатаң шараларды қолданады. Олар ақпараттық саясатты мемлекетке елдегі интернет кеңістігін бақылауға толық құқық беретін «киберегемендік» қағидаты бойынша іске асыруда.

Қытайдағы интернет кеңістігін реттеу жүйесі кешенді көпдеңгейлі сипатқа ие:

- техникалық тәсілдер мен арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану арқылы материалдарды сүзгіден өткізу;
- бақылаушы адамдардың тікелей қатысуымен көпсатылы реттеу;
- осы салада заң бұзғандарға айыппұл салу жазасын қолдану [1].

2000 жылдың қыркүйегінде Мемлекеттік кеңес «ҚХР-дағы телекоммуникацияны реттеу» және «Интернет ақпараттық қызметтерін басқару шаралары» туралы ереже жинағын бекітті. Ол бойынша жеке тұлғалар мен ұйымдарға интернетті ел Конституциясының негізгі қағидаттарына қайшы келетін, мемлекеттік қауіпсіздік жүйесін айыптайтын, мемлекеттік құпияларды қамтитын немесе ұлттық бірлікке қауіп төндіретін материалдарды тарату, беру және көшіру үшін пайдалануға тыйым салынды.

Сонымен бірге, Қытай билігі 2003 жылдан бастап интернеттің Қытай сегментіндегі барлық ақпаратты нақты уақыт режимінде сүзгілеуді жүзеге асыратын «Алтын қалқан» қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін іске қосты. Бұл жүйе бірнеше рет жаңартылып, оның көмегімен 140 мыңнан астам интернет ресурстар бұғатталды. Олардың ішінде Facebook, Twitter, Youtube, Gmail, Google, Instagram, WhatsApp сияқты кеңінен танымал әлеуметтік желілер мен платформалар бар [2].

Қытай үкіметі ғаламдық интернет-қызметтердің қызметін шектеумен қатар, ауқымы жағынан батыс елдерімен салыстыруға болатын отандық ақпараттық жүйелерін (WeChat, Baidu, Weibo) дамытуға, сондай-ақ оларды әлемдік нарыққа шығаруға белсенді түрде ықпал етуде (мәселен, TikTok қысқаметражды бейнероликтермен бөлісу қызметі).

Жалпы алғанда, Қытай билігі мемлекеттік саясатты жүргізу мен идеологиясын таратуда отандық ақпараттық технологиялар мен ресурстарға ерекше мән бере отырып, сыртқы пропагандаға қарсы тұруда қатаң шаралар қолданумен ерекшеленеді.

Бүгінде әлемдік саяси процестердің негізгі ойыншыларының бірі саналатын **Америка Құрама Штаттары** ұзақ жылдар бойы ақпараттық технологиялар мен бұқаралық ақпарат құралдарын демократиялық құндылықтарды, сөз бостандығын және адам құқықтарын насихаттау құралы ретінде жүйелі түрде қолданып келеді. Ағартушылықтың ерекше миссиясын атқаратын, шынайы демократияның иесі болып саналатын АҚШ елдегі әлеуметтік наразылық деңгейін тиімді төмендетіп қана қоймай, сонымен бірге елдің имиджін көтеру мақсатында мемлекеттік органдардың, көптеген қоғамдық ұйымдар мен жеке тұлғалардың жүргізетін пропагандасына көп көңіл бөледі.

Американдық пропаганданың қазіргі кездегі дәстүрлі құрылымы теле-радио хабар таратудан, прессадан және интернет желісіндегі заманауи ақпарат құралдарынан тұрады.

Оның ішінде ABS, NBS және CBS сынды АҚШ-тың үш ірі медиа-компаниясы жетекші рөлді атқарады. Американдық қоғамның пікірінше, олар сол елдегі түрлі әлеуметтік және саяси көзқарастарды білдіріп, оңшылдар мен солшылдардың пікірлерін бірдей дәрежеде насихаттайды. Американдық компаниялардың саяси және экономикалық пікірлерін түрлі коммерциялық медиа-компаниялар білдіреді. Сонымен бірге, американдық пропаганда саяси манипуляциялау мақсатында әлеуметтік желілер, компьютерлік ойындар тәрізді жаңа арналарды пайдаланады.

Жалпы, АҚШ-та халықаралық БАҚ тарихы екінші дүниежүзілік соғыс кезінде «Америка дауысы» радиосының құрылуынан бастау алады. Бүгін де «Америка дауысы» ақпараттық интернет-ресурсы Ғаламдық медиа бойынша АҚШ агенттігіне (USAGM) қарасты 6 субъектінің қатарында.

Ғаламдық медиа бойынша АҚШ агенттігі сөз бостандығы, адам құқықтары мен демократия туралы ақпарат пен идеологияны таратуға бағытталған жобаларды белсенді түрде қолдайды.

USAGM бағалауы бойынша, апта сайын 394 миллион адам агенттіктің бағдарламаларына мүмкіндік алып отыр.

Федералды бюджеттен қаржыландырылып, Конгрестің қадағалауындағы бұл агенттік екі федералды құрылымды («Америка дауысы» және Кубаға хабар тарату басқармасы) және төрт коммерциялық емес ұйымды қамтиды: «Азат Еуропа/Азаттық радиосы», «Азат Азия радиосы», Таяу Шығыс хабар тарату желісі және Ашық технологиялар қоры [3].

«Америка дауысы», «Азат Еуропа/Азаттық радиосы» арқылы іске асырылатын бағдарламалар әлем бойынша миллиондаған адамды қамти отырып, демократиялық құндылықтар мен идеалдарды насихаттайды.

АҚШ әлеуметтік желілерді цифрлық дипломатияның маңызды құралы ретінде белсенді түрде пайдаланады. Американың елшіліктері мен мемлекеттік мекемелері Twitter, Facebook, Instagram және Telegram сияқты платформаларда белсенді жұмыс жүргізіп, шетелдік аудиториямен тікелей байланыс орнатады.

Google және Facebook сияқты американдық компаниялардың АҚШ-тың еркіндік пен теңдік идеалдарын ілгерілетуге зор ықпалын тигізуде. Олар өз платформаларының жұмыс ережелерін белгілеп, адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау мәселелеріне баса назар аударады.

Сол тәрізді еуропа құрлығындағы жетекші мемлекеттердің бірі **Ұлыбританияда** ақпараттық технологиялар қоғамдық пікірді қалыптастырудың, идеологиялық құндылықтарды ілгерілетудің қуатты құралына айналып отыр. Бүгінгі таңда «жұмсақ күш» термині британдық саясаткерлер арасында кеңінен қолданылады және үкіметтің, парламенттің ресми құжаттарында, ғылыми-сарапшылық қауымдастықтарда, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарында жиі кездеседі.

Мысалы, 2015 жылы жарияланған Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы мен Қорғаныс және қауіпсіздік стратегиясының шолуында (National Security Strategy және Strategic Defence and Security Review) «жұмсақ күшке» үлкен мән берілген: ұлттық қауіпсіздік стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі ретінде «жұмсақ күш» арқылы Ұлыбританияның ықпалын күшейту қажеттілігі атап өтілген [4].

«Жұмсақ күш» концепциясының өзектілігін Ұлыбританияның Палата лордтары жанындағы «Жұмсақ күш» және ықпал ету» комитетінің жұмысы да дәлелдейді [5]. Сонымен қатар, 2014 жылы Ұлыбританияның қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарға арналған ұлттық академиясы – Британдық академия – «Тартудың өнері. Жұмсақ күш және Ұлыбританияның әлемдегі рөлі» атты есепті жариялады [6]. Бұған қоса, Британдық кеңес 2013 жылы «Ықпал және тартымдылық» атты баяндаманы әзірлеп, оны британдық «жұмсақ күшке» арнады [7].

Ұлыбританияның сыртқы саясаты, бір жағынан, қазіргі әлемдік тәртіптің қалыптасуына айтарлықтай ықпал етті, екінші жағынан, уақыт талаптарына сай әрекет етіп, әскери емес факторлар күшінің өсіп келе жатқан рөлін ескеруге ұмтылды. Мемлекеттің мәдениетінің, ұлттық құндылықтарының және сыртқы саясатының тартымдылығына негізделген «жұмсақ күш» экономикалық өсуді ынталандырып қана қоймай, сонымен бірге әлемдегі даму бағыттарын қалыптастыруға және олардың бағытын анықтауға ықпал етеді.

Ұлыбританияның «жұмсақ күш» саясатын жүзеге асыруда негізгі рөл атқарушы билік тармағына тиесілі. Бұл саясатты іске асырудың жетекші міндеті премьер-министр мен министрлер кабинеті арқылы жүзеге асады. Кабинетке мемлекеттік департаменттердің басшылары кіреді және олар үкіметтің жалпы саясатына жауап береді.

Қазіргі британ үкіметінің құрылымына:

- 25 министрлік департамент (тәуелсіз министрліктер),
- 21 министрлікке жатпайтын департамент (саяси араласуды қажет етпейтін мемлекеттік құрылымдар),
- көптеген агенттіктер, қоғамдық ұйымдар және мемлекеттік корпорациялар (мысалы, Би-Би-Си) кіреді.

Бұл құрылымдардың үштен бір бөлігі және онға жуық басқа мекемелер бірлесіп, Ұлыбританияның «жұмсақ күшін» арттыруға бағытталған жо-спарлау, үйлестіру және бағалау жұмыстарын жүргізеді.

Ұлыбританияның «жұмсақ күш» саясатының орталық үйлестірушісі – Сыртқы істер және достастық істер министрлігі (Foreign and Commonwealth Office, Форин-офис). Бұл министрлік британ дипломатиялық және сауда өкілдіктері арқылы әлемдегі барлық бағыттарға ықпал етеді.

Министрлік стратегиялық реформаларды жүзеге асыру үшін халықаралық серіктестіктер мен байланыстарды нығайтып, британ мәдениеті мен құндылықтарын жаһандық деңгейде насихаттауға басымдық беріп келеді. Сонымен қатар, Форин-офис басқа да мемлекеттік және қоғамдық құрылымдармен, әсіресе Британ кеңесі мен Би-Би-Си сияқты ұйымдармен тығыз ынтымақтастықта жұмыс істейді.

Үкімет ұлттық құндылықтарды түсіндіретін және қоғамға қызмет ететін арнайы веб-сайттарды белсенді қолданады. Мысалы, British Council ұйымы мәдениет пен ағылшын тілін насихаттауда интернет-платформа-ларды белсенді пайдаланады.

Ұлыбританияның ресми ұйымдары Twitter, Facebook және Instagram сияқты әлеуметтік медиа платформаларын белсенді түрде пайдала-нып, демократиялық құндылықтар, азаматтық құқықтар және мәдени мұралар туралы ақпарат таратады. Ал BBC Learning және FutureLearn сияқты онлайн платформалар білім беру арқылы ұлттық құндылықтарды дәріптеудің үлгісі болып табылады.

«Жұмсақ күш» саясатын белсенді қолданатын елдердің қатарында **Оңтүстік Корея** да бар. Оңтүстік Кореяның ұлттық брендинг тәжірибесі оның мәдени өнімдерін әлемдік аренаға шығарып қана қоймай, ұлттық бірегейлігін сақтауға және оның жұмсақ күшін нығайтуға мүмкіндік берді.

1980 жылдардың соңында Оңтүстік Кореяда американдық мәдениеттің кеңінен таралуы байқалды. Белгілі болғандай, 1945 жылғы кеңестік-американдық келісімнен кейін Оңтүстік Корея АҚШ юрисдикциясына өтті. 1945 жылдан 1948 жылға дейін Корея саяси, экономикалық және мәдени тұрғыда америкалық әскери әкімшіліктің ықпалында болды. Бұл жағдай корейлер арасында ұлттық мәдениеттің ассимиляциялануынан туындаған ұлттық сезім мен үрейді оятты. Дегенмен, жаһандық капи-тализм мен корей ұлтшылдығының үйлесімі күтпеген нәтижеге әкеліп, корейлердің өз мәдени өнімдерін әлемдік нарыққа тарату мүмкіндігі мен қажеттілігін түсінуіне жол ашты [8].

Бұл идеяның негізі 1990-жылдары президент Ким Ёнсамның (1993–1998) билікке келуімен қаланды. Бұл бағыт елдің экономикасы, саясаты, білім беру және мәдениетін жаһандық стандарттарға сәйкес реформалауды көздейтін «елді жаһандандыру» идеясын жүзеге асырумен тығыз байланысты болды.

1994 жылы корей медиапродукциясын әлемдік деңгейде ілгерілету мақсатында Мәдени индустрия бюросы құрылды. Бұл процесте маңызды рөлді «чеболь» (chaebols) – отбасылық капиталға негізделген қаржылық-өндірістік топтар атқарды. Формалды түрде олар дербес компаниялар топтары ретінде жұмыс істесе де, шын мәнінде, белгілі бір отбасылардың иелігінде болып, бірыңғай әкімшілік және қаржылық бақылауда болады. Кореяның ең ірі «чебольдерінің» қатарында «LG», «Hyundai», «Samsung» корпорациялары бар. Үкімет осы компаниялардан жаппай мәдениет индустриясының дамуы кезеңінде кино және теледидар индустриясына белсенді инвестиция салуды талап етті. 1998 жылы ойын-сауық индустриясын реформалауға арналған 5 жылдық жоспар жасалып, сәтті жүзеге асырылды. Бұл жоспар аясында корей университеттерінде таланттарды арнайы даярлау бағдарламалары іске қосылды [9].

2009 жылы Оңтүстік Корея ұлттық имиджін жақсартуға бағытталған мемлекеттік бағдарламаны қабылдады. Осы бағдарламаның шеңберінде Ұлттық брендинг бойынша кеңес бірқатар маңызды жобаларды іске қосты. Сондай жобалардың бірі «Корей толқыны» бағдарламасы. Бұл бағдарлама аясында корей бұқаралық мәдениетін шет елдерге тарату мақсаты қойылған. Мемлекет корей сериалдарының шетелде көрсетілуіне мүмкіндік жасап, корей өнерінің көрмелері мен кинофестивальдерін ұйымдастырады [10].

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) дамыту индексі бойынша Оңтүстік Корея ең дамыған елдер қатарына кіреді. ICT Development Index деректеріне сәйкес, 2017 жылы Оңтүстік Корея әлемде екінші орынды иеленді [11]. Бұл индекс қазір жүргізілмейді. Ал Жаһандық инновациялық индекс бойынша Оңтүстік Корея 2023 жылы 6-орынды иеленді [12].

Оңтүстік Кореяның осы саладағы жетістіктері әлемдік цифрлық державалар үшін үлгі бола алады. Кореяның деректерді қорғау, инновациялық шешімдерді енгізу және IT инфрақұрылымын дамытудағы тәжірибесі ерекше назар аударады.

Ресейдің ақпараттық технологияларды пайдалану және дамытудағы тәжірибесі көптеген бағыттарды қамтиды және бірқатар ерекшеліктерімен сипатталады. Бұл тәжірибе елдің ішкі қажеттіліктеріне, сыртқы саяси жағдайға және экономикалық мақсаттарына байланысты қалыптасқан.

Ресейдің ақпараттық саясаты интернеттегі ресейлік сегменттің қызмет ету тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Елдің конституциялық құрылысы мен мемлекеттік мүддесіне қайшы келетін материалдарды бұғаттау және жою бойынша тәжірибелік құралдар ұдайы жетілдірілуде. Бұл функцияны Ресейде Байланыс, ақпараттық технологиялар және

бұқаралық коммуникацияларды қадағалау бойынша федералды қызмет (Роскомнадзор) атқарады.

2021 жылы 1 шілдеде Ресейде шетелдік тұлғалардың РФ аумағында интернеттің ақпараттық-телекоммуникациялық желілеріндегі қызметі туралы федералды заңы қабылданды.

Бұл заңға сәйкес, 500 мыңнан астам ресейлік аудиториямен жұмыс істейтін ірі шетелдік интернет-компаниялар елде толыққанды өкілдігін (филиалын) ашу міндеттеледі. Мұндай қадам белгілі бір шетелдік компанияның ел аумағында тыйым салынған ақпараттың таралуын шектеуден бас тартқан жағдайда, күштік құрылымдармен өзара әрекеттесу үшін жасалған [13].

Бүгінде Ресейдің ақпараттық кеңістігінде ұлтшылдық, отаншылдық идеологиясының басымдығын байқауға болады. Сол себепті Ресей идеологиялық мақсаттарды іске асыруда пропагандаға үлкен көңіл бөледі. Бүгінде Ресейдің пропаганда материалдарын өндіруі бұрын-соңды болмаған деңгейге жетіп, көптеген түрлі арналар арқылы таратылады. Бұл материалдар мәтіндерді, бейне және аудио жазбаларды, сондай-ақ суреттерді қамтиды. Олар интернетте, әлеуметтік желілерде, спутниктік және дәстүрлі телехабар тарату арналарында, сондай-ақ радиода кеңінен таралады.

RT (Russia Today) – Ресейдегі мультимедиялық жаңалықтардың негізгі жеткізуші арналардың бірі. Жылдық бюджеті 300 миллион АҚШ долларынан асатын бұл БАҚ ағылшын, француз, неміс, испан, орыс және Шығыс Еуропаның кейбір тілдерінде хабар таратады. Бұл арна әсіресе интернетте кең танымалдыққа ие, осы арнаның мәліметтері бойынша, парақшаның қаралымы миллиардтан асады. Осы орайда, RT интернеттегі ең көп қаралатын жаңалықтар көзі болып табылады. Дегенмен, RT сияқты айқын ойыншылардан бөлек, ресейлік пропаганданы ұсынатын ондаған жаңалықтар сайттары да бар.

Сонымен бірге, Sputnik, «Россия РТР» / «РТР Планета», «Россия 24» «Россия 1», «ТВ Центр», НТВ/НТВ Мир, РЕН ТВ және Первый канал сияқты ішкі ақпараттық нарықтағы негізгі дәстүрлі арналар қызмет етеді.

Ресей ВКонтакте, Одноклассники әлеуметтік желілері, Telegram мессенджері, Яндекс іздеу жүйесі, Mail.ru. электрондық поштасы сияқты отандық технологияларды дамытуға баса назар аударуда.

Ресей сонымен бірге идеологиясын жүргізуде «жұмсақ күш» тәсілін қолданады. Атап айтқанда, посткеңестік мемлекеттерге, әсіресе шетелдегі өз азаматтарымен байланысын сақтау және нығайту үшін дәстүрлі түрде жұмсақ күштің екі құралын пайдаланады: орыс тілін насихаттау және Ұлы Отан соғысындағы ортақ жеңісті есте сақтауды қолдау.

Ресейдің посткеңестік кеңістікте жұмсақ күші құралдары келесідей элементтерден тұрады:

- орыс тілін сақтау және дамыту;
- ресейлік мәдениетті насихаттау;
- ресейлік білім беру жүйесін экспорттау;

- ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңейту;
- масс-мәдениетін тарату;
- ортақ тарихты насихаттау;
- шетелдегі отандастарға қатысты саясат

Ресейлік отандастар Ресейдің «ақыл күші» құралдарының бірі. Бүгінгі күні Ресейдің сыртқы істер министрлігінің есебіне сәйкес, шетелде тұратын ел азаматтарының саны 25-30 млн адамды құрайды. Оның ішінде 2022 жыл бойынша елден кеткендердің саны 1 млнға жуықтайды [14].

Осы орайда ТМД елдеріндегі отандастарын қолдау және олардың құқықтарын қорғау мәселесімен айналысатын «Орыс әлемі» қоры жұмыс істейді. Оның негізгі мақсаты ресейлік мәдени кодты тарату болып табылады.

Жалпы алғанда, Ресейдің ақпараттық саясатындағы басты мақсаттарының бірі – ұлттық мүдделерін қорғау, жаһандық аренада ықпалын нығайту және идеологиялық үстемдікке қол жеткізу. Бұл идеология көбінесе «Ресейдің ерекше миссиясы», «Батысқа қарсы тұру» және «дәстүрлі құндылықтарды қорғау» идеяларымен сипатталады.

Қазіргі таңда әлемдік саясаттағы маңызды ойыншылардың бірі **Түркия** мемлекеті саналады. Түркия үшін идеологиялық мақсаттарын ілгерілетуде ақпараттық технологиялар маңызды рөл атқарады, әсіресе мәдени ықпалдың (жұмсақ күштің) құралдарын белсенді түрде пайдалану арқылы халықаралық аренада өз ықпалын арттыруда.

Түркия өз азаматтарымен іс-қимылды нығайту және мемлекеттік басқаруды жақсарту үшін «Е-Мемлекет» сияқты электронды бағдарламаларды белсенді түрде дамытып келеді. Бұған қоса, бұл азаматтарға үкімет органдарымен тікелей байланысуға мүмкіндік беретін «Президенттен сұра» сияқты платформалары бар [15].

Сондай-ақ, Түркі елі цифрлық платформалар, әлеуметтік желілер және мультимедиа арқылы өз мәдениетін, тілін және құндылықтарын насихаттап келеді. Мысалы, түрік сериалдары мен фильмдері стримингтік платформалар арқылы көптеген елдерде танымал. Сондай-ақ, технологиялық компаниялары да аймақтағы IT-инфрақұрылым мен телекоммуникация саласында ықпалын кеңейтуде.

Түрік телеарналары мен интернет платформалары халықаралық аудиторияға Түркияның саясатының мәдени және әлеуметтік аспектілерін таныту үшін кеңінен қолданылуда. Мысалы, TRT World арнасы түрік билігінің халықаралық медиаплатформасын қалыптастырып, әлемдік аудиторияға Түркияның көзқарастарын жеткізуде үлкен рөл атқаруда.

Сонымен қатар, әлеуметтік желілер де мемлекеттік деңгейде ақпарат тарату мен түрлі саяси хабарламалар жасау ретінде белсенді жүргізіледі. Түркияның мемлекеттік бағдарламалары мен қоғамдық қатысу мәселелері Твиттер мен Фейсбук сияқты кеңінен танымал ақпараттық платформалар арқылы жүзеге асырылады. Бұл цифрлық алаңдар Түркияның сыртқы

саясатын қалыптастыру мен халықпен диалог орнатуға мүмкіндік беріп отыр.

Саясаттағы идеологиялық мақсаттарға жету үшін Түркия мәдениет саласы мен тарихи мұраны «жұмсақ күштің» негізгі құралы ретінде пайдаланады. Осы тұрғыда мәдениетке негізделген жұмсақ күш саясаты бірнеше бағытта дамуда:

1. Тарихи және мәдени байланыстарды нығайту

Түркия өзінің Осман империясынан қалған тарихи мұрасын Орталық Азия, Кавказ, Балқан және Таяу Шығыс елдерімен қарым-қатынасты нығайтуда қолданады. Бұл елдердегі халықтардың тілі, діні және мәдениеті Түркиямен ортақ болғандықтан, мәдени байланыстарды дамыту Түркияның саясатының басым бағыттарының бірі.

2. Түрік сериалдары мен фильмдері

Түрік телесериалдары әлемнің көптеген елдерінде танымал болып, Түркияның мәдениетін насихаттау құралына айналды. Бұл медиа өнімдер Түркияның заманауи бейнесін көрсетуімен қатар, елдің мәдени және отбасылық құндылықтарын жаһандық аудиторияға танытуда маңызды рөл атқарады.

3. ТЮРКСОЙ және білім беру

Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі (ТІКА) және Халықаралық түркі мәдениеті ұйымы (TÜRKSOY) және Юнус Эмре институттары арқылы Түркия мәдениет пен білім саласындағы байланыстарды нығайтады. Түркі тілдес мемлекеттерге білім беру бағдарламаларын, стипендиялар мен бірлескен жобаларды ұсына отырып, бұл елдер арасындағы ынтымақтастықты күшейтуге бағытталған.

4. Кинофестивальдер мен мәдени шаралар

Түркия халықаралық кинофестивальдер, музыкалық және этнографиялық фестивальдер ұйымдастыру арқылы өзінің мәдениетін әлемге танытуда. Бағдарламалар тек шетел азаматтарына ғана емес, сонымен қатар шетелде тұратын түрік азаматтарына да бағытталған. Түркияны шетелде насихаттау үшін көрмелер, Түркия күндері, Түркия апталықтары, Түркия жылдары, Түркия маусымдары сияқты шаралар ұйымдастырылады. Бұл шаралар Түркияның мәдени мұрасының байлығын көрсетуге және елдің оң имиджін қалыптастыруға ықпал етеді.

5. Діни және тілдік ықпал

Түркия мұсылман елдерінде дәстүрлі Ислам дінін насихаттап, Түркияның рөлін күшейтуге тырысады. Сонымен қатар, түрік тілін үйрету бағдарламалары елдің мәдени ықпалын арттыруға септігін тигізуде.

Соңғы уақытта Түркияның сыртқы саясатындағы және «жұмсақ күшіндегі» маңызды құралдардың бірі қоғамдық дипломатия болып табылады. Бұл бағыт халықаралық қауымдастықтың көзқарасында Түркияның беделін арттыруға бағытталған. 2010 жылы қоғамдық дипломатияны институционализациялаудың маңызды қадамы ретінде премьер-министр басшылығымен Түркияның Қоғамдық дипломатия министрлігі құрылды.

Қоғамдық дипломатияның қызметі тікелей немесе жанама түрде бірнеше институттар арқылы жүзеге асырылады. Олардың қатарында Түркияның Халықаралық ынтымақтастық және даму агенттігі (ТІКА), Түрік Қызыл Жарты Айы (Kızılay), Мәдениет және туризм министрлігі, Сыртқы істер министрлігі, Түркияның ұлттық телерадио корпорациясы (TRT) және Юнус Эмре қоры бар. Бұл институттардың бір-бірімен байланысын және іс-қимылдарының үйлесімділігін арттыру міндетін Түркияның Қоғамдық дипломатия министрлігі атқарады. Бұл үйлестіру механизмі әртүрлі салаларда дипломатиялық және мәдени ықпалды күшейтуге бағытталған.

Нәтижелерді талқылау

АҚШ пен Ұлыбритания «жұмсақ күш» стратегиясына сүйеніп, демократиялық құндылықтарды халықаралық деңгейде ілгерілетуде. АҚШ-та «**Америка дауысы**», «**Азаттық радиосы**» және басқа да медиа құралдар сыртқы аудиторияға бағытталған ақпарат таратады. Бұл тәжірибе Ұлыбританиядағы **BBC** және **British Council** қызметімен ұқсас.

Қытай ақпараттық кеңістікті қатаң бақылауда ұстайды және интернетті мемлекет мүддесіне қарай реттейді. «**Алтын қалқан**» жобасы арқылы шетелдік платформаларға кіруге шектеу қояды. Осыған ұқсас әдісті Ресей Роскомнадзор арқылы іске асыруда.

Оңтүстік Корея ұлттық брендингті дамытуда цифрлық технологиялар мен мәдени өнімдерді белсенді қолданады. Ал, **Түркия** мәдениет пен қоғамдық дипломатияны ақпараттық ықпал етудің негізгі құралдары ретінде пайдаланады. Түрік сериалдары мен фильмдері елдің халықаралық аренадағы беделін арттыруға ықпал етуде.

Қазақстан ақпараттық қауіпсіздікті күшейту бағытында жаңа қадамдар жасауда. Дегенмен, елімізде БАҚ-ты, цифрлық кеңістікті тиімді пайдалану әлі де толыққанды жетілмеген. Қазақстанда «**жұмсақ күш**» саясатын жүзеге асыру үшін мәдени өнімдерді (кино, музыка, әдебиет) шетелге экспорттау және ұлттық БАҚ-тың ықпалын арттыру мәселелері өзекті болып отыр.

Сонымен бірге, Қытай мен Ресейдің тәжірибесіне сүйене отырып, ұлттық ақпараттық кеңістікті реттеуге арналған тиімді тетіктерді қалыптастыру маңызды. Бұл БАҚ, әлеуметтік желілер және цифрлық платформаларды жүйелі бақылауды қамтуы тиіс.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, әр мемлекет өз ақпараттық саясатын ұлттық мүдделеріне сәйкес бейімдеп, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің түрлі стратегияларын қолданады. Басым көпшілік елдерде ақпараттық қауіпсіздік мемлекеттік саясаттың маңызды бөлігіне айналып, әлеуметтік желілер мен БАҚ-тың ақпараттық ықпал ету құралы ретіндегі маңызы артуда. Осы зерттеу ақпараттық технологиялардың саяси процестердегі рөлі мен мемлекеттердің ақпараттық қауіпсіздік саясатын қалыптастыру ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі.

Жалпы, зерттеуде қарастырылған елдердегі ақпараттық технологиялар мен идеологиялық саясаттың өзара байланысы Қазақстан үшін маңызды тәжірибе бола алады. Елдің ақпараттық қауіпсіздігін нығайту, ұлттық БАҚ-тың ықпалын арттыру және цифрлық платформалардағы саяси процестерді реттеу мәселелері алдағы жылдары басты назарда болуы қажет.

Қаржыландыру: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті есебінен қаржыландырылды (№ BR24993082 гранты).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Владимир Штоль, Ольга Мельникова. Роль Интернета в жизни современного общества. Информационные технологии и их влияние на внутреннюю политику государства и международные отношения. Материалы Международной научно-практической конференции. DOI: 10.48137/2074-2975_2022_3-4_39. УДК 327.004. 3-4/2022. стр. 113
2. Кто создал самую мощную интернет-цензуру в мире. // URL: https://lenta.ru/articles/2017/09/18/shield_pt1/ (қаралған күні: 18.11.2024)
3. Глава Агентства США по международным медиа: Мы переживаем переломный этап в глобальной информационной войне // URL: <https://www.golosameriki.com/a/usagm-ceo-tells/7078254.html> (қаралған күні: 18.11.2024)
4. HM Government. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review. 2015. [Электронды ресурсы]: URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf. 18.11.2024. (қаралған күні: 18.11.2024)
5. Persuasion and Power in the Modern World: House of Lords Paper 150 Session 2013-14. S.I.: Stationery Office, 2014. – 105 p
6. The British Academy. The Art of Attraction. 2014. Available at [Электронды ресурсы]: URL: www.britac.ac.uk/intl/softpower.cfm. 18.11.2024. (қаралған күні: 18.11.2024)
7. British Council. Influence and Attraction: Culture and the race for soft power in the 21st century. London, British Council, 2013. 42 p. Available at [Электронды ресурсы]: URL: www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/influence-and-attractionreport.pdf. 18.11.2024. (қаралған күні: 18.11.2024)
8. Repositioning the Korea Brand to a Global Audience: Challenges, Pitfalls, and Current Strategy // URL: https://www.brandhorizons.com/papers/Dinnie_Korea_Brand.pdf. (қаралған күні: 18.11.2024)
9. Мелихов А. Республика Кореи в поисках сказки. Корейцы в русских зеркалах: опыт исследования. – СПб: Лимбус Пресс, 2011. – 486 с.
10. Тихонов В.М., Кан М. История Кореи. В 2 томах. Том 2. 20 век. – М.: Восточная книга, 2011. – с.496.
11. Кагазбаева Э.М. Имиджевая политика государства: опыт Южной Кореи // URL: https://canks.asia/%ED%95%99%EC%88%A0%EC%A7%80/%EC%B9%B4%EC%9E%90%ED%9D%90%EC%8A%A4%ED%83%84_%ED%95%9C%EA%B5%AD%ED%95%99_2/KSK_2_24_KagazbaevaElmira.pdf. 18.11.2024. (қаралған күні: 18.11.2024)
12. Андрианов В.Д. Основные направления реализации стратегии цифровой трансформации экономики и общества в Республике Корея. Общество и экономика. 2022; №(3), С.100–117.
13. Global Innovation Index 2023: //URL: https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2023/article_0011.html. (қаралған күні: 18.11.2024)
14. Сакулин С.В. Контент-анализ информационных ресурсов российской диаспоры // Обозреватель. 2018. №8. С.84-98.

15. Хитирхеев Г. И. Информационные технологии в политике России и Турции. Молодой учёный. Ежемесячный научный журнал. № 19 (78)/2014. Стр. 383-385

REFERENCES:

1. Vladimir Shtol, Olga Melnikova. Rol' Interneta v zhizni sovremennogo obshchestva. Informatsionnye tekhnologii i ikh vliyaniye na vnutrennyuyu politiku gosudarstva i mezhdunarodnye otnosheniya. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. [Vladimir Shtol, Olga Melnikova. The Role of the Internet in Modern Society. Information Technologies and Their Impact on the Domestic Policy of the State and International Relations. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]. DOI: 10.48137/2074-2975_2022_3-4_39. UDK 327.004. 3-4/2022. Str. 113.
2. Kto sozdal samuyu moshchnuyu internet-tsenzuru v mire. [Who created the most powerful internet censorship in the world?] URL: https://lenta.ru/articles/2017/09/18/shield_pt1/ (accessed: 18.11.2024.)
3. Glava Agentstva SShA po mezhdunarodnym media: My perezhivayem perelomnyy etap v global'noy informatsionnoy voyne. [Head of the U.S. Agency for Global Media: We are experiencing a turning point in the global information war]. URL: <https://www.golosameriki.com/a/usagm-ceo-tells/7078254.html> (accessed: 18.11.2024.)
4. HM Government. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review. 2015. [Электронды ресурсы]: URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf. (accessed: 18.11.2024.)
5. Persuasion and Power in the Modern World: House of Lords Paper 150 Session 2013-14. S.l.: Stationery Office, 2014. – 105 p
6. The British Academy. The Art of Attraction. 2014. Available at [Электронды ресурсы]: URL: <http://www.britac.ac.uk/intl/softpower.cfm>. (accessed: 18.11.2024.)
7. British Council. Influence and Attraction: Culture and the race for soft power in the 21st century. London, British Council, 2013. 42 p. Available at [Электронды ресурсы]: URL: www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/influence-and-attractionreport.pdf. (accessed: 18.11.2024.)
8. Repositioning the Korea Brand to a Global Audience: Challenges, Pitfalls, and Current Strategy // URL: https://www.brandhorizons.com/papers/Dinnie_Korea_Brand.pdf. (accessed: 18.11.2024.)
9. Melikhov A. Respublika Korei v poiskakh skazki. Koreysy v russkikh zerkalakh: opyt issledovaniya. [Melikhov A. The Republic of Korea in Search of a Fairy Tale. Koreans in Russian Mirrors: A Research Experience]– SPb: Limbus Press, 2011. – 486 s.
10. Tikhonov V.M., Kan M. Istoriya Korei. [Tikhonov V.M., Kan M. History of Korea] V 2 tomakh. Tom 2. 20 vek. – M.: Vostochnaya kniga, 2011. – 496 s.
11. Kagazbaeva E.M. Imidzhevaya politika gosudarstva: opyt Yuzhnoy Korei. [Kagazbaeva E.M. The Image Policy of the State: The Experience of South Korea.] // URL: https://canks.asia/%ED%95%99%EC%88%A0%EC%A7%80/%EC%B9%B4%EC%9E%90%ED%9D%90%EC%8A%A4%ED%83%84_%ED%95%9C%EA%B5%AD%ED%95%99_2/KSK_2_24_KagazbaevaElmira.pdf. (accessed: 18.11.2024.)
12. Andrianov V.D. Osnovnye napravleniya realizatsii strategii tsifrovoy transformatsii ekonomiki i obshchestva v Respublike Koreya. [Andrianov V.D. Key Directions for Implementing the Digital Transformation Strategy of the Economy and Society in the Republic of Korea] Obshchestvo i ekonomika. 2022; №(3), S. 100–117.
13. Global Innovation Index 2023: // URL: https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2023/article_0011.html. (accessed: 18.11.2024.)
14. Sakulin S.V. Kontent-analiz informatsionnykh resursov rossiyskoy diaspori [Sakulin S.V. Content Analysis of Information Resources of the Russian Diaspora] // Obzrevatel'. 2018. №8. S.84-98.
15. Khitirkheev G.I. Informatsionnye tekhnologii v politike Rossii i Turtsii. [Khitirkheev G.I. Information Technologies in the Politics of Russia and Turkey] Molodoy uchenyy. Ezheemesyachnyy nauchnyy zhurnal. № 19 (78)/2014. Str. 383-385.

Aigul Zabirowa ^{*1}, Natalya Seitakhmetova ²

¹ Senior Research Analyst, Kazakhstani Institute for Strategic Studies under the President of Kazakhstan doctor of sociological sciences, professor (Astana, Kazakhstan)

Orcid ID:

**e-mail: zabirowa2010@gmail.com*

² Senior Research scientist, Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious studies, National Academy of Sciences, doctor of philosophical sciences, professor

Orcid ID:

(Almaty, Kazakhstan)

VIEWS ON ISLAM AS A SPIRITUAL AND SOCIAL PHENOMEN IN POST-NORMAL

Abstract. The contemporary era is defined by philosophers, sociologists, and futurologists as a post-normal time. This paper, being a part of broader study, examines the impact of post-normal times on religious institutions, focusing specifically on Islam in Kazakhstan. Through qualitative interviews, a study was undertaken to identify both general and particular characteristics of the institutionalization of Islam over the past decade. The main subject of interviews was the characteristics of the social, political and legal regulation of religious life in the region by governmental entities. The analysis reveals that the Islamic education landscape is in a state of continual change and evolution and predominantly emphasis ritualistic practices; while the ideological dimensions, philosophical considerations, and legal and economic characteristics are omitted by Islamic educational institutions. Our data indicate complex nature of confessional relations within Islam, which is challenging currently cohesive community of Muslims, thereby necessitating religious management to avert a schism. Finally, we argue that it is essential for the state to continue monitoring the actions of religious organizations, particularly given the growing importance of social networks.

Keywords: *Islam, Islamic education, Kazakhstan, confessional relations, post-normal time.*

Айгүл Забирова, Наталья Сейтахметова
ПОСТНОРМАЛЬДЫ КЕЗЕҢДЕ: ИСЛАМНЫҢ РУХАНИ ЖӘНЕ
ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕН РЕТІНДЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАРЫ

Аңдатпа. Философтар, әлеуметтанушылар және футурологтар қазіргі дәуірді постнормальды уақыт деп сипаттай бастады. Бұл мақалада, кеңірек зерттеудің бір бөлігі ретінде, постнормальды уақыттың діни институттарға, соның ішінде Қазақстандағы исламға әсері қарастырылады. Исламның жалпы және ерекше ерекшеліктерін анықтау мақсатында ақпарат жинаудың сапалы әдістері қолданылды. Дін саласындағы сарапшылармен жүргізілген сұхбаттың негізгі тақырыбы мемлекеттік құрылымдардың діни өмірді әлеуметтік, саяси және құқықтық реттеу сипаттары болды. Талдау нәтижелері исламдық білім беру ландшафтында тұрақты өзгерістер жүріп жатқанын, білімнің негізінен діни ритуалдарға бағытталғанын көрсетеді; ал исламдық білім беру мекемелерінде идеология, философия, құқық және экономикалық аспектілер жеткіліксіз қарастырылуда. Зерттеу нәтижесінде мемлекеттің діни ұйымдардың қызметін жүйелі түрде мониторингтеудің маңыздылығы, әсіресе әлеуметтік желілердің рөлі артып келе жатқан қазіргі кезеңде ерекше атап көрсетіледі.

Түйін сөздер: *Ислам, исламдық білім беру, Қазақстан, конфессионалдық қатынастар, постнормальды уақыт.*

Айгүл Забирова, Наталья Сейтахметова **ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИСЛАМА КАК ДУХОВНОГО И СОЦИАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА В ПОСТ-НОРМАЛЬНЫЕ ВРЕМЕНА**

Аннотация. Философы, социологи и футурологи стали определять современную эпоху как постнормальное время. В данной статье, как части более широкого исследования, рассматривается влияние постнормального времени на религиозные институты, уделяя особое внимание исламу в Казахстане. С целью выявления как общих, так и специфических особенностей функционирования ислама было предпринято исследование с использованием качественных техник сбора информации. Основным предмет интервью с экспертами в религиозной сфере составили характеристики социального, политического и правового регулирования религиозной жизни государственными структурами. Анализ показывает, что исламский образовательный ландшафт претерпевает постоянные изменения, а образование в основном сосредоточено на ритуальных практиках; в то время как идеология, философия, право и экономические характеристики пока что не стали частью исламских образовательных учреждений. Полученные данные указывают на сложную природу конфессиональных отношений в исламе, что чревато поляризацией нынешнему сплоченному сообществу мусульман. В итогах работы мы приходим к выводу о необходимости систематического мониторинга государством деятельности религиозных организаций, особенно в свете растущей важности социальных сетей.

Ключевые слова: *Ислам, исламское образование, Казахстан, конфессиональные отношения, пост-нормальные времена.*

Preface

The contemporary era is defined by philosophers, sociologists, economists, and futurologists as a time of extreme unpredictability, disorder, and instability. Many scholars defined it as a post-normal time (PNT). This concept was introduced by the philosopher of science Ziauddin Sardar [1,2,3] and is consisted from four key elements: Complexity, Chaos, Contradictions, and Uncertainty. Its underlying assumptions are that history and experience are no longer reliable indicators of the future. Contemporary challenges are increasingly complex and thus necessitate a multifaceted approach that draws upon various fields of study. Nassib Taleb, the renowned economist and author of well-known books [4,5], suggests that rare yet impactful occurrences, often referred to as "black swans," which become a symbol of current era. He believes that effectively navigate these phenomena, systems must evolve to become "antifragile". Sociologist Manuel Castells [6], a leading figure in the exploration of the information society, perceives the evolution of digital technologies and the rapid spread of information as the primary catalyst of the post-normal world.

In the context of post-normal times, there is a profound transformation occurring within society and its foundational institutions, particularly those that have long been regarded as traditional, including family, state, education, media, economy, and religion. This transformation arises from the rapid pace of transformations, resulting in ambiguity, complexity, and at times, disorder. The COVID-19 pandemic serves as a reminder of how swiftly a biological issue can turn into a social, economic, and even political one. In essence, the era characterized by post-normal conditions has resulted in the dissolution of conventional boundaries and the advent of novel, frequently hybrid forms, as dynamic self-organizing structures substitutes stable institutions.

The phenomena of digitalization, global challenges, a crisis of trust, and the rise of individualism have contributed to the decline of conventional religious frameworks, resulting in a transformation of faith expressions and undermining the stability of religious institutions. The influence of religious leaders and places of worship is diminishing, with an increasing number of individuals moving away from rigid doctrines. As prayers and sermons transition to the online realm, social networks evolve into platforms for preaching. Individuals now have the ability to engage with religious leaders from across the globe.

This shift complicates the landscape of religious institutions and, paradoxically, seems to lead young people to gravitate towards more traditional expressions of faith. The contemporary rise of fundamentalism and religious radicalism can be understood as a response to anomie, as articulated by E. Durkheim [7]. Individuals seeking clear rules and stringent moral frameworks find these fundamentalist movements appealing, as they provide straightforward yet extreme solutions to complex issues. These represent the responses of individuals and communities to the inherent unpredictability of existence.

This paper is part of a broader study project, so at this stage we are giving "voices" to theologians, religious scholars, and governmental specialists. This study examines the impact of post-normal times on religious institutions, focusing specifically on Islam in Kazakhstan. Over the past thirty years, Islam

has experienced considerable transformations, characterized by a resurgence of traditional religious practices and the emergence of new movements such as the Salafis and Tablighi Jamaat. These represent novel phenomena; the "subtle" or invisible instances of religious factors shaping public consciousness, the rise of Islamophobic sentiments, and the development of radical discourse necessitate a more focused and meaningful examination.

The analysis of scientific literature and expert interviews conducted by project members clearly demonstrates the significant influence of Islam on both everyday and political life in Central Asian countries. The impact of Islam on the religious situation in Kazakhstan and Kyrgyzstan is evident, as is the wide-ranging influence of the Islamic component on societal processes and transformations. The post-independence religious revival observed across all five states in the region has shaped the objectives of this qualitative research, aiming to clarify the significance and function of Islam in Central Asia, as well as the impact of religion on societal dynamics. Through qualitative interviews, a study was undertaken to identify both general and particular characteristics of the institutionalization of Islam over the past decade. The main subject of interviews was the characteristics of the social, political and legal regulation of religious life in the region by governmental entities.

Data collection and sample

What is the rationale for employing qualitative data in the comprehensive analysis of the impact and future of Islam in post-normal times within Central Asian nations? The qualitative methodology enabled an intensive description and interpretation of the complicated nature of Islam and its expressions within social institutions, facilitating an evaluation of the current regional situation while emphasizing the strengths and weaknesses of political and social power models and state structures, alongside a comparative analysis of the ideological foundations of Islam and religious practices across the regions.

Expert interviews in narrative form focus on the description and interpretation of Islam as a spiritual-cultural, political, and social phenomenon, the prospects of Islam in post-normal times, on regional trends, and possible political scenarios for preserving religious and cultural sovereignty. This is crucial, the actual facts we gather might be assimilated into the ideological framework of post-normal times. Prior to conducting the interviews, we assumed that in Kazakhstan and Central Asia, Islam and its influence would coexist alongside secular principles, while greatly impacting cultural dynamics and spiritual life.

The expert sample comprised 9 individuals, encompassing imams, theologians, scientists, and public officers. Among these, there are eight men and one woman, where four represented specialized schooling. One individual is from Kyrgyzstan, while the other eight are from Kazakhstan.

The interviews were conducted in September and October 2024 by other member of the research group. Not authors of this paper.

A guide with the set of questions was developed:

- How Islamic education in Central Asian nations and Kazakhstan has changed in the last five years?
- In your view, is there any issues within confessions?

3. Is there any impact of Islam on political dynamics in Kazakhstan and Central Asia?

- What regulations should govern the relationship between the state and religion in Kazakhstan?

- In which way has the state's approach towards religion in Kazakhstan evolved?

Is Kazakhstani society experiencing Islamization or, conversely, secularization?

Perspectives of Islam: An Empirical Analysis

Islamic Education

Beginning with the initial inquiry regarding the evolution of Islamic education in Central Asian nations and Kazakhstan over the preceding five years, as well as the necessity for reforms in this domain. All nine experts began the conversation by highlighting the serious personnel deficit in the sphere of religion since independence in 1991. Consequently, citizens of Central Asian nations (except Turkmenistan) begun traveling to Arab countries, including Egypt, Jordan, and Turkey. Upon their return, the majority secured jobs as Islamic clerics in the region. Although Kazakhstan has established opportunities for acquiring religious education through institutions such as the madrasah at the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan and the Nur-Mubarak Theological University, there remains a trend of educational migration among citizens to foreign countries. "This is related to the greater accessibility of education abroad and the significantly lower costs of education in the Middle East compared to our country. Certain institutions establish migratory support to attract foreign nationals, and currently, numerous charitable organizations in these nations offer educational services, including Arabic language and Quran studies" (expert K.).

Our research indicates that the majority of scholars analyzes the reform of Islamic education from a binary opposition perspective: whether theological knowledge or secular education should dominate the teaching of religion. Consequently, expert S. asserts that "due to pressure from our state executive bodies, without enhancing the religious aspect in education, there has been a shift towards secular disciplines. We are observing the evolution of Islamic education; yet, the incorporation of secular subjects pertaining to local history, such as courses on Abai, Shakarim, and Alash-Orda, remains a significant concern" (expert S.), "...the primary objective should be the establishment of universal human ideals. Nonetheless, the endeavors of certain educational institutions in Central Asia and the Arab nations possess distinct content, pursue alternative objectives, and hence, their ideology diverges significantly from our expectations. Certain educated citizens hold misguided perspectives in this domain" (expert K.).

A significant issue in this sense relates to the content of religious education in Central Asia, which is predominantly centered on ritualism. Education is confined solely to the examination of ritual services that are sought by society, including namaz, janazah, bata rituals, and the delivery of Friday sermons.

There are two doctrines of education in Islam. The first is the contemporary educational doctrine known as Shahada or bakhs, which involves a research methodology where an individual investigates a topic, composes a thesis, or

undertakes examinations. Shahada serves as a certificate, a document that verifies the completion of a specific educational institution. The university structure in Kazakhstan has been defined by the Bologna system. Ijaza represents a traditional form of religious education, granting permission from a teacher to a student, with a documented chain of succession leading back to the author of the text.

The increasing number of believers in Kazakhstan rising demand for Islamic education. Nur-Mubarak University of Islamic Culture functions as a secular institution, receiving grants that highlight the necessity for training specialists in Islamic education: “however, it is not limited to Nur-Mubarak. For instance, there is a new theology department at Kokshetau University, which curriculum clearly indicates a focus on Islamic theology. An increasing number of individuals are pursuing studies in specialties associated with religion, according to their perspective. The grant allocation for these programs is determined by state order; thus, training must align with state interests. Is this the case in reality? Is there a discrepancy between the expectations of believers seeking religious knowledge and the state's vision regarding the type of specialists produced by these programs?” (expert L.).

The theologians trained at the International College of Theology and Technology at Kokshetau University have extensive expertise in Islam, indicating a necessity for reforms in the differentiation between these different areas of study. “Let’s take madrasah education as the first stage. Subsequently, one proceeds to Nur-Mubarak, where the same field of study, namely Islamic theology, is pursued at a more advanced level. This ensures the continuity and quality of religious education. Individuals who have acquired foundational knowledge in madrasah, have an understanding of tajweed, are familiar with basic Quranic concepts, and have a certain proficiency in Arabic. This ensures that higher education will produce trained specialists with in-depth knowledge. This will bring us qualified Islamic theologians. This will enhance the professional development of personnel” (expert L.).

Furthermore, the theological curriculum is currently being adopted in Islamic studies, and individuals can participate through a general competition without any prerequisite knowledge, frequently merely because they are eligible for a public education grant.: “the initial level differs from that of individuals who attended madrasah. They lack proficiency in Arabic. Grants are allocated in this manner, which will not be effective in this domain” (expert L.).

Complex confessional relationships

Experts observe a notable increase in tension among different Islamic confessions. Scholars call this phenomenon as the “mosaicization” of Islam, resulting in confrontations, heightened conflicts among jamaats, and the polarization of adherents based on beliefs and religious practices. The previously cohesive Muslim community is becoming increasingly polarized, with certain conflicts becoming difficult to solve. Notable divisions include those between Salafis and Sufis, Gulenists and Erdoganists, as well as between the so-called Madkhalits and more politically active Salafis. This requires the implementation of religious management to address these differences.

In interviews, all scholars asked: “What activities are the imams engaged in?

Their actions involve penalizing believers for specific behaviors within their own community. (expert S.).

“Over the past two months, I have visited several regions, including Semey, Almaty region, Almaty, Dzhezkazgan, Karaganda, Aktobe, and Oral. In the regions I visited, the clergy had entirely withdrawn” (expert M.).

Analysis of the data indicates a necessity for change in Islamic education. “Kazakhstan possesses the necessary tools, including 24 educators from Al-Azhar, alongside a cadre of highly qualified local teachers. It is necessary to establish a system that functions as a conveyor belt for the development of authoritative imams, scholars, opinion leaders, and bloggers. The programs require modification and revision; it is unnecessary to overload students with all subjects simultaneously” (expert S.).

“The fact that an individual joined the faith within a mosque raises questions about the presence of incomprehensible individuals operating in that mosque. The clergy assert that these matters pertain to security, advocating for state intervention, while they maintain their focus on emotional support, ritual practices, and burial services, which constitute their primary responsibilities. Education constitutes a significant intellectual endeavor. Addressing radicals, extremists, and terrorists presents a significant challenge, often evaded due to its burdensome nature. Furthermore, they often lack the necessary competence to engage with these individuals, provide education, and facilitate a reasoned discussion” (expert S.).

Following expert views, the SAMK in Kazakhstan, as a secular entity, should express more responsibility, resulting in a significant shift towards the theologization of state institutions, while the clergy, tasked with duties in mosques, have retreated. The interview indicates that, in this context, access for theologians within the mosque is restricted. A decree has been implemented that prohibits theologians from engaging in work within mosques. “What are the reasons? As we arrived at mosque, people want to speak with us as the theologians, since people stopped listening to the imams. Additionally, imams started to voice their displeasure with the theologians' use of the mosque's area. The SAMK has issued a directive prohibiting Nur-Mubarak teachers from entering mosques. Consider a scenario where all imams receive their education from Nur-Mubarak instructors, and the muftiate enacts a regulation prohibiting a teacher from delivering a lecture in a mosque if they approach a student there. This situation is quite confusing” (expert S.).

Experts highlight the increase in social tension, noting past incidents such as terrorist attacks and individuals traveling to regions like Syria, Iraq, and Waziristan. “Polarization is increasing. Previously, individuals who engaged with this ideology were recruited; now, from early childhood, there are representatives from various movements. These individuals are children who were raised in such families. If their parents previously lived a different lifestyle, then they were subsequently indoctrinated. They possess a distinct experience; however, those from the cradle lack alternative experiences and opportunities for comparison. They look like blind kittens, born to exist in this condition” (Expert S.).

The impact of Islamic principles on political structures

Interviews reveal that the impact of Islam on the political landscape in

Kazakhstan and Central Asia manifests through the politicization of the religion. However, some specialists "... believe there are no such issues in our country" (expert L.). Although a significant majority of the population identifies as Muslim, the state upholds a secular framework that ensures all individuals, regardless of their religious beliefs, can freely practice their faith, receive equal legal protection, and access medical, educational, and legal services without discrimination.

Some scholars argue that Islam is being used for political ends: "First, government officials who use religious rhetoric to increase their respectability, authority, and legitimacy. We observe the continually rising degree of religiosity and its ongoing attractiveness. Conversely, the practice of law enforcement operates in a different manner. The rhetoric is pro-Islamic, but law enforcement conduct is harsh. The discourse presents one perspective, while the actual practices of law enforcement, though not overtly repressive, can certainly be characterized as serious" (expert M.).

When examining how Islam has influenced politics in Kazakhstan and Central Asia, discursive practices—such as state servants demonstrating their Islamic beliefs—that are implicitly offered as symbols must be considered. "Since Kazakhstan is a secular nation, it is believed that all religions will be treated equally. However, it exerts a significant influence. Initially, civil servants express their religious convictions, thereby validating Islam in the perception of the populace. Furthermore, it plays a role in its politicization" (expert L.).

Security approach to Islam

In discussions about political and legal frameworks governing the relationship between the state and religion in Kazakhstan, a consensus among experts emerges highlighting a pronounced level of securitization in this dynamic, which tends to reflect a negative light on the nature of their interaction. Engagement in this sensitive domain necessitates adherence to legal doctrines and a commitment to the constitutional tenet of secularism. "Religious organizations are tasked with addressing matters pertaining to their faith, including those related to radicalism and extremism driven by religious motivations. State needs to function as an unbiased arbiter, refraining from favoring any particular party. This will facilitate the substitution of the securitized methodology with the so called "cold" secular principle established in our nation's Constitution. I believe that to be the case," stated the expert C.

Empirical evidence suggests that this connection has elements of disorder nowadays, leading to a lot of inappropriate and unreflective activity in the religious realm. An illustrative instance: "A distinct crisis of capability, both among religious leaders who have distanced themselves from the issue of radicalization among adherents, and a crisis of capability among those tasked with overseeing religion within the state." (Specialist O.).

When examining international practices, such as deradicalization initiatives in Southeast Asia, it becomes evident that the individuals involved are primarily imams rather than theologians; a similar scenario is observed in Great Britain. "Indeed, that is precisely what I am referring to. Imams have distanced themselves. What distinguishes imams from theologians? Theologians serve as the pivotal figures, thereby bridging the divide (expert M.).

Other scholars assert that the secular framework in Kazakhstan is functioning effectively overall, with the establishment of dialogue platforms, such as the Congress of Leaders of World and Traditional Religions in Astana, which have a secretariat, aiming oversee state-confessional and interfaith relations within the nation. "The matter of wearing a headscarf is currently under careful examination; it is imperative that we address these issues within the legal framework to ensure that the rights of citizens to access education are not compromised. Primarily, it is imperative that we concentrate on guaranteeing that our young individuals obtain a high-quality education. Additionally, people are allowed to practice their faith in legally designated locations, such as mosques or their homes" (expert K.).

Previously, the notion of an ideal individual, encompassing Islamic education, received considerable attention in public opinion. The development of an individual with a profound inner spirituality, aligned with the tenets outlined by Islam, however, experts argue that "it appears that this internal content is becoming elusive. I concur. While spiritual principles must exist within, many practitioners want to show off their faith by saying things such as "Yes, I perform namaz, I fast, I speak openly, I propagate", so all these sayings demonstrate how much of a believer and saint they are. It is not my intention to present myself as particularly virtuous or devout. It is essential that these qualities reside within and express themselves not through superficial elements such as attire or facial hair, but rather through virtuous actions, integrity, and diligent effort" (expert K.).

Public policy

At the beginning of independence, the perception of Islam was remarkably favorable, as it was regarded as an integral component of Kazakh identity. However, contemporary perspectives are evolving, and views towards Islam are increasingly becoming different. Experts assert that the primary cause of such sentiments is the perception of religion through the lens of security: "Furthermore, there are initiatives aimed at diminishing the Islamic context. Media initiatives and opinion leaders accustomed to moderating Islamic attitudes" (Expert S.).

The history of religion's evolution as a social institution in Kazakhstan is such that, initially, regulations were passed allowing different religious groups to operate freely within the limits of Kazakhstan. "At first, they welcomed all individuals, regardless of their character or race" (Expert A.). The law did not support the emergence of new radical religious doctrines that began to appear in the early 1990s. The state felt obliged to undertake particular measures. Subsequently, legislation was enacted mandating registration. The state was compelled to enact normative laws that gradually regulated the operations of religious organizations: "Efforts in this domain are relatively structured. No issues. All religious organizations in Kazakhstan have been duly registered, and I believe there are no outstanding inquiries on this matter. We observe no instances of indignation or protest. The legislation not only safeguards citizens from extreme ideas but also guarantees the rights of various religious organizations, so affording equal rights to all" (expert T.).

Experts emphasize the significant impact of social networks. Currently, the advancement of information technology somewhat constrains the capacity of states to regulate or monitor certain behaviors. Various types of preachers on social

networks advocate for not just Islam but also for other religions. Furthermore, the involvement of celebrities, actresses, musicians, and sports champions in religion establishes a precedent that encourages both young individuals and adults to embrace religious beliefs. There is a chance that people will either deliberately or involuntarily turn to religion as a result of this tendency: “Yes, some individuals deliberately embrace the religion, while others do it unconsciously, influenced by the fact that their idol has adopted it; hence, they question why they should not also adhere to this faith. The state faces challenges in regulating these matters due to its secular nature, which guarantees individuals the right to freedom of conscience; thus, it cannot prohibit religious practices that do not pose a threat to society or national security” (expert L.).

The state's perspective on religion might be evaluated at multiple levels. The primary level is legislative, comprising two statutes concerning religion and religious organizations: Law of the Republic of Kazakhstan "On religious activities and religious associations" from 1992 and 2011 years. The modifications in these regularities indicate the evolving perspective of the authorities towards religious associations. Consequently, the 1992 legislation imposed lenient criteria for the registration necessary for conducting religious activities, particularly regarding numerical thresholds. But this was made impossible after the 2011 law was passed. “Registration requires the participation of 50 individuals. This reflects the state's perspective on religion. It appears that religious organizations with a limited number of adherents are excluded from lawful, justifiable operations. They do not constitute a threat; yet, they operate outside the law” (expert L.).

The 2011 law mandates that religious activities must be conducted exclusively within religious structures. It delineates the particular importance of two religious movements—Islam of the Hanafi madhhab and Orthodox Christianity—assigning them a distinct historical value. However, there are some additional religious movements in Kazakhstan. “If we neglect to discuss those who have arisen in Kazakhstan since independence, it implies that the others are not prioritized. I cannot assert that there exists a negative sentiment towards them, yet they appear to be overlooked. Judaism, Buddhism, Jehovah's Witnesses, and Baptism have all existed in Kazakhstan, each contributing to varying degrees, albeit their influence is not equal to the two predominant faiths” (expert C.).

Islamization versus secularization

We were astonished by the certainty of all specialists about the rise of Islamization. “There appears to be no necessity for conducting research. I mean you see individuals attending Friday prayers in Astana, Petropavlovsk, and Kostanay at temperatures of -25 to -30 degrees Celsius, people praying outdoors at minus twenty degrees! Secularization seems to me artificial. Yes, many believe that secularization is occurring; however, this perception may be illusory. However, there is a notable rise in religiosity. Sure, this is my subjective observation” (Expert S.).

The process of Islamization in Kazakhstan is becoming evident through the occurrence of conversions. This discussion addresses the essential human need to belong to the prevailing social group. “This group predominantly embodies two identities: Islamic and Kazakh. Acquiring a Kazakh identity is not feasible;

however, the new course on building the Kazakh nation now facilitates this process. The acquisition of Islamic identity is relatively straightforward, as it is characterized by the universal nature of Islam, which minimizes conflicts. The process of Islamization is expected to extend to additional ethnic groups that have not historically adhered to Islam” (expert L.).

Islamization is evident not only in demographic changes; the impact of Islamic factors on politics, economics, spirituality, and education within the country is also growing. Currently, there are only 9 madrassas; however, it is anticipated that this number will increase over time. Islam exerts an influence on the information landscape. Bloggers often present themselves as experts in the field of religion, stimulating interest and a desire for knowledge about Islam among individuals. “In Uralsk, numerous women are observed wearing attire that adheres to the principles of orthodox Islam. Numerous entities exist within the trade sector. They occupy specific ecological niches. These establishments are cell phone stores and gadget retailers catering to the Muslim community. A greater number of stores cater to individuals from various socioeconomic categories, offering lower prices that attract those with limited incomes. The store owners and employees distinctly exhibit Islamic identity. The ummah provides financial support, resulting in profitability for them. If an incident occurs, they will provide support and assist in acquiring even a house. This is also highly profitable for business professionals. Workers can receive income without deductions, indicating a shadow economy (Expert L.).

Conclusion

Our analysis of the religious landscape in Kazakhstan, together with our review of the political and legal frameworks that regulate the religious sphere, make it possible to draw several conclusions.

Firstly, the Islamic education landscape is in a state of continual change and evolution; however, it remains imperative to confront the subsequent challenges:

- The subject matter of religious education. In Central Asia, the emphasis is predominantly on ritualistic practices; education is largely confined to the study of societal rituals such as namaz, zhanaza, bata rituals, and the delivery of Friday sermons. The ideological dimensions, philosophical considerations, and legal and economic features are largely neglected by Islamic educational institutions.
- Analyzing the framework of religious education within higher education institutions. Which understanding ought to dominate? Is it truly theological, religious knowledge, or secular knowledge?
- Compliance of curricula to global benchmarks.
- A pressing deficiency of qualified individuals within the domain of religious studies.

Secondly, the impact of Islam on the political landscape in Kazakhstan and Central Asia is on the rise. The politicization of the situation is evident, as new entities are emerging on Kazakhstan's political landscape, including such jamaats as Gulenists or Salafis.

Thirdly, the idea of secularism in Kazakhstan operates cohesively, with the establishment of dialogue platforms, including the Secretariat of the Congress,

which oversees state-religious and inter-religious relations within the nation. However, a more rigorous adherence to the constitutional principle of secularism is imperative. This form of regulation requires a more suitable and empirical approach, as there is a clear crisis of competence among both religious authorities and those tasked with overseeing religion within the state.

Finally, it is essential for the state to continue monitoring the actions of religious organizations, particularly given the growing importance of social networks.

This research has been funded by the Committee of the Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (BR21882428 "The influence and prospects of Islam as a spiritual, cultural, political, social phenomenon in post-normal times: the experience of the countries of the Middle East and Central Asia")

REFERENCES:

1. Sardar, Ziauddin. "Welcome to Postnormal Times" *Futures* 42, no. 5 (June 2010): 435–44. doi:10.1016/j.futures.2009.11.028.
2. Sardar, Ziauddin. "East-West in Postnormal Times" *East-West Affairs: A Quarterly Journal of North-South Relations in Postnormal Times* 1, no. 1 (January 2013): 1–10.
3. Sardar, Ziauddin, and John A. Sweeney. "The Three Tomorrows of Postnormal Times" *Futures* 75 (January 2016): 1–13. doi:10.1016/j.futures.2015.10.004.
4. *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House and Penguin Books. 2007. ISBN 978-1-4000-6351-2. Expanded 2nd ed, 2010 ISBN 978-0812973815.
5. *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. New York: Random House. 2012. ISBN 978-1-4000-6782-4.
6. Castells, Manuel (1998). *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III*. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell. ISBN 978-0-631-22139-5.
7. Durkheim, Emile. *The Division of Labour in Society*. Translated by W.D. Halls. New York: Free Press, 1997.